

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
İŞLETME YÖNETİMİ DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**HİLE TEORİLERİNİN BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN HİLE RİSKİ
KARARLARI ÜZERİNE ETKİLERİ**

**RUHAN AYDIN
17713042**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALİL EMRE AKBAŞ**

2023

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
İŞLETME YÖNETİMİ PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**HİLE TEORİLERİNİN BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN HİLE
RİSKİ KARARLARI ÜZERİNE ETKİLERİ**

**RUHAN AYDIN
17713042
ORCID NO: 0000-0001-8363-8429**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALİL EMRE AKBAŞ**

TEMMUZ 2023

Ruhan AYDIN tarafından hazırlanan “Hile Teorilerinin Bağımsız Denetçilerin Hile Riski Kararları Üzerine Etkileri” başlıklı çalışma, **25/07/2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Yönetimi Doktora Programında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

İmza

Prof. Dr. Halil Emre Akbaş

.....

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Halil Emre Akbaş

.....

Prof. Dr. Salih Durer

.....

Prof. Dr. Gülümser Ünkaya

.....

Prof. Dr. Serdar Bozkurt

.....

Prof. Dr. Cemal İbiş

.....

ÖZET

HİLE TEORİLERİNİN BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN HİLE RİSKİ KARARLARI ÜZERİNE ETKİLERİ

İşletmelerde hileli eylemlere neden olan etkenlerin tanımlanması ve tanımlanan bu etkenlerin hile riskinin değerlendirilmesi süreçlerinde kullanılması denetim literatüründe sıkça tartışılan ve incelenen konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda denetim literatüründe hileli eylemlerin nedenlerine ilişkin çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Hile öncüllerinin tanımlanmasına yönelik geliştirilen, denetim literatürü ve uygulamasında oldukça yaygın bir şekilde karşımıza çıkan hile teorilerinin başlıcaları; “Hile Üçgeni Teorisi”, “Hile Elması Teorisi” ve son olarak “Hile Beşgeni Teorisi” olarak sıralanabilir. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacını, denetçilerin denetim süreçlerinde söz konusu hile teorilerini kullanımları, teorilerin bilinirliği ve etki durumlarının incelenmesi oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak 15 bağımsız denetçinin katılımı ile fenomenolojik araştırma deseni kullanılarak yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır.

Çalışmanın sonucu yasa ve standartlarda yerini alan hile teorilerinin, bağımsız denetçiler tarafından bilinirliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda hile teorilerinin denetim sürecinde kullanıldığı ancak şartlara göre bazı unsurlara daha fazla önem verildiği görülmektedir. Buna ek olarak denetçiler, hile teorilerinin hilelerin tespiti aşamasında ve hile riski kararlarını alırken etkili olduklarını aktarmaktadır. Hilelerin tespitinde hile teorilerinin bilinirliğinin ve kullanımının yararlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hile Teorileri, Hile Üçgeni, Hile Elması, Hile Beşgeni, Hile Riski Kararları, Fenomenolojik Araştırma, Yarı Yapılandırılmış Mülakat.

ABSTRACT

THE AFFECTS OF FRAUD THEORIES ON INDEPENDENT AUDITORS' RISK DECISIONS

Identification of the factors that cause fraudulent actions in businesses and the use of these identified factors in the assessment of fraud risk are among the topics that are frequently discussed and examined in the audit literature. In this context, various theories have been developed regarding the causes of fraudulent acts in the audit literature. The main Fraud Theories, which are developed for the identification of fraud precursors, and which are widely encountered in the audit literature and practice, are; It is the "Fraud Triangle Theory", the "Fraud Diamond Theory" and finally the "Fraud Pentagon Theory". In addition to these theories, it is seen that many alternative fraud models have been put forward in recent years. From this point of view, the main purpose of the study is the auditors' use of the said fraud theories in the audit processes, the awareness of the theories and their effects. For this purpose, semi-structured interviews were conducted using the phenomenological research design with the participation of 15 independent auditors.

The result of the study indicates that fraud theories, which take their place in laws and standards, are highly recognized by independent auditors. At the same time, it is seen that fraud theories are used in the audit process, but some elements are given more importance according to the conditions. In addition, auditors state that fraud theories are effective in detecting fraud and taking fraud risk decisions. It has been concluded that the awareness and use of fraud theories are beneficial in detecting frauds.

Keywords: Fraud Theories, Fraud Triangle, Fraud Diamond, Fraud Pentagon, Fraud Risk Decisions, Phenomenological Research, Semi-Structured Interview.

ÖN SÖZ

Doktora eğitim sürecimde ve tez aşamamda desteklerini esirgemeyen ve her daim öğrencisini düşünen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Halil Emre AKBAŞ'a emekleri için şükranlarımı sunarım.

Doktora sürecimde ve tez izleme jürimde hem öğreti hem hayat tecrübeleriyle beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Gülümser ÜNKAYA ve Prof. Dr. Salih DURER'e, çalışmanın araştırma bölümünde kıymetli katkıları ile emeklerini sunan sayın Prof. Dr. Serdar BOZKURT hocama ve tez savunma sınavımda değerli görüşleriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Cemal İBİŞ hocama teşekkürü borç bilirim.

Özellikle tez yazım sürecinde karşılaştığım aksaklıklara ve sorunlara karşı beni her zaman destekleyerek güç veren arkadaşlarıma ve sevgili meslektaşım, değerli dostum Dr. Doğuş EKTİK'e katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatımın her aşamasında yanımda olan, koşulsuz sevgisini, sabrını, emeğini ve desteğini esirgemeyen canım annem Behice AYDIN'a ve ablam Şule AYDIN'a teşekkür ederim. Her zaman bana gururla bakan ve her şartta beni yüreklendiren, burada olmasa da yanımda hissettiğim merhum babam Mustafa AYDIN'ı minnetle anarım. İyi ki varsınız.

Ruhan AYDIN

Haziran, 2023; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
1. GİRİŞ	1
2. HİLE VE HİLE RİSKİ.....	4
2.1. Hile Kavramı.....	4
2.2. Hilenin Türleri.....	6
2.2.1. Varlıkların Kötüye Kullanılması.....	8
2.2.1.1. Nakit Hileleri.....	9
2.2.1.2. Stok ve Diğer Varlık Hileleri	11
2.2.2. Finansal Tablo Hileleri.....	12
2.2.2.1. Varlıkların ve Gelirlerin Olduğundan Yüksek Gösterilmesi	14
2.2.2.2. Varlıkların ve Gelirlerin Olduğundan Düşük Gösterilmesi	14
2.2.3. Yolsuzluk ve Ahlakı Olmayan Davranışlar	14
2.2.3.1. Çıkar Çatışması	15
2.2.3.2. Rüşvet.....	15
2.2.3.3. Yasadışı Bağış (Hediyeler ve Bahşışler).....	16
2.2.3.4. Ekonomik Zorlama (Haraç)	16
2.3. Hile Riski	16
2.4. Denetim Riski ve Bileşenleri	17
2.4.1. Yapısal (Doğal) Risk.....	17
2.4.2. Kontrol Riski.....	18
2.4.3. Bulgu Riski	18
2.5. Hile Riski Yönetimi	18
2.5.1. Hilenin Önlenmesi	19
2.5.2. Hilenin Tespit Edilmesi	20
2.5.3. Hileye Karşılık Verme	21
2.6. Hilelerin Tespitinde Bağımsız Denetçinin Rolü	22
2.7. Hile Riski ile İlişkili Yasalar ve Standartlar	23

3. HİLE TEORİLERİ VE HİLE RİSKİ KARARLARI.....	27
3.1. Beyaz Yaka Suçları /Ayırıcı Birliktelikler Teorisi.....	29
3.2. Hile Üçgeni Teorisi (1953)	31
3.2.1. Baskı Unsuru.....	34
3.2.2. Fırsat Unsuru.....	37
3.2.3. Haklı Gösterme Unsuru.....	38
3.2.4. Hile Üçgeni Teorisi'ne Getirilen Eleştiriler	40
3.3. Hile Elması Teorisi (2004).....	42
3.3.1. Yetkinlik Unsuru.....	44
3.3.2. Hile Elması Teorisine Getirilen Eleştiriler.....	47
3.4. Hile Beşgeni Teorisi (2009)	48
3.4.1. Yetkinlik (Beceri) Unsuru.....	50
3.4.2. Kibir Unsuru	51
3.4.3. Hile Beşgeni Teorisine Getirilen Eleştiriler	51
3.5. Diğer Hile Teorileri.....	52
3.5.1. Hile Ölçeği Teorisi (1984)	52
3.5.2. Hile Küpü Teorisi (1990).....	52
3.5.3. Örgütsel Hile Üçgeni Teorisi (2007).....	53
3.5.4. Hile Karesi Teorisi (2007)	53
3.5.5. Hile Eylem Üçgeni Teorisi (2008).....	53
3.5.6. ABC Modeli (2009 ve 2013)	54
3.5.7. Hile Karesi Teorisi (2010 ve 2012).....	55
3.5.8. M.I.C.E Teorisi (2012).....	55
3.5.9. Hile Ölçeği (2013).....	56
3.5.10. S.C.O.R.E Modelleri (2019)	56
3.6. Hile Riski Kararları	57
3.7. Literatür Taraması.....	61
4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ	65
4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	66
4.2. Araştırma Tasarımı.....	67
4.3. Araştırma Örneklemi.....	68
4.4. Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları.....	69
4.5. Geçerlik ve Güvenilirlik.....	70
4.5.1. İnandırıcılık (İç Geçerlik)	71
4.5.2. Aktarılabirlik (Dış Geçerlik).....	72

4.5.3. Tutarlık (İç Güvenilirlik)	73
4.5.4. Teyit Edilebilirlik (Dış Güvenilirlik)	73
4.6. Veri Toplama Araçları	74
4.7. Araştırma Süreci.....	74
4.8. Araştırmacının Rolü	76
5. BULGULAR VE YORUMLAR.....	77
5.1. Demografik Bilgiler	78
5.2. Hile Teorileri Farkındalığı ve Hileli Olay Tecrübesi	79
5.2.1. Hile Teorileri Farkındalığı	81
5.2.2. Hileli Olay Karşılaşma Sıklığı	84
5.2.3. Hile Türü	86
5.2.4. Hilenin Maddi Boyutu	89
5.2.5. Cezalandırma.....	91
5.2.6. Hilenin Nedenleri	96
5.3. Hile Teorileri Algısı	101
5.3.1. Fırsat.....	103
5.3.2. Baskı.....	106
5.3.3. Haklı Gösterme	109
5.3.4. Yetkinlik.....	112
5.3.5. Kibir	116
5.4. Hile Riski Kararları	119
5.4.1. Hile Teorilerinin Kullanımı.....	121
5.4.2. Hilelerin Tespitinde Teorilerin Etkisi	125
5.4.3. Hile Riski Kararlarında Teorilerin Etkisi	127
5.4.4. Alternatif Unsur	131
5.4.5. Teori Unsurlarının Sıralaması	135
6. SONUÇ	139
6.1. Tartışma.....	142
6.2. Öneriler	143
KAYNAKÇA	144
EKLER.....	155

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Varlıkların Kötüye Kullanımı Vaka Bilgileri	9
Tablo 2. Hilenin Maddi Boyutu ve Süresi	13
Tablo 3. Demografik Bilgiler	79
Tablo 4. Hile Teorileri Farkındalığı ve Hileli Olay Tecrübesi Teması, Kategori ve Kodlar.....	80
Tablo 5. Hile Teorileri Algısı Teması, Kategori ve Kodlar	102
Tablo 6. Hile Riski Kararları Teması, Kategori ve Kodlar	120
Tablo 7. Hile Teorisi Unsurlarının Önem Sıralaması	137

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Hile Ağacı	7
Şekil 2. Nakit Hileleri	10
Şekil 3. Stok ve Diğer Varlık Hileleri	11
Şekil 4. Finansal Tablo Hileleri	13
Şekil 5. Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar	15
Şekil 6. Hilelerin Tespit Edilme Şekilleri ve Oranları	21
Şekil 7. Hile Teorilerinin Tarihsel Süreci	29
Şekil 8. Hile Üçgeni	32
Şekil 9. Hile Elması (Karosu)	43
Şekil 10. Hile Beşgeni	49
Şekil 11. Araştırma Süreci	65
Şekil 12. Tema Başlıkları	77
Şekil 13. Katılımcı Görüşleri Kod Hiyerarşi Modeli	78
Şekil 14. Hile Teorisi Farkındalığı Kategorisi Kod Matrisi	82
Şekil 15. Hileli Olay Karşılaşma Sıklığı Kategorisi Katılımcı Görüşleri	84
Şekil 16. Hile Türü Kategorisi Katılımcı Görüşleri	87
Şekil 17. Hilenin Maddi Boyutu Kategorisi Katılımcı Görüşleri	89
Şekil 18. Cezalandırma Kategori Katılımcı Görüşleri	92
Şekil 19. Cezalandırma Kategorisi Kod Bulutu	92
Şekil 20. Hilelerin Nedenleri Kategorisi Katılımcı Görüşleri	97
Şekil 21. Fırsat Kategorisi Katılımcı Görüşleri	103
Şekil 22. Baskı Kategorisi Katılımcı Görüşleri	106
Şekil 23. Haklı Gösterme Kategorisi Katılımcı Görüşleri	109
Şekil 24. Yetkinlik Kategorisi Katılımcı Görüşleri	113
Şekil 25. Kibir Kategorisi Katılımcı Görüşleri	117
Şekil 26. Hile Teorileri Kullanımı Kategorisi Katılımcı Görüşleri	122
Şekil 27. Hilelerin Tespitinde Teorilerin Etkisi Kategorisi Katılımcı Görüşleri	125
Şekil 28. Hile Riski Kararlarında Teorilerin Etkisi Kategorisi Katılımcı Görüşleri	128
Şekil 29. Alternatif Unsur Kategorisi Katılımcı Görüşleri	132
Şekil 30. Esas ve Alternatif Unsurların Eşleşmesi	135

Şekil 31. Teori Unsurlarının Sıralaması Kategorisi Katılımcı Görüşleri.....	136
---	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

ACFE	: Association of Certified Fraud Examiners (Sertifikalı Hile Denetçileri Derneği)
AICPA	: American Institute of Certified Public Accountants (Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü)
BDS	: Bağımsız Denetim Standartları
IIA	: Institute of Internal Auditors (İç Denetçiler Enstitüsü)
ISA	: International Auditing Standards (Uluslararası Denetim Standartları)
KGK	: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
SAS	: Statement on Auditing Standards (Denetim Standartları)
SEC	: U.S. Securities and Exchange Commission (ABD Sermaye Piyasası Komisyonu)
SOX	: Sarbanes-Oxley Act (Sarbanes-Oxley Yasası)
UDS	: Uluslararası Denetim Standartları

1. GİRİŞ

İşletme hileleri, önlenmesi ve tespit edilmesi oldukça güç olan ve zamanla büyüyerek organizasyonları kontrolü altına alan bir tehdit olarak görülmektedir. Eski çağlardan günümüze kadar varolan hile, belirli bir bölgeyi veya faaliyet alanını kapsayan bir sorun değil, dünyanın her ülkesinde, her sektöründe ve birçok işletmede karşılaşılarak; işletmelerin kârlılığını, itibarını ve sürekliliğini olumsuz yönde etkileyen ve zararları gün geçtikçe artan küresel bir sorun haline gelmiştir.

ACFE (Association of Certified Fraud Examiners – Sertifikalı Hile Uzmanları Birliği) 2022 yılı raporunda, 133 ülkeden aldığı verilere göre; hileli eylemlerin yol açtığı yaklaşık 3.6 milyar dolar tutarında kayıp tespit etmiştir. Raporda 2.110 hile vakası yer alırken bunlar sadece tespit edilebilen hile vakalarıdır (ACFE, 2022, s.3). Hilenin küresel boyuttaki zararları tartışılmaz bir gerçektir. İşletmeler için her yıl milyarlarca zarara neden olan hilelerin tespit edilmesi ise denetim çalışmalarının en zorlayıcı aşamalardan biridir. Hilelerin işletmelere verdikleri zararı en aza indirmenin yolu ise şüphesiz hileyi önlemekten ve gerçekleştikten sonra ise en kısa sürede tespit edebilmekten geçmektedir. Hileli eylemleri bağımsız denetim sürecinde ortaya çıkarmak ise işletmeye verilen zarar ve maliyetlerin azalmasını sağlayacaktır. Hileyi tespit edebilme aşaması, çalışanları hile yapmaya iten nedenleri anlamakla başlamaktadır. Hilenin nedenleri ise, insan doğasını anlamayı; hile yapma isteğini, motivasyonunu, hilenin nasıl saklanabileceğini ve hileli eylemin adımlarını çözebilmeyi gerektirmektedir.

Bu bağlamda hileli eylemleri bireylerin hangi nedenlerle ve nasıl yapabileceklerini anlayabilmek amacıyla hile teorileri ortaya çıkmıştır. Hile teorilerinin ilki olan Hile Üçgeni Teorisi, 1953 yılında Donald R. Cressey’in işletmelerde zimmetine para geçiren hükümlüler ile yapmış olduğu araştırmasıyla denetim alanında yerini almıştır. Cressey, araştırması sonucunda bireylerin hile yapmasına neden olan üç unsur sıralamıştır: baskı, fırsat ve haklı gösterme. Bu unsurların bir araya gelmesiyle işletme hilelerinin oluşacağını aktaran Cressey’in çalışması, 2001 yılında eski ACFE Başkanı Joseph Wells’in makalesinde “Hile Üçgeni Teorisi” olarak adlandırılmıştır. Hile

teorilerinin öncüsü olarak kabul edilen Hile Üçgeni Teorisi (Fraud Triangle Theory) hilenin nedenlerine ışık tutarak denetim alanına yeni bir bakış açısı sunmuştur. Teori aynı zamanda denetim alanındaki yasalarda, standartlarda, prosedür ve raporlarda da yerini alarak yol gösterici bir niteliğe sahip olmuştur. İlerleyen yıllarda ise alternatif hile teorileri için zemin oluşturmıştır.

Diğer taraftan 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında dünyayı sarsan büyük hile skandallarına yanıt olarak denetim alanında yeni yasalar ve standartlar ortaya çıkmıştır. Zira hilelerin yol açtığı zararların boyutunun çarpıcı bir şekilde fark edilmesi; düzenleyici kurum ve kuruluşları, olası hile oluşumlarını belirlemek için denetçileri hile risk faktörleri hakkında bilgilendirmeye yönelik düzenlemeler ve standartlar oluşturmaya itmiştir (AICPA, 2002/2016). Sarbanes-Oxley Yasası (SOX), SAS No.99 (Statement on Auditing Standards-Denetim Standartlarına İlişkin Açıklama No.99) ve Uluslararası Denetim Standartları (ISA) uluslararası denetim çerçevesince kullanılmak üzere oluşturulmuş yasalar ve standartlardır (Free ve Murphy, 2015; Tugan, 2012). Ülkemizde de Bağımsız Denetim Standartları (BDS), denetçilere hile ipuçlarını daha iyi belirleme ve finansal tablo denetimleri konusunda rehberlik sağlamak amacıyla yayınlanmış ve denetçilerin kullanımına sunulmuştur. Hile eyleminin nedenlerini açıklayan Hile Üçgeni Teorisi unsurları ise hile riski faktörleri olarak bahsi geçen yasa ve standartlarda yer almakta ve denetim sürecinde denetçilere yol göstermektedir. Tüm bu yasa ve standartlar teoriyi temel çerçeve olarak kullanmaktadır (Lokanan, 2015; Tugan, 2012).

Hile Üçgeni Teorisi gerek denetim literatürü gerekse de yasal düzenlemeler, standartlar ve prosedürlerce kabul görmüş bir teoridir. Ancak bazı araştırmacılar; hilelerin sadece bu üç unsurdan kaynaklanamayacağını, hilenin nedenlerinin başka etmenlere de bağlı olduğunu savunmaktadırlar. Bu fikirden hareketle Hile Üçgeni Teorisi'ne alternatif birden çok görüş ortaya atılmış ve hileye neden olan unsurlar bulunmaya çalışılmıştır. Bu teorilerden en bilinenleri, Hile Karosu (Elması) Teorisi ve Hile Beşgeni Teorisi'dir. İki teori de Hile Üçgeni Teorisi unsurlarını kabul ederken, onlara yeni etmenler de dahil etmişlerdir.

Bu kapsamda bu çalışmanın ana amacı, bağımsız denetim sürecinde denetçilerin hile teorilerine olan farkındalıklarını, teorilere ilişkin algılarını, denetimler sırasında denetçilerin teorilerden yararlanıp yararlanmadıklarını ve teorilerin denetçilerin hile riski kararları üzerine etkilerinin incelenmesidir. Aynı zamanda araştırma, bağımsız

denetim süreçlerini bağımsız denetçilerden öğrenmeyi ve onların denetimler sırasında karşılaştıkları hileli eylemler hakkında bilgi almayı da amaçlamaktadır. Denetçilerin mesleki tecrübelerine dayanarak, hile teorilerinin denetim alanında etkin kullanımını sağlamak ve alana katkıda bulunmak araştırmanın hedefidir.

Bu kapsamda çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Çalışma giriş bölümü ile başlayarak teorik çerçevesinin oluşturulduğu ikinci ve üçüncü bölüm ile devam etmektedir. İkinci bölüm, hile ve risk konularını açıklamakta ve kavramsal çerçeveyi incelemektedir. Hile teorileri ve hile riski kararları başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise hile teorilerinin tarihi, ortaya çıkma süreçlerinden başlayarak araştırmaya da konu olan temel hile teorileri ve diğer hile teorileri açıklanmaktadır. Temel hile teorilerinde; Hile Üçgeni Teorisi, Hile Elması Teorisi ve Hile Beşgeni Teorisi yer almaktadır. Diğer hile teorileri de kronolojik olarak sıralanarak kısaca açıklanmaktadır. Daha sonra hile riski kararları açıklanarak, denetçilerin denetim sürecinde hile riski kararlarını alma ve riskleri değerlendirme süreçlerine değinilmiştir. En son başlık ise literatür taramasına ayrılmış ve bölüm tamamlanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise araştırmanın metodolojik kısmı yer almaktadır. Bu bölümde, araştırmanın yöntemi olan nitel araştırma yöntemi açıklanmış, daha sonra araştırmanın deseni olan fenomenolojik araştırma deseni incelenmiştir. Araştırmanın örneklem seçimi ile geçerlik ve güvenilirliği ayrıntılı olarak incelenen bölümde araştırmaya yönelik veri toplama araçları açıklanmıştır. Araştırmanın süreci başlığında ise, araştırma en başından sonuna kadar açıklanmış ve araştırmacının rolü hakkında bilgi verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Beşinci bölümde ise araştırmadan elde edilen bulgulara ve bu bulguların analizine yer verilmiştir. Altıncı bölüm olan sonuç bölümünde ise, araştırmanın bulgularından yola çıkarak yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

Beşinci bölümde ise araştırmadan elde edilen bulgulara ve araştırmanın analizine yer verilmiştir. Altıncı bölüm olan sonuç bölümünde ise, araştırmanın bulgularından yola çıkarak yapılan değerlendirmeler yer almaktadır.

2. HİLE VE HİLE RİSKİ

İşletmelerde meydana gelen hile eylemlerine yönelik olarak bağımsız denetçilerin hile riski kararlarını hile teorilerine odaklanarak incelemeyi amaçlayan çalışmada öncelikle konunun kavramsal çerçevesi açıklanmaktadır. Kavramsal çerçeveyi oluşturan hile ve risk kavramlarının yer aldığı bu ilk bölümde, hile kavramı açıklanarak hilenin türleri, hile riski ve hile riski yönetimi hakkında bilgi verilmiştir. Hilelerin tespiti sürecinde bağımsız denetçilerin rolünün de incelendiği bölümde hile ve hile riski konularını içeren dünyada ve ülkemizde kullanılan yasalara ve standartlara da yer verilmiştir.

2.1. Hile Kavramı

Hile kavramı; ekonomi, endüstri, politika, eğitim gibi birçok alanda karşımıza çıkan ve insanlara zarar veren bir olgudur. İşletme hileleri sözlük anlamı olarak, bir kişiyi aldatmak, yanıltmak için yapılan plan, oyun, düzen anlamına gelmektedir (TDK, 2023). İşletmeler açısından hile İngilizce “fraud” kelimesine karşılık gelirken (Tureng, 2023), dilimizde suiistimal kelimesi de işletme hileleri için kullanılmaktadır.

Amerikalı Hile Denetçileri Derneği (ACFE) hileyi şöyle tanımlar; işletmelerde çalışanların görevlerini, çalıştığı kurumun varlık ve kaynaklarını kasıtlı olarak ve uygun olmayan bir şekilde kullanması ya da bu varlıkları, kaynakları ve yetkileri suiistimal yoluyla kendine fayda yaratmasıdır (ACFE, 2006, s.3). Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Odası (AICPA) tarafından yayınlanan SAS No.99’da ise hile; denetime tabii olan finansal tablolarda önemli bir yanlışlık ile neticelenen kasıtlı eylemler olarak açıklanmaktadır (AICPA, SAS No. 99, s.6). Hile, mağdurun ekonomik bir kayba uğramasına ve/veya eylemi gerçekleştirenin bir kazanç elde etmesine sebep olan kasıtlı bir eylem olarak özetlenebilir (Kranacher vd., 2011, s.5).

İşletmelerin işleyişi sırasında meydana gelen hataların ve hilelerin bütününe önemli yanlışlık denilmektedir. Ancak hatalar insanın doğası gereği meydana gelebilecek normal bir yanlışlıkken, hilede bilinç faktörü yer almaktadır. İki kavramın aralarındaki farkı gösteren en önemli unsur ise kasıttır. Hata kavramı; bilmeden, istemeden yapılan

yanlışlık veya yanlışlık olarak açıklanırken kasıt unsuru içermemektedir. Hata, işletmelerin finansal tablolarında ve muhasebe işlemlerinde yapılan sayısal yanlışlıklar veya muhasebe ilkelerinin uygulanmasında kasıtlı olmayan nedenlerle yanlış aktarılmasıdır (Singlenton, 2010, s.45; Goldmann, 2009, s.30).

İşletmeler içerisinde iş yoğunluğu, dikkatsizlik, unutkanlık, ihmal, tecrübesizlik gibi nedenlerle ortaya çıkan hatalı işlemleri hileden ayırmak gerekir. Hata çeşitleri; yanlış hesaba geçirme, yanlış kayıt ve nakiller, aritmetik yanlışlıklar, mükerrer kayıt yanlışlıkları, telafi edici yanlışlıklar, devir yanlışlıkları ve ilkesel yanlışlıklardır (Dumanoglu, 2005, s.351; Ünkaya ve Arslan, 2009).

Hileyi diğer hatalardan ve aldatmacalardan ayıran özellikler şöyle sıralanabilir (Gee, 2014, s.41):

- Gizlice yapılan bir eylemdir.

Hile eylemi; bir hırsızlık, aynı zamanda bir suç olduğundan yapan kişinin ortaya çıkmasını istemeyeceği bir davranıştır. Kişi hem faydanın devamı hem de yakalanmamak için hile eylemini gizlemelidir. Yapılan araştırmalar işletme hilelerinin ortalama 18 ay süreyle gizlenebildiğini ortaya koymaktadır. Bu süre oldukça uzundur ve hilelerin tespitinin ne ölçüde güç olduğunu bize göstermektedir (ACFE, 2016, s.19). Aynı zamanda hile davranışında bulunan kişi eylemi gizlemek için çabalayacak ve hilenin ortaya çıkma süresini uzatacaktır. Ancak hata, yapan kişi tarafından farkında olunmadığı için zaten gizlenmemekte veya fark edildiğinde yanlışlığı düzeltmek için kişi eylemi gizleme çabasında bulunmamaktadır.

- Hilekâr eylemden yarar sağlar.

Hile eylemini gerçekleştiren kişinin amacı bu davranıştan kendine bir çıkar elde etmektir. Bazen nakdi olarak çıkar sağlayan kişi bazen bir terfi veya hediyeler ile de kendine fayda sağlamış olabilir. Hatalı eylemlerde ise bir amaç yoktur ve kişiye her zaman fayda sağlamayacağı gibi çoğu kez hatayı yapan için zarar ile sonuçlanmaktadır.

- Kasıtlı olarak yapılır.

Kasıt, birbirine yakın olan iki anlama gelmektedir. Birincisi, bilerek, isteyerek güdülen amaç iken ikinci anlam; zarar verme, kötü niyet olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Hileli eylemlerde ise kasıt, bu iki anlamı da içine almaktadır. Hileli

eylemlerde kişi kötü niyetli olarak ve bile isteye işletmeye zarar vermektedir. Hata ve hilenin en temel ayırıcı unsuru kasıttır (Messier, 1997, s.14). Hata ve hileyi birbirinden ayırmak zordur ancak bu eylemlerin tekrar edilip edilmemesi yol gösterici olabilmektedir. Aynı türden hatalar tekrarlanıyor ve gizleme için çaba sarf ediliyorsa bu tür yanlışlıklara hile şüphesi ile yaklaşmak gerekmektedir (Gürbüz, 1995, s.62).

•Mağdur kişi aldatılır ve zarar görür.

Hileli eylemlerin sonrasında menfaat sağlanan kişi yani mağdur aldatılmaktadır. Hile yapan kişi eylemlerini gizleyerek yaptıklarını tespit edilene kadar mağduru kandırır ve onun maddi ve manevi olarak zarar görmesini sağlar.

2.2. Hilenin Türleri

Hile türlerini, farklı bakış açılarıyla gruplandırmak mümkündür. Bu bağlamda; eylemi gerçekleştiren kişi ve hilenin gerçekleşme yeri olmak üzere hile türleri, iki ana başlık altında gruplandırılabilir. Hileli eylemini gerçekleştiren kişiye göre yapılan sınıflamada beş farklı tür bulunmaktadır. Buradaki sınıflandırmanın temelini işletmelerde hileyi yapan kişinin pozisyonu belirlemektedir. İşletme ilgililerinin pozisyonları ile belirlenen hile türleri; çalışan hileleri, yönetim hileleri, yatırım, satıcı ve müşteri hileleridir (Bozkurt, 2009).

 alışan hileleri; çalışanların işletme varlıklarını, kaynaklarını ve yetkilerini kendi çıkarları için kullanarak menfaat sağlamalarıdır. Zimmetine para geçirme,  ek hilesi, hayali alıcılar ve çalışanlar yaratma, gider hileleri ve rüşvet çalışan hilelerine örnek verilebilir (Albrecht vd., 2015, s.12).

Yönetim hilesi, işletme yöneticilerinin mali kayıtları uygunsuz bir biçimde değiştirerek işletmenin olduğundan iyi veya kötü görünmesini sağlamak yoluyla menfaat elde etmesidir. Finansal tablolardaki tahribatlar sonucunda yapılan bu hileler hileli finansal raporlama olarak da bilinmektedir. Vergi avantajından yararlanmak, yüksek oranda kredi alabilmek, yatırımcı ve paydaşlara işletmeyi iyi gösterebilmek, işletmenin hisse senedi fiyatını ve riskini etkileyebilmek gibi bir çok nedenle yönetim hileleri yapılmaktadır (Pedneault, 2012).

İşletme içinde ya da işletme dışında meydana gelebilen yatırım hileleri ise ortaklık, hisse senetleri, bonolar gibi alanlarda hilekarın gerçekdışı vaatleri ile yatırımcıları aldatmasıdır. Bu tür hileler, olduğundan daha iyi gösterilen bir şirkete yatırımcı

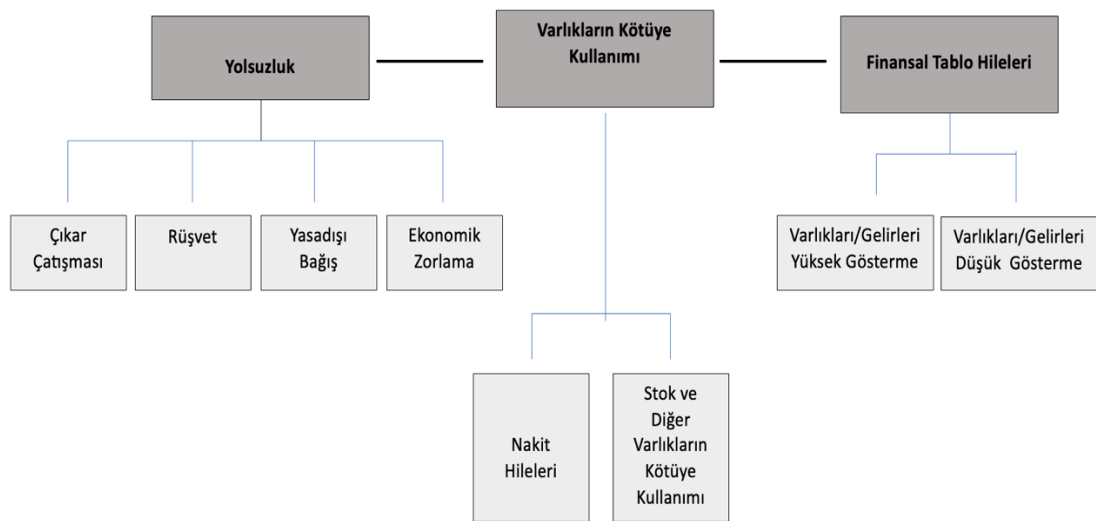
olunması ve ödemelerin geri dönüşünün yüksek olunacağı düşüncesiyle yapılması gibi mağdurun çok büyük oranlarda zarara uğratıldığı hilelerdir (Albrecht vd., 2015, s.12).

Satıcı hilesi, işletmenin mal veya hizmet satın aldığı diğer işletmelerdeki çalışanların kendilerine menfaat sağlamak için işletmeye karşı yaptıkları hilelerdir. Burada zarar, işletmenin mal veya hizmet tedarik ettiği satıcı pozisyonundaki işletmelerden gelmektedir. Satılan malın ederinden yüksek fiyatta faturalandırılması, fazladan mal gönderme, talep edilenden düşük kalitede mal göndermek satıcı hilelerine örnek verilebilmektedir (Mengi, 2013, s.127-129).

Müşteri hilesi, işletmenin müşterisi olan işletme çalışanlarının yaptıkları hileli eylemlerdir. Bu hile türünde müşterilerin ederinin altında fiyatlarda mal ve hizmet satın alması, ödeme yapmaksızın mal veya hizmetin alınması şeklinde gerçekleşmektedir (Demir ve Bahadır, 2007, s.107).

Hile türü gruplandırmalarından ikincisi olan hileli eylemlerin gerçekleşme yerine göre sınıflandırmada ise üç başlık yer almaktadır. Çalışmamızda da kullanmış olduğumuz bu sınıflandırma ACFE tarafından 2008 yılında yayınlanan raporda tanımlanmıştır ve ACFE'nin "Fraud Tree (Hile Ağacı)" adını verdikleri kavramla açıklanmaktadır (Pedneault, 2012; Haftacı, 2007, ss.97-99). Hile Ağacı'nda üçe ayrılan bu hileler çalışmamızda detaylı açıklanacaktır. Şekil 1'de Hile Ağacı'nın ana başlıkları içeren özet şekil yer almaktadır.

Şekil 1. Hile Ağacı

Kaynak: ACFE, 2018, s.11.

2.2.1. Varlıkların Kötüye Kullanılması

İşletme çalışanının işletmenin varlıklarını alarak zimmetine geçirmesi ya da onları kendine yarar sağlamak amacıyla kullanmasıdır. Çalışanlar tarafından gerçekleştirilen bu hileler çalışan hileleri adıyla da bilinmektedir. Ancak bu tür hileler bazı durumlarda diğer işletme taraflarının katılımıyla da gerçekleştirilebilmektedir (Vona, 2008, s.86). Varlıkların kötüye kullanımı, tek bir çalışan tarafından yapılabileceği gibi işletme içinden veya dışından birden fazla kişinin organize olması sonucunda da gerçekleşebilmektedir (Ulucan ve Özdemir, 2013, s.76).

Varlıkların kötüye kullanımı işletmelerde en sık karşılaşılan hile türüdür. ACFE tarafından 2008 yılından bu yana gerçekleştirilen araştırmalarda; varlıkların kötüye kullanımı, tüm hile türleri arasında en sık karşılaşılan hile türü olarak dikkat çekmektedir. ACFE'nin en son yayınladığı rapor da varlıkların kötüye kullanımı, %86 oranı ile işletmelerde en fazla görülen hile türü olduğu bilgisini desteklemektedir. Bu hileler, en sık karşılaşılan tür olmasına karşın maddi boyutta en az zarar veren hilelerdir. Yine ACFE 2022 raporuna göre varlıkların kötüye kullanılması, ortalama 100.000 Dolar kayba neden olarak diğer hile türleri arasında en az kayba neden olan hileler olarak görülmektedir (ACFE, 2022, s.4).

Varlıkların kötüye kullanımındaki en önemli dinamik güvendir. İşletme sahiplerinin veya yöneticilerinin güvenini kazanmış, yetkinliği, yetkisi fazla olan ve bu bakış açısıyla görevler ayrılığı ilkesine önem verilmeyen organizasyonlar bu tür hilelere ortam hazırlamaktadır. İşletme içinde uzun süre çalışan ve işletme açıklarını iyi bilen kişiler kendilerine duyulan güven ile aldıkları yetkileri kullanarak kontrollerinden kolaylıkla geçmektedirler (Goldmann ve Kaufman, 2009, s.19).

Varlıkların kötüye kullanılması iki ana başlıkla incelenmekte olup, her başlık kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Nakit hileleri ile stok ve diğer varlıkların kötüye kullanımı başlıkları altında çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hileler ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Varlıkların kötüye kullanımı türlerinin tüm vakalar içerisindeki oranı hem vaka sayısı hem de ortalama zarar tutarı açısından Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1. Varlıkların Kötüye Kullanımı Vaka Bilgileri

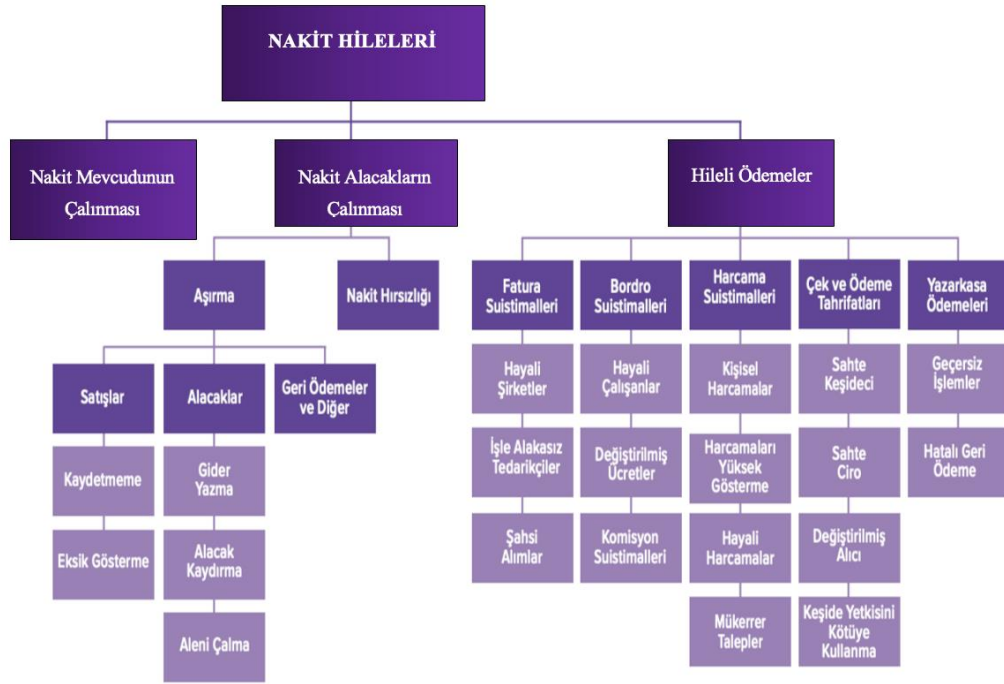
Kategori	Vaka Sayısı	Tüm Vakaların Yüzdesi	Medyan Kayıp
Fatura Hileleri	416	%20	\$100.000
Nakdi Olmayan Hileler	385	%18	\$78.000
Harcama Hileleri	232	%11	\$40.000
Aşıрма	208	%10	\$100.000
Nakit Mevcudunun Çalınması	199	%9	\$15.000
Çek ve Ödeme Tahrifatı	198	%9	\$50.000
Bordro Hilesi	198	%9	\$45.000
Nakit Hırsızlığı	169	%8	\$45.000
Yazarkasa Ödeme Hileleri	58	%3	\$10.000

Kaynak: ACFE, 2022, s.12.

2.2.1.1. Nakit Hileleri

Çalışanın işletmeye ait mevcut nakdi veya alacağı kendi yararına kullanması ya da çalmasıdır (Bozkurt, 2009). Nakit hileleri Şekil 2’de görüldüğü üzere nakit mevcudunun çalınması, nakit alacaklarının çalınması ve hileli ödemeler olarak üçe ayrılmaktadır.

Şekil 2. Nakit Hileleri

Kaynak: ACFE, 2020, s.11.

Nakit Mevcudunun Çalınması: Bu hile türü işletme hilesi denildiğinde akla ilk gelen ve doğrudan yapılan hile türüdür. İşletmeye ait olan nakit paranın işletmenin bilgisi ve isteği olmaksızın ele geçirilmesini ifade etmektedir. İşletmelerde özellikle muhasebe ve finans departmanı gibi paraya ve finansal varlıklara yakın çalışanlarca kolaylıkla yapılabilen hilelerdir (Özbirecikli ve Öksüz, 2016, s.32).

Nakit Alacakların Çalınması: Bu hileler, muhasebe kayıtları öncesinde veya sonrasında yapılmaktadır. İşletmeye gelen bir ödemenin muhasebe kayıtlarından önce ele geçirilmesine kayıt öncesi, kayıtlardan sonra alınmasına ise kayıt sonrası hileler denilmektedir (Bozkurt, 2009). Nakit Alacakların çalınması; satışların kayıtlara geçirilmemesi ya da alınan ödemeden daha düşük tutarda kayıtlara aktarılmasıyla olduğunda satışlardan kaynaklanan nakit hırsızlığı olarak adlandırılmaktadır. İşletme alacağının muhasebe kayıtlarına geçirilmeden alınan tahsilatın çalınması da alacaklara yönelik hilelerdir. Bu hileler gider yazma, alacak kaydırma ve doğrudan alacağı alma şeklinde gerçekleşmektedir. Son olarak işletmeye yapılacak geri ödeme ve iadelerin kayıtlara yansıtılmadan ele geçirilmesi de geri ödemelere yönelik hilelerdir (Wells, 2017, s.75).

Hileli Ödemeler: Bu tür hileler farklı şekillerde yapılabilen ve sık karşılaşılan hileleri içinde bulundurmaktadır. Hileli ödemeler; çalışanın işletmedeki yetkilerini kullanarak işletme içindeki ödemeleri, yasal olmayan bir biçimde kendi faydasına yönelik kullanmak için ele geçirmesidir (Singleton ve Singleton, 2006, s.114). İşletmelerdeki muhasebe kayıtlarında sahte belgeler düzenlenerek, belgeleri değiştirerek veya gerçek olmayan durumlar oluşturarak gerçekleştirilen hilelerdir. Hayali işletmeler oluşturularak elde edilen faturalar ile gerçekdışı alım yaparak sağlanan kazançlarla fatura hileleri, hayali çalışanların gösterilmesi ile bordro hileleri, kişisel harcamaların işletmeye yüklenmesi ile yapılan harcama hileleri, sahte çekler ile çek ve ödeme emirleri hileleri ve gerçesiz işlemler düzenleyerek yapılan yazarkasa hileleri, hileli ödemelerin türlerindendir. Fatura hileleri, tüm vakalar içerisinde %20 oranı ile en sık karşılaşılan hile türüdür (ACFE, 2022, s.12).

2.2.1.2. Stok ve Diğer Varlık Hileleri

Çalışanın mağdur işletmeye ait nakdi olmayan varlıkları kendi yararına tamamen ele geçirdiği ya da kötüye kullandığı bir hile türüdür. Burada nakdi olmayan varlıklardan kasıt, işleminin sabit kıymetleridir (Wells, 2017, s.250). İşletme çalışanları veya diğer işletme tarafları, bunları doğrudan kendi yararına kullanabilirken, varlıkları tamamen ele geçirmeden ödünç alma yoluyla da kendi menfaati için kullanabilmektedir. Şekil 3'te bu hile türünün çeşitleri yer almaktadır.

Şekil 3. Stok ve Diğer Varlık Hileleri

Kaynak: ACFE, 2020, s.11.

Stok ve Diğer Varlıkların Kötüye Kullanımı: İşletmelerin sabit kıymetleri olan yüksek değerlerdeki binalar, araçlar, makineler, bilgisayarlar gibi varlıkların işletme çalışanları tarafından kendi faydaları doğrultusundan dolayı olarak kullanılmasıdır. Bu hilelere, işletme görevleri için tahsis edilen aracın çalışanın özel işlerinde kullanımı, kırtasiye malzemelerinin işletmeden alınıp çalışanın çocuğunun ihtiyaçları için kullanması ve yazıcıdan kişisel işler için çıktı alınması örnek verilebilir (Bozkurt, 2009).

Stok ve Diğer Varlık Hırsızlığı: Bu hile türünde de doğrudan hırsızlık yapılarak varlık talepleri transferleri, hileli satış ve yükleme ile satın alma veya mal kabulü işlemleri, işletme varlıklarından direkt olarak maddi yarar sağlama gibi yollarla gerçekleştirilmektedir (Bozkurt, 2009).

2.2.2. Finansal Tablo Hileleri

Finansal tabloların işletme ilgililerine karşı işletmenin yararına olacak şekilde mevcut durumdan iyi veya kötü gösterilmesidir. SAS No.99’da finansal tablo hileleri şöyle tanımlanmaktadır (AICPA SAS No.99, 2002):

“Finansal tablo kullanıcılarının aldatılması amacıyla tablolardaki rakam ve/veya açıklamaların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluk ve önemlilik kriterleri açısından doğru ve dürüst bir şekilde sunulmamasını sağlayacak şekilde kasten tahrif edilmesi ve/veya göz ardı edilmesidir.”

Bu hile türü, işletme sahipleri ve yöneticileri tarafından gerçekleştirilmekte ve maddi boyutta da büyük tutarlı zararlara yol açmaktadır. ACFE’nin güncel raporuna göre finansal tablo hileleri tüm hile türleri içerisinde %9 oranla en az karşılaşılan hile türü olurken, işletmelere yıl bazında verdiği ortalama zarar 593.000 ABD Dolarıdır. Bu tutar, tüm hile türleri içerisinde tutar bazında en fazla zarar veren hilelerin finansal tablo hileleri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (ACFE, 2022, s.11).

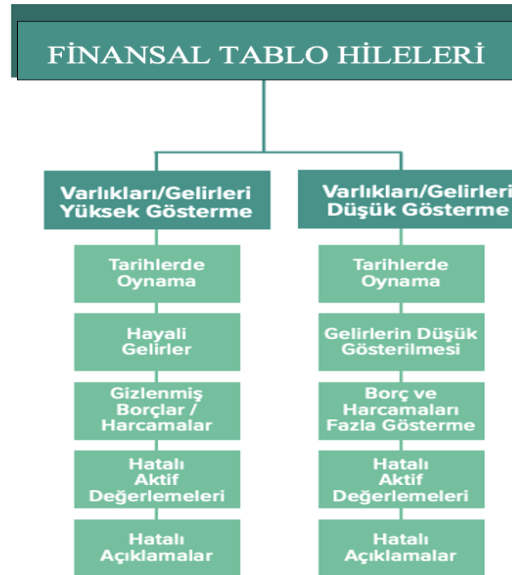
Finansal tablo hileleri, tespit edilmesi en zor hile türüdür ve tespit edilme süresi ortalama 24 ay gibi uzun bir süre olarak belirtilmektedir (ACFE, 2022, s.15). Yönetici kademesinde yapıldığından bu hilelere yönetim hileleri de denilmektedir. Yöneticileri terfi, ödül, prim gibi faktörler hile yapmaya teşvik ederken başarılı olma unsuru da tetikleyici bir faktördür (Tarhan Mengi, 2013, s.9). Tablo 2’de işletme çalışanlarının yaptıkları hileli eylemlerle verdikleri zararlar ve hilelerin ortalama devam etme süresi, çalışanların konumları açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Hilenin Maddi Boyutu ve Süresi

Hileyi Yapan Kişi	Ortalama Kayıp (ABD Doları)	Ortalama Devam Süresi (Ay)	Aylık Kayıp (Hile Hızı) (ABD Doları)
Çalışan	50.000	8	6.300
Yönetici	125.000	16	7.800
İşletme sahibi/ Üst düzey yönetici	337.000	18	18.700

Kaynak: ACFE, 2020, s.11.

Finansal tablo hileleri, işletmenin mali tablolarındaki gelirlerin ve varlıkların olduğundan iyi gösterilmesi ile olduğundan kötü gösterilmesi olarak iki şekilde gerçekleştirilmektedir. İşletmeler, yatırımcıların işletme büyüklüğünden etkilenmeleri amacıyla mali durumun olduğundan daha karlı görünmesini istemektedirler. Tam tersi bir durumda da vergi yükünün azaltılması amacı ile işletmenin mali durumu olduğundan daha kötü gösterilmektedir (Çatıkkaş, 2011). Şekil 4’te finansal tablo hilelerinin türleri yer almaktadır.

Şekil 4. Finansal Tablo Hileleri

Kaynak: ACFE, 2022, s.16.

2.2.2.1. Varlıkların ve Gelirlerin Olduğundan Yüksek Gösterilmesi

İşletmenin sahip olduğu varlıkların ve gelirlerin işletmenin finansal tablolarından faydalanan olan kullanıcının kararlarını etkileyecek düzeyde olduğundan yüksek gösterilmesidir (Coenen, 2008, s.100-101). Bu hileler; gelir oluşturacak işlemlerin tarihlerinde oynama yapılması, gerçek dışı karşılık iptalleri, gizlenen borçlar, gerçek olmayan gelirlerin kaydedilmesi, mükerrer gelir kayıtları, borç ve alacakların yer değiştirilerek yazılması ve amortismanların düşük uygulanması gibi bir çok şekilde yapılabilmektedir (Demir, 2014, s.180-182).

2.2.2.2. Varlıkların ve Gelirlerin Olduğundan Düşük Gösterilmesi

İşletmenin finansal tablolarından yararlanan kullanıcıların, işletmenin varlıklarının ve gelirlerinin mevcut durumdan daha düşük gösterilmesi ile kullanıcıların yanıltılarak işletmenin menfaat sağlamasıdır (Coenen, 2008, s.100-101). Bu hileler muhasebe kayıtlarındaki tarihlerde oynama yapılması, gelirlerin düşük gösterilmesi, borç ve harcamaların fazla gösterilerek hatalı değerlemelerin yapılması gibi bir çok yöntemle yapılabilmektedir (Demir, 2014, s.180-182).

2.2.3. Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar

Yolsuzluk, işletme çalışanının işletme ilgililerinin hakkını ve faydasını hiçe sayarak, yetkisini sadece kendi veya bir başkasının çıkarı doğrultusunda kullanma yoluyla fayda sağlamasıdır. Avrupa Konseyi Yolsuzluk ile Mücadele Özel Hukuk Sözleşmesi'nin tanımında ise yolsuzluk:

“...doğrudan ya da dolaylı yollardan illegal bir menfaat sağlayan kişinin sahip olduğu görevlerin yasalara uygun olarak yerine getirilmemesine yol açan rüşvet veya her türlü yasadışı çıkarın talep edilmesi, teklif edilmesi, sunulması ve alınıp verilmesidir.”

Yolsuzluğu çalışana emanet edilmiş olan gücün kişinin menfaatleri doğrultusunda kullanması şeklinde özetleyen Uluslararası Şeffaflık Örgütü, (Transparency International) hazırlamış olduğu Küresel Yolsuzluk Raporu'nda uluslararası düzeyde bir çok ülke ile birlikte yolsuzluk ile mücadele amacıyla araştırmalar yapmaktadır. Yayınlanan en son raporda ise araştırmaya katılan her üç ülkeden birinde kişilerin zimmetine para geçirme suçu işlediği gözlemlenmiş aynı zamanda her on işletmeden birinde ise hile vakalarına rastlanmıştır. Yolsuzluk eylemini ise büyük bir çoğunlukla

üst ve orta düzeydeki yöneticilerin gerçekleştirdikleri sonucuna varılmıştır (TI, 2009). ACFE 2022 raporuna göre yolsuzluk tüm vakaların %50'sini kapsamaktadır. Bu oran 2012 yılı yolsuzluk oranı (%33) ile karşılaştırıldığında %17'lik ciddi bir artışın olduğu sonucuna varılmaktadır (ACFE, 2022, s.19). Vaka başına ortalama zarar tutarı ise 150.000 ABD Doları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu vakaların %32'si varlıkların kötüye kullanılması ile birlikte yapılırken sadece yolsuzluk şeklinde gerçekleştirilen hile vakaları %12'lik kısmı oluşturmaktadır (ACFE, 2022, s.9 ve s.11).

Yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar Şekil 5'te görüldüğü üzere; çıkar çatışmaları, rüşvet, yasadışı bağış ve ekonomik zorlama şeklinde dört sınıfa ayrılmıştır.

Şekil 5. Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar

Kaynak: ACFE, 2022, s.16.

2.2.3.1. Çıkar Çatışması

İşletmelerin sahipleri ve ortakları, yöneticileri ve çalışanları arasında kişisel, yönetsel ve ekonomik anlamda meydana gelen anlaşmazlıkların neden olduğu hilelerdir. İşletmelerin özellikle satın alma ve satış departmanlarında görevli çalışanların kendi menfaatleri adına yaptıkları hileli eylemler ile meydana gelmektedir (Singleton ve Singleton, 2001; s.82; Davis ve Stark, 2001, s.64).

2.2.3.2. Rüşvet

Rüşvet; bir işi, olayı veya kararı etkilemek maksadıyla bir kişi veya kuruma verilen bir söz, yapılan bir ödeme ya da sağlanacak bir menfaat olarak tanımlanmaktadır (Yardımcıoğlu vd., 2014, s.175). Rüşvet eylemi için taahhüdü veya teklif edilmesi yeterli olup eylem karşılığının ele geçirilmesine gerek yoktur (Wells, 2012, s.288).

Rüşvet, faturalar ile ilgili işlemler ile ihalelere fesat karıştırma yollarıyla gerçekleştirilmektedir.

2.2.3.3. Yasadışı Bağış (Hediyeler ve Bahşışler)

Rüşvetten farklı olarak doğrudan bir fayda karşılığında ve açık bir amaç doğrultusunda verilmesi de bir kararı veya görüşü etkileme amacıyla verilen bağış ve hediyelerdir (Singleton ve Singleton, 2001; s.83). Bu yolsuzluk türü, menfaati devam ettirmeye ve pekiştirmeye yönelik olarak fayda sağlanan eylem gerçekleştirildikten sonra ödül niteliğinde verilmektedir (Wells, 2012, s.292).

2.2.3.4. Ekonomik Zorlama (Haraç)

Ekonomik zorlama, bir çalışanın görevi neticesinde kazanmış olduğu konumu kullanarak karşısındaki kişilerden menfaat sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik zorlama, karşı tarafın işlerin devamı veya kolaylaştırılması için mecbur kalarak yaptığı ödemeler, karşı tarafın ikna edilerek ya da karşı tarafın hatasından faydalanmak şeklinde yapılabilmektedir (Singleton ve Singleton, 2001; s.83).

2.3. Hile Riski

İşletmelerde yaşanan hileli eylemler büyük veya küçük ölçüde her zaman meydana gelmekte ve işletmeye zarar vermektedir. Hilelerin her daim olabileceğinin bilinmesi riskin de varolduğunun kabulüne işaret etmektedir. IIA (Institute of Internal Auditors- İç Denetçiler Enstitüsü) denetim açısından riski şöyle tanımlar; işletmenin finansal, operasyonel ve stratejik hedeflerini yerine getirmesini engelleyecek muhtemel (belirsiz) her türlü olaydır. Hile riski ise, işletmelerde meydana gelebilecek olan önemli yanlışlıkların hile kaynaklı olup finansal tablolarda yer alması olasılığıdır (Kıracı, 2005, s.105).

Hile riski işletmelerde süreç içerisinde farkedilebilen bazı ipuçları ile mümkündür. Bu ipuçlarının dikkat çekmesi sonucunda hile riski ortaya çıkar. İşletmelerde hilenin varlığına işaret eden bu belirleyicilere “kırmızı bayraklar (red flags)” denilmektedir. Kırmızı bayraklara; işletmedeki gözetimin, kontrolün eksik olması, çalışanlar tarafından gizli ihbarların varlığı, çalışanlarda yaşam standardının ve davranışların değişimi, işletmenin kaynak sağlama ve arttırma hedefine yönelik odağının aşırı olması gibi örnekler verilebilir (Jamieson vd., 2019, s.5).

Hile riski hilelerin ortaya çıkarılması sonucunda netleşir ve hile kararı böylece verilir. Bu karar hilelerin tespiti için uygulanan risk yönetimi ve değerlendirme çalışmaları ile mümkündür. Bu nedenle hile riski yönetimi ve aşamaları daha sonra incelenecektir. Hile riskini açıkladıktan sonra muhasebe ve denetim alanında karşımıza çıkan denetim riskini ve onun bileşenleri olan yapısal risk, kontrol riski ve bulgu riskinin de açıklanması gerekmektedir. Hile riski yönetiminin daha iyi anlaşılması için denetim sürecinde karşılaşılan riskleri anlamak açısından bu riskler sonraki başlıklarda incelenmiştir.

2.4. Denetim Riski ve Bileşenleri

Denetim riski denetim faaliyeti ile ilgilidir ve denetim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Önemli hata ve yanlışlıklardan etkilenmiş olan finansal tablolar ile ilgili olarak denetçinin sehven olumlu görüş vermesi ihtimalidir. Denetçilerin önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmaması olarak da tanımlanmaktadır (Bozkurt, 1999, s.105).

Denetim riskinin üç ayrı bileşeni vardır; yapısal risk, kontrol riski ve bulgu riski. Bu bileşenlerin birbiri ile ilişkisi sonucunda denetim risk modeli ortaya çıkmaktadır. Bu üç farklı risk unsuru arasında yakın ilişki vardır. İşletmelerde hile riski yönetiminin varlığı ile hile risklerinin değerlendirilmesi denetim risklerini etkilemektedir. Bu nedenle denetim riski ve onu oluşturan bileşenlerin yüksek olması hile riskinin de yüksek olacağı anlamına gelmektedir (Özkul ve Özdemir, 2011, s.14-15).

2.4.1. Yapısal (Doğal) Risk

Denetlenen işletmenin finansal tablolarında önemli yanlışlıkların bulunması durumudur. Bu risk işletmenin iç kontrol sisteminin varolmaması veya yetersiz olması durumunda işletmenin yapısal ve çevresel özellikleri nedeniyle önemli yanlışlıklar içerebilmesini ifade etmektedir (Bozkurt, 2015, s.112; Kepekçi, 2004, s.42).

İşletmenin finansal yapısında görülen ve önlenemeyen aksaklıklar, denetçinin yapısal risk düzeyini yüksek şekilde belirlemesine neden olmaktadır. İşletmelerde devamlı yaşanan personel değişiklikleri, istifaların çok fazla yaşanması yapısal risklere örnek verilebilir. Bu durum işletmenin güvenilirliğini sorgulatacağından dolayı işletmenin sürekliliği için de şüphe uyandıracak ve denetçinin yapısal risk düzeyini etkileyecektir (Özkul ve Özdemir, 2011, s.15).

2.4.2. Kontrol Riski

Bir hesap ya da işlem sürecinde oluşabilecek önemli bir yanlışlığın, işletmenin iç kontrol sistemi tarafından gerekli olan zamanda engelenememesi veya tespit edilememesi olarak tanımlanmaktadır (Güredin, 2007, s.228). Başka bir ifade ile işletmenin kontrol sistemince ortaya çıkarılamayan önemli yanlışlıklardır (Haftacı, 2007, s.99).

Bu risk unsuru bütünüyle işletmenin sahip olduğu iç kontrol sisteminin etkinliği ile ilgilidir. İç kontrol sistemi verimli bir şekilde çalışmayan bir işletmede hile yapmayı amaçlayanlara fırsat oluşturabilecek açıkların olması, bu riski arttırmaktadır. İşletmenin kasasına çalışanların rahatça ulaşabiliyor olması ya da satın alma işlemlerinde onay almaksızın satın alma kararlarının veriliyor olması, bir iç kontrol sistemi zaafiyetidir ve kontrol riskine örnek verilebilir.

2.4.3. Bulgu Riski

Finansal tablolara etki edebilecek düzeyde önemli olan yanlışlıkların denetçinin denetim sürecinde uygulamış olduğu denetim teknikleri ve prosedürlerince tespit edilememesi riskidir (Haftacı, 2007, s.99). Denetçinin finansal tablolarda varolan önemli bir yanlışlığı bulmada başarısızlığını ifade eden bu risk, denetçi ile ilgili faktörlerin değişmesine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir.

Denetçinin çalışma zamanının yeterli olması, maliyetlerin doğru hesaplanmış olması, denetim ekibinin yetkinliği ve yeterliliği gibi bir çok faktör denetçinin performansına etki etmektedir. Bu faktörler de denetimin etkili yapılmasını sağlayarak bulgu riskini belirlemektedir. Buradaki risk düzeyinin belirlenmesi de denetçinin muhakemesine bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Bozkurt, 2009, s.109).

2.5. Hile Riski Yönetimi

Hile riski yönetimi, işletmenin etkilenebileceği muhtemel hile risklerini anlamak, algılamak ve oluşabilecek riskleri analiz ederek hile risklerini işletmenin prosedürlerine uygun olarak yönetmek amacıyla oluşturulmuş olan, tüm şirket çalışanlarını ve yönetimini etkileyen ve uygulanan bir süreçtir (Akdemir, 2010, s.49). İşletmeler hile risklerini dönemsel olarak planlamalı ve uygulamalıdır (Hussaini, 2019, s.72). İşletmelerde hile risklerinin belirlenip, bu risklere yönelik olarak öncelikle

hileleri önleyici tedbirlerin alındığı daha sonra riskin gerçekleşmesi olasılığına göre hilelerin tespiti ve hile riskine karşılık verme aşamaları uygulanmaktadır. Hile yönetiminin amacı niteliğini taşıyan bu aşamalar, özverili bir şekilde gerçekleştirildiğinde riski azaltmaya yönelik olarak büyük faydalar sağlamaktadır (McMillian, 2006, s.4).

İşletmelerde hile riskini azaltmaya yönelik olarak gereken ortamın yaratılması, hileye karşı direncin oluşturulması ve zararların telafisine yönelik olarak öngörülü bir yönetimin varolması gerekmektedir. Bu yönetim hile riski yönetimi ile olmaktadır ve hilenin önlenmesi, hilenin tespiti ile hileye karşılık verme aşamalarından oluşmaktadır (Iyer ve Samociuk, 2006, s.25).

2.5.1. Hilenin Önlenmesi

Hile riski yönetiminin ilk aşaması olan hilenin önlenmesi, işletmenin uygun stratejilere karar verip bunları sistematik olarak uygulaması ile başarıya ulaşmaktadır (Hussaini, 2018, s.226). Hilelerin önlenmesi aşaması hile riskine karşı en önemli aşamadır. Hilelerin meydana gelmeden önce engellenmesi, hilenin doğrudan neden olduğu zarar dışında bir çok yan fayda da sağlamaktadır.

Hile önleme aşaması, hilenin gerçekleşmesi için zemin oluşturan fırsatlara karşı koyabilmeyi amaçlamaktadır. Hile fırsatı hilekarlara hile yapma şansı tanımaktadır. Fırsat büyük oranda işletmenin iç kontrollerindeki zayıflıklardan veya böyle bir sistemin varolmamasından kaynaklanmaktadır. Yetersiz denetim, zayıf ve eşitsiz görev dağılımı, yönetimden gelen onay adımlarının eksikliği gibi hileye fırsat oluşturabilecek örnekler verilebilir (Alam vd., 2017).

Hile riskinin azaltılmasına yönelik olarak etkin bir iç kontrol sistemi ile iç denetim mekanizmalarının varlığı kilit bir öneme sahiptir. İşletmelerde bu mekanizmaların oluşturulması ve geliştirilmesi risk yönetiminde verimi arttırmaya yardımcı olmaktadır. Bu sistemlerin kendi içlerinde hile ihbar hatlarının oluşturulması, etik kültür prosedürlerinin yaratılması, hile risklerine yönelik değerlendirilmelerde bulunmak, en başta uygun adayların işe alınması, pozitif bir çalışma ortamının sağlanması ve hileye karşı cezalandırma işlevinin etkinliği, hileyi önlemek için alınacak önlemlerin içinde yer almaktadır (Özkul ve Özdemir, 2011 s.90; Cendrowski vd., 2007, s.74).

2.5.2. Hilenin Tespit Edilmesi

İşletmelerdeki hile önleyici kontrollerin yetersiz kalması ile birlikte hileli eylemler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hile önleme aşaması başarısız olduğunda bir sonraki adım hileyi tespit etmektir. Zira hile bir kez yapıldıktan sonra mümkün olan en kısa sürede hilenin tanımlanması, hilenin tekrarını önleyecektir ve zararı en aza indirecektir (Othman, 2015, s.60). Hile riski yönetiminde hilelerin engellenerek önlenmesi ne kadar önemliyse en kısa sürede onu tespit edebilmek de o kadar önemlidir.

Hilelerin tespiti aşamasındaki sorumluluk bağımsız denetçiden çok işletmeye aittir. İşletme, aldığı önlemlerin yetersizliği sonucunda ortaya çıkan hileleri tespit etmek ile yükümlüdür. Bağımsız denetçinin görevi finansal tablolara yönelik olarak makul güvence vermektir. Ancak farkedilemeyen, anlaşılamayan ve dolayısıyla tespit edilemeyen hileler bağımsız denetimler sırasında açığa çıkabilmektedir (Bozkurt, 2009, s.419).

İşletmelerde her zaman hileli eylemler ile karşılaşılabileneceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle makul bir şüphe ile hareket eden yönetim, bunu yetkinlik ve tecrübe ile birleştirmelidir. Uzun süredir işletmede çalışan ve yıllık izinlerini kullanmayan bir çalışan, işletmenin en çalışkan ve güvenilir çalışanlarından biri olarak görülebilir (Alam vd., 2017). Ancak bu davranışların altında hile ortamını terketmemek için bir suiistimali gizleme çabası olabilmektedir. Hile bir illüzyondur ve onu engellemek isteyenlere karşı, olduğundan farklı görünerek otoriteyi yanıltmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle işleri sürdürebilecek kadar güven, denetim ile birlikte işletmenin içinde yer almalıdır.

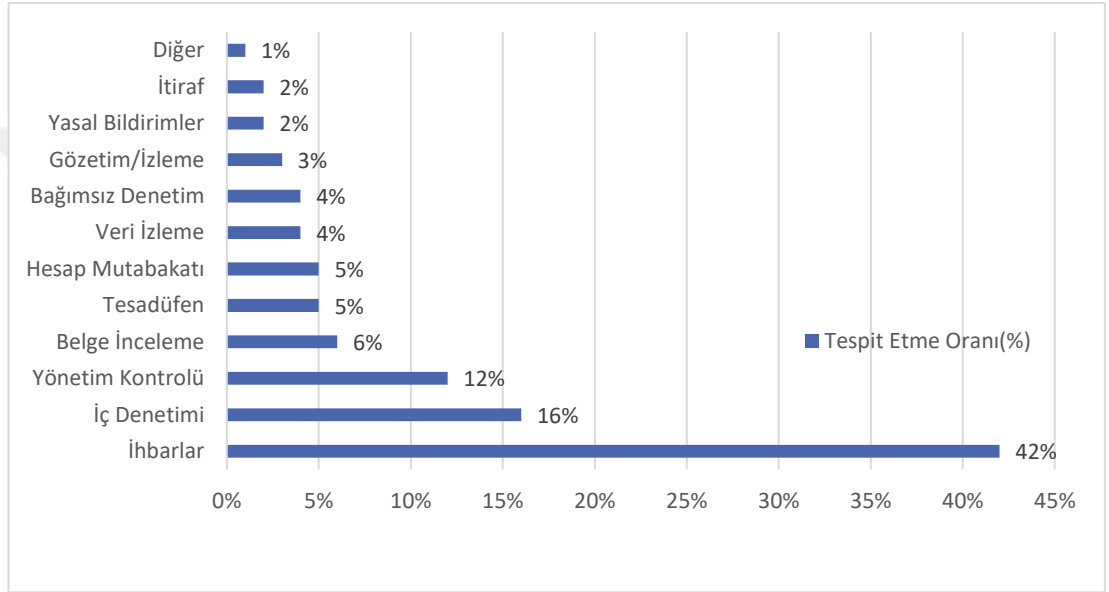
Hilelerin tespitinde bazen aktif bir şekilde hilelerin tespitine yönelik olarak yapılan çalışmalarla sonuç alınabilirken bazen de pasif yöntemlerle kendiliğinden ortaya çıkma veya hileyi yapanın itiraf etmesi sonucunda hileler tespit edilebilmektedir (Bozkurt, 2009). Bu yöntemlerden en fazla kullanılanlarını şöyle sıralayabiliriz (ACFE, 2022, s.22):

- Bağımsız denetim
- İç denetim
- İç kontrol sistemi
- İhbar hatları
- Yasal bildirimler

- İtirafılar
- Tesadüfi

Araştırmalara göre işletmelerde hilelerin ortaya çıkarılmasında %42 oranında ihbarlar etkili olmaktadır. İhbarları yapanların %55'ini işletme çalışanları iken; bunu müşteriler, anonim ihbarlar, tedarikçiler, rakipler ve kurum sahipleri izlemektedir. Aşağıda yer alan Şekil 6'da hilelerin tespit edilme yolları en sık kullanılma oranıyla birlikte verilmektedir (ACFE, 2022, s.22):

Şekil 6. Hilelerin Tespit Edilme Şekilleri ve Oranları

Kaynak: ACFE, 2022, s.22.

2.5.3. Hileye Karşılık Verme

Hileye karşılık verme aşaması, hilelerin tespitinden sonra gerçekleştirilen son adımdır. Hilenin varolduğuna karar verilip tespit gerçekleştikten sonra ortaya çıkan soruları yanıtlamaya yönelik bir aşamadır. Hilenin kaynağının aranması ve bununla ilgili olarak kanıtların toplanması bu adımda gerçekleşmektedir. Bu aşamada özellikle adımların gizlilikle yürütülerek kanıtların korunması esastır. Daha sonra hilenin yarattığı zarar için çözüm yollarının bulunması, hile eyleminin analiz edilmesi, hilekarın cezalandırılması ve en sonunda hileye karşı yeni önlemlerin alınması hileye karşılık verme aşamasını oluşturmaktadır (Jafarlı, 2019, s.68).

Bu aşama, işletmede tespit edilebilecek olan muhtemel hileler ile karşılaştıktan sonra atılacak olan adımların önceden planlanmış olmasını gerektirir. İşletme yöneticileri ve çalışanları için hile ile karşılaşıldığında nasıl hareket edileceği çok önemlidir. Burada

işletmenin önceden hazırlamış olduğu hileye karşılık verme planının hazır olması önerilmektedir. Bu plan ile hileler tespit edildiğinde ivedilikle ve etkili bir şekilde karşılık verebilmek yaklaşımını gerektirmektedir (Vona, 2008, s.192).

2.6. Hilelerin Tespitinde Bağımsız Denetçinin Rolü

Hilenin önlenmesi ve tespit edilmesi aşamalarında esas sorumluluğun işletme yönetiminde olduğu önceki kısımlarda belirtilmişti. Bağımsız denetçinin hileye ilişkin sorumlulukları Bağımsız Denetim Standartları'nda finansal tabloların yasa ve standartlara uygun olarak önemli yanlışlık içermemesine yönelik makul güvence vermesidir. Makul güvence ise, finansal tabloların denetimi sırasında, bağımsız denetimin yüksek ancak mutlak (kesin) olmayan güvence seviyesini ifade eder (BDS 200, s.7). Makul güvence; denetçinin denetim sürecini doğru ve dikkatli bir şekilde yürüttüğünü ancak denetim kanıtlarının doğruluğu veya denetim sürecinde yaşanabilecek olan hatalar göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleşebilecek olan denetim riskini kabul etmektedir. Bu da mutlak değil makul güvencenin verilmiş olmasını mümkün kılar.

Denetçilerin denetim süreçlerinde önemli yanlışlıklar ile karşılaşma olasılıkları denetim riskidir. Bu riskleri azaltabilmeye yönelik olarak denetçiler denetim çalışması sırasında mesleki şüphecilik tutumuna göre davranmalıdır. Mesleki şüphecilik ise, denetçinin denetim sırasında sorgulayıcı bir yaklaşım benimseyerek, hata ya da hileden kaynaklanan yanlışlığa dayanak oluşturacak durumlara karşı dikkatli olarak denetim kanıtlarını incelikli bir şekilde değerlendirebilmesi tutumudur (BDS 200, s.7).

Denetçi mesleki şüphecilik ile birlikte davranarak incelemelerini yapmalı ancak aksini gösteren nedenler olmadığı sürece mevcut kanıtlara inanmalıdır. Fakat denetim sürecindeki bazı durumlar mesleki şüpheciliğin denetçi tarafından gerektiği şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir. Bu durumlar şöyle sıralanabilir:

- Denetlenen işletmeye karşı duyulan yüksek güven algısı,
- Denetim sürecindeki zaman yetersizliği,
- İş yoğunluğu nedeniyle detaylı inceleme yapılamaması,
- İşletmenin mevcut yapısından kaynaklanan doğal baskı unsurlarıdır.

Denetçi her şekilde ve durumda öncelikle denetimin amacına yönelik faaliyetlerini sürdürmelidir. Denetçinin nihai amacı ve sorumluluğu salt hileleri bulmak değildir.

Ancak finansal tablolarındaki önemli yanlışlıkların büyük oranı hilelerden kaynaklanmaktadır. Bağımsız denetçilerin hileleri tespit etme oranı yapılan çalışmalarda %4 olarak görünmekte ve ortalama 24 ay gibi uzun süreli hileleri kapsamaktadır (ACFE, 2022, s.20). Bu nedenle bağımsız denetim faaliyeti tüm engelleyici durumları göz önünde bulundurarak mesleki şüphecilik tutumuna güvenerek devam etmelidir.

2.7. Hile Riski ile İlişkili Yasalar ve Standartlar

Denetim alanında işletmeleri hileli eylemlerden korumaya yönelik bir çok uygulama, kural ve yaptırımı içeren yasalar ve standartlar ortaya konulmuştur. Dünyaca kabul edilen denetim yasa ve standartları kendini güncelleyerek denetim alanında kılavuz olmayı sürdürmektedir. Ülkemizde de dünyaca kullanılan bu standartlar uyarlanarak kullanılmaktadır.

Dünyaca ünlü Enron Şirketinde ortaya çıkan hile skandalı sonrasında hileli eylemler sadece işletmeler bazında değil farklı alanlarda da dikkati çekmiş ve hilelere karşı farkındalık oluşturmıştır. Denetim alanında da milat niteliği taşıyan bu skandal ve ardından gelen diğer büyük şirket skandalları varolan düzenin değişmesi gerektiğini vurgulayarak yeni atılımlar gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde son yaşanan bu skandallar ile birlikte sermaye piyasalarına duyulan güvensizliği engellemek ve daha etkin bir denetim anlayışını belirleyerek piyasaları yapılandırmak amacıyla yeni bir yasa çıkartılmıştır. Sarbanes-Oxley Yasası (SOX), ABD Sermaye Piyasası Kurulu (SEC) tarafından 2002 yılında yürürlüğe konulmuştur. Yasa, işletmelerin Sermaye Piyasası Kurulu ve amaçlarına uygun olarak güvenilirlik sağlamasını amaçlamakta ve böylelikle yatırımcıları korumaktadır. Yasa, 11 ana ve 66 alt başlık içermektedir (SOX, 2002).

Sarbanes-Oxley Yasası, halka açık şirketler muhasebe uygulamalarını denetlemek amacıyla bir gözetim kurulu oluşturmuştur. Kurumsal sorumluluk için işletmelerde denetim kurulu oluşturma yükümlülüğü getirmiştir. Ayrıntılı kamuyu aydınlatma adımları, inceleme ve raporlama ile ilgili yeni adımlar gibi bir çok açıdan yenilik ve kural getiren yasa, denetim ve denetçilere yönelik de sorumlulukları belirlemiştir. Beyaz yaka suçlarına ilişkin cezaların artırılması yönünde bir başlık içeren yasa, beyaz yakalıların yapabilecekleri hileli eylemlere karşı para ve/veya hapis cezalarına ilişkin hükümler içermektedir (Elitaş, 2012; Güngör, 2003).

Yasanın denetçilere yönelik en önemli maddesi bağımsızlık ile ilgilidir. Bu maddede, bağımsızlık için denetçinin denetlediği işletmeyi ileriki tarihte tekrar denetlemesi ve danışmanlık hizmeti vermesi yasaklanmıştır. Aynı zamanda denetçilere en az beş yılda bir rotasyon şartı getirilmiştir. Böylece bir denetçi denetlediği firma ile yakın ilişkiler kuramamakta ve objektif davranışlara aykırı olabilecek durumlar yaşanma riski azaltılmaktadır (Özbirecikli, 2006, s.14).

AICPA (American Institute of Certified Public Accountants-Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü), 1996 yılında işletmelerdeki hileli eylemlere yönelik olarak bir denetim standardı sunmuştur. SAS No.53 (Statement on Auditing Standards) olarak adlandırılan bu standart, mevcut diğer standart ve uygulamalara göre daha niteliklidir ve “hile” kavramı bu standart ile ilk kez kullanılmaktadır. Bir yıl sonra daha ayrıntılı yeni düzenlemeler yapılarak sunulan SAS No.82, 2002 yılına kadar yürürlükte kalmış ve yerini günümüzde kullanımı devam eden SAS No.99’a bırakmıştır.

Bu standartların temel amacı, bağımsız denetim faaliyetlerinde denetçilere kılavuz olarak denetim sürecini önemli yanlışlıklardan arındırmak ve böylece sürecin doğru bir şekilde ilerlemesini sağlamaktır. Standartta denetçilerin hilelerin neden olduğu olumsuz etkileri kavrayarak hile riskinin yönetimi ile denetim faaliyetlerini sürdürmelerinin faydalı olacağı belirtilmektedir (SAS No.99, 2002).

Standartta, bağımsız denetim faaliyetinde karşılaşılabilecek olan riskler ve risk faktörleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. SAS No. 99’da finansal tablo hileleri ve varlıkların kötüye kullanılması hile türleri temel alınarak, hile riski faktörleri çalışmamıza konu olmuş olan Hile Üçgeni Teorisi unsurlarına göre belirlenmiştir. Risk odaklı bir denetimi öneren ve bu bakış açısıyla denetçileri yönlendiren standartlar ülkemizdeki standartlara da örnek olmuştur (SAS No.99, 2002).

IFAC (Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu) tarafından 2002 yılında bağımsız denetimlerde yolsuzluk ve hataya ilişkin denetçilerin sorumluluğu adını taşıyan standart yayınlanmıştır. ISA 240 (International Standard on Auditing 240-Uluslararası Denetim Standardı 240), finansal tablolardaki önemli yanlışlıklar ve hatalardan kaynaklanan olaylara odaklanarak denetçilerin sorumluluklarını belirlemektedir. Özellikle yönetim kademesindeki yolsuzluk ile ilişkili hileli eylemler ve varlıkların kötüye kullanımının incelendiği bu standart, hile risklerine ve denetçilerin hile riski değerlendirmelerine yer vermektedir (Altıntaş, 2010, s.156).

Türkiye’de bağımsız denetim ile ilgili düzenlemelerden biri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’na, Amerika Birleşik Devletlerinde yürürlüğü giren yeni düzenlemelerin takip edilmesi ile halka açık şirketler nezdinde yapılacak bağımsız denetimin düzenlenmesi standardı ile oluşmuştur. Standardın en güncel tebliği Seri: X, No:22’dir. Bu tebliğin amacı ise, sermaye piyasasında yapılacak olan bağımsız denetim faaliyetlerini yapacak olan kuruluşların SPK tarafından yetkilendirilmesi ve bu kuruluşlara, faaliyetleri gerçekleştirecek olan bağımsız denetçilere yönelik, standartların, usul ve esaslar ile ilkelerin belirlenmesidir (Bezirci ve Karasioğlu, 2011, s.583).

Ülkemizde Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)’na Türkiye Denetim Standartları yayımlama yetkisi verilmiştir. Kurum, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) tarafından yayımlanan standartları referans olarak 2012 yılında yeni denetim standartları yayınlamıştır. Standartlar, denetim ile ilişkili bir çok konu başlığını incelerken, denetim standartları ile bu alana ilişkin düzenlemeleri tanımlamaktadır. Bağımsız Denetim Standartları, denetim faaliyetleri için bir kılavuz oluşturmakta ve denetimlerin bu standartlara uygun olarak yürütülmesi gerekliliğini yansıtmaktadır (KGK, 2023).

Bağımsız Denetim Standartları (BDS) 37 ayrı standarttan oluşmaktadır. Bu standartlar bağımsız denetim sürecinin işleyişi, kuralları ve denetçilerin uyması gerekenler hakkında bilgi verirken süreci kolaylaştırmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Çalışmamızla ilgili olarak standartların içerisinde denetim risklerine özellikle vurgu yapan ve inceleyen üç tane standart mevcuttur. Bunlar; “BDS240 Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları”, “BDS315 İşletme Ve Çevresini Tanımak Suretiyle “Önemli Yanlıklık” Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi” ve “BDS330 Bağımsız Denetçinin Risk Olarak Değerlendirilmiş Hususlara Karşı Yapacağı İşler” standartlarıdır.

BDS240 Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları Standardı, denetim sürecinde bağımsız denetçilerin hilelere karşı sorumlulukları nezdinde bir çerçeve belirlemektedir. Standartta, hile risklerinin tespit edilmesi, hile riski değerlendirilmesi ve değerlendirilmiş hile kaynaklı önemli risklere karşı tedbirlerin alınması şeklinde başlıklar yer almaktadır (BDS 240, s.5).

BDS315 İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle “Önemli Yanlıklık” Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi standardı, denetçinin işletmenin iç kontrol sistemi

ile birlikte işletme ve çevresini tanıyarak, finansla tablolardaki önemli yanlışlık risklerini belirleme ve değerlendirme sorumluluğunu düzenlemektedir. Burada denetçinin hileden kaynaklı önemli bir yanlışlığın olmasına karşın risk düzeylerini belirlemesi ve daha sonra düzenlemesi hakkında bilgiler verilerek, denetçilere yol gösterilmektedir (BDS315, s.5).

Son olarak BDS330 Bağımsız Denetçinin Risk Olarak Değerlendirilmiş Hususlara Karşı Yapacağı İşler standardında ise, BDS315 ile ilişkilidir ve o standart uyarınca denetçi tarafından belirlenen ve değerlendirilen önemli yanlışlık risklerine karşı denetim sürecinde yapılacak işlerin planlanması ve uygulanmasına yönelik denetçinin sorumluluklarını düzenlemektedir (BDS330, s.5).

Çalışmamızın bu bölümünde araştırmanın konusunu oluşturan hile ve risk unsuru incelenmiştir. Sonraki bölümde hile teorileri hakkında bilgiler verilerek hile riski kararları ve bunların hem denetim standartları hem de süreç bazında işleyişi açıklanacaktır.

3. HİLE TEORİLERİ VE HİLE RİSKİ KARARLARI

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın teorik alt yapısı incelenecektir. Araştırmada yer alan temel hile teorilerine, çalışmanın konusunu oluşturan kavramlara ve açıklamalara bu bölümde yer verilmiştir.

Ticaretin başlangıcından bu yana finansal suçlar ve hile varolmuştur. Dünya tarihi kadar eski bir olgu olan hile, eski çağlarda insanlar tarafından hayatta kalma aracı olarak kullanırken; günümüzde ise insanoğlunun gelişme sürecinde para ve zenginlik için kullanılan bir hırs aracı haline gelmiştir (Rossouw, 2000, s.885). Yapılan araştırmalarda çok eski dönemlere ait hile ipuçlarına rastlanmaktadır. Keay (1992), Robins (2007) ve diğerleri, 1600'lerin sonlarında halka açık ilk şirket olduğu bilinen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde mali tablo hileleri hakkında raporların yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır. Woodward ve ark. (2003), binlerce yıl önce güvenilen tüccarları tanımlamanın bir yolu olarak temel yöntemlerin kullanıldığını aktarmıştır.

Mali suçlar ve işletme hileleri; devletlere, işletmelere ve insanlara zarar verirken hilelerin nedenlerini anlama ve onun üzerinde çalışma gereksinimi doğmuştur. Son seksen yılda, hileleri ve hilenin nedenlerini, hırsızlık ve soygun gibi diğer mali nitelikli suçlardan ayıran çok yönlü teoriler geliştirilmiştir. Hile teorilerinin her biri hileye karşı etkili bir bakış açısı oluştururken aynı zamanda hilekârın zihnine dair bir öngörü sağlamaktadır. Bu gelişmeler neticesinde hile teorileri mevcut hile düşüncesinin basitliğinden çıkarak bilimsel bir hal almıştır (Dorminey vd., 2012, s.556). Hilelerin işletmelerdeki güven ihlali sonucunda oluştuğunu vurgulayan Gill'e göre (2011, s. 28) her hile teorisi bir hile önleme teorisidir ve onları anlamak çok önemlidir. Bu nedenle teoriler, işletmeler için erken bir hile alarmıdır (Schuchter ve Levi, 2016, s.109).

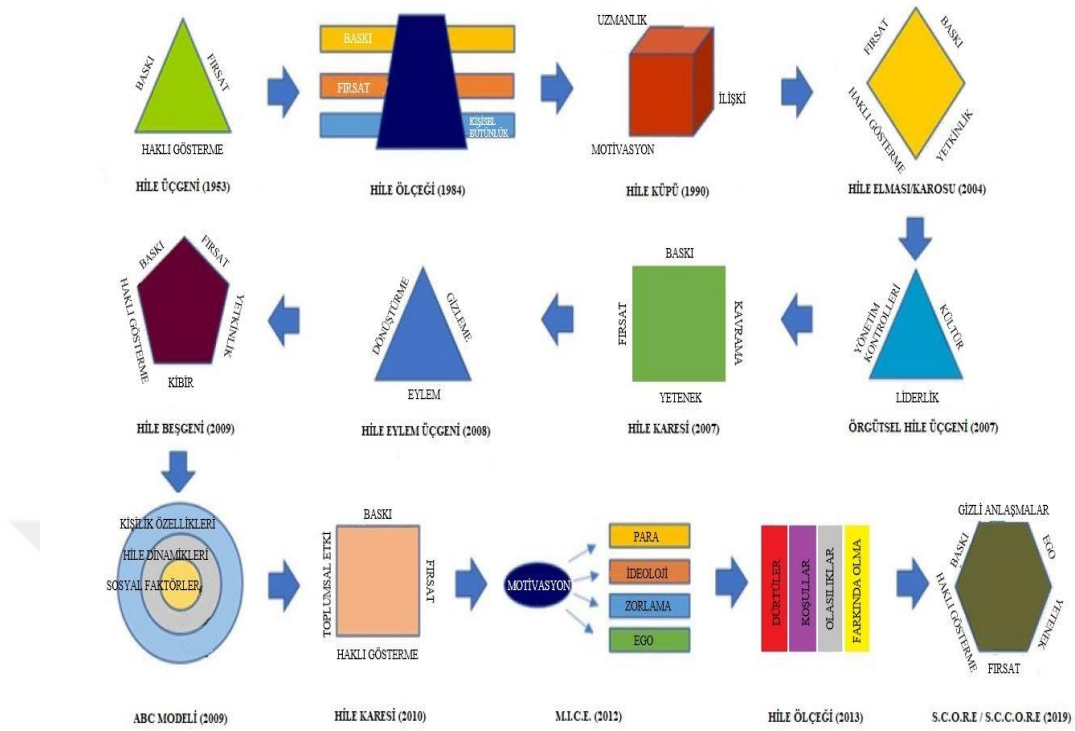
Hile Teorileri, Sutherland'ın (1940) beyaz yakalı suç teorisi ile başlamıştır. Daha sonra Sutherland'ın danışmanlığını yaptığı Donald R. Cressey'in doktora tezi çalışması ile devam etmiştir. Cressey, 1940 yılında yayınladığı doktora tezinde, çalıştıkları kurumlarda zimmetine para geçiren 200 hükümlü ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve çalışanları hile yapmaya yönelten nedenler konusunda ulaştığı verilerle Hile Üçgeni Teorisi'nin temelini oluşturmuştur (Cressey, 1953). Daha sonra Amerikalı Sertifikalı

Hile Denetçileri Derneği (ACFE) Başkanı Joseph Wells 2001 yılında Cressey'in çalışmasını geliştirerek "Fraud Triangle (Hile Üçgeni)" terimini ortaya çıkarmıştır (Wells, 2001, s.1). Bu eski teoriye bir adlandırma yapılması ve dünyada büyük yankı uyandıran işletme skandallarının ortaya çıkması ile teori tekrar gündeme gelmiş ve yeni çalışmalara konu olmuştur (Free, 2015, s.176).

Hile hem akademik düzeyde hem de kriminoloji, psikoloji, sosyoloji ve davranış bilimleri gibi çeşitli disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Free ve Murphy, 2015, s.42). Hile çok boyutlu bir olgu olduğundan birçok açıdan incelenmiş ve yeni teoriler ortaya atılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bir önceki teorinin eksikliklerine yeni unsurlar eklenmiş veya yanlış görülen bakış açıları bir yenisiyle değiştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak; hile için birden fazla teori ortaya çıkmıştır. Bazıları alanda kabul görerek yasalara, standartlara veya yönergelere konu olmuş bazıları ise sadece eleştirilere maruz kalarak alanda kabul görmemiştir.

En eskisinden en yenisine kadar hile teorileri şöyle sıralanabilir; Beyaz Yakalı Suç Teorisi (Sutherland, 1940/1944), Hile Üçgeni Teorisi (Cressey, 1950/1953), Hile Ölçeği Teorisi (Albrecht vd., 1984), Hile Küpü Teorisi (Doost, 1990), Hile Elması Teorisi (Wolfe ve Hermanson, 2004), Örgütsel Hile Üçgeni Teorisi (Free vd., 2007), Hile Kare Teorisi (Bressler, 2007), Hile Eylem Üçgeni Teorisi (Albrecht vd., 2008), Hile Beşgeni Teorisi (Marks, 2009), Hile Teorisinin ABC Analizi (Ramamoorti vd., 2009-2013), Hile Karesi Teorisi (Cieslewicz, 2012), M.I.C.E (Dorminey vd., 2012), Hile Ölçeği Teorisi (Mackevicius vd., 2013), S.C.O.R.E Modeli (Vousinas, 2019). Bu teorisyenlerin çoğu Cressey'in Hile Üçgeni Teorisini temel almış ve bu teoriyi kendi çalışmalarının bulgularına göre değiştirmiştir (Hogan, vd, 2008; Rezaee ve Riley, 2010). Hile teorilerinin tarihsel süreci Şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7. Hile Teorilerinin Tarihsel Süreci

Kaynak: Yaşar, 2022, s.99 (Çalışmadan alınan şekil düzenlenerek aktarılmıştır).

3.1. Beyaz Yaka Suçları /Ayrımcı Birliktelikler Teorisi

Bireylerin suç işleme nedenlerini araştıran ve bu nedenleri ortaya koymaya çalışan birçok suç teorisi vardır. Suç teorileri; suçun doğuştan geldiğini varsayanlar, suçun kişilik yapısına; açgözlülük ve hırs gibi etkenler nedeniyle yapıldığını kabul edenler, suç davranışını bilinçaltı dürtülerle açıklayanlar ve sosyal yapı nedeniyle suç işlendiğini varsayanlar gibi birçok farklı görüşten oluşur (Dolu, 2012, ss.259-260). İşletme hileleri konusunda öne çıkan ve hile teorilerinin başlangıç noktası kabul edilen “Ayrımcı Birliktelikler Teorisi (Differential Association Theory)” de suç teorilerinin en öncülerindendir (Sutherland, 1940, s.11).

Ayrımcı Birliktelikler Teorisi (1940), Edwin H. Sutherland tarafından kriminoloji alanında geliştirilen ve öncü teori olarak kabul edilen bir teoridir. Daha sonra geliştirilen teoriler için yol gösterici olan bu teori, aynı zamanda “beyaz yakalı suç” terimini ilk kullanan çalışmadır (Bozkurt, 2011, s.103). Daha önceki çalışmalar, temel olarak sokak suçları ve şiddet içeren suçlara odaklanmış, suçu yalnızca bu çerçeveden incelemişlerdir. Aynı zamanda suçlar sosyolojik açıdan sadece alt sınıflar tarafından

işlenen bir sorun olarak görülerek yolsuzlukla ilişkilendirilmiştir. Sutherland, alt sosyoekonomik sınıflardaki bireyler tarafından işlenen şiddet içeren suçlar ile üst sınıflardaki bireyler tarafından işlenen mali suçlar arasındaki farkı kabul ederek bu teoriyi ortaya çıkarmıştır (Sutherland, 1940, ss.8-10).

Ayrılcı Birliktelikler Teorisi ile ortaya çıkan beyaz yakalı suç terimi, “saygın ve yüksek sosyal statüye sahip bir kişinin mesleğini kullanarak işlediği bir suç” olarak tanımlanmaktadır (Sutherland, 1983, s.7). Başka bir ifadeyle, mesleği esnasında itibarlı bir konumda olan kişinin maddi bir kazanç elde etmek veya örgütsel bir amaca ulaşmak amacıyla işlediği bir suça beyaz yakalı suç denilmektedir (Benson ve Simpson, 2014).

Sutherland teorisinde, suç davranışının öğrenildiğini ve bu davranışların ortaya çıkış nedenlerinin biyolojik, psikolojik veya fizyolojik etmenler gibi birçok etkenden kaynaklanabileceğini savunmaktadır. Sutherland’a göre suçlular, suçlu davranışlarını haklı göstermeyi diğer suçlulardan öğrenirler (Cullen ve Agnew, 2003, s.83). Aynı zamanda öğrenilen suç davranışının, kişinin eğitime ve mesleki tecrübesine de bağlı olduğu savunulmaktadır (Bozkurt, 2011, s.104).

Beyaz yakalı suçun nedenlerine ilişkin literatürde, fırsatların varlığının ve mali ihtiyaçların zorunlu etmenler olmadığı tartışılmaktadır. Bunun yerine suç davranışında, bireylerin işletme içindeki yöneticilerinin onlara karşı davranışları ve işletmenin tutumu daha etkilidir. Zararlı dürtü ve arzulardan oluşan davranışlar, sosyal ortamlarla yakından bağlantılıdır. Bu durum aynı zamanda başkalarının kendi çıkarlarına göre hareket etmelerini etkileyen kişisel inançlarını da teşvik eder (Maulidi, 2020, s.327). Sutherland'ın varsaydığı gibi, hile vakalarının çoğunda, bir bireyin kariyeri yalanlar, suçlar ve kusurlu karakter yapısı temelinde planlanmamaktadır. Suç davranışında bulunanlar, davranışları ile yasa arasında nasıl köprü kuracaklarını bilen kişilerdir. Bu kişiler, bir mali suç davranışında vicdan azabını en aza indirmeye çalışmaktadır. Böylece hileyi daha az yanlış ve kendileri için daha makul göstermenin bir yolunu bulmaya odaklanırlar (Shover ve Hochstetler, 2006, s.112). Bu nedenle suç davranışı değişkendir ve suçun ortaya çıkma nedeni tek bir etmenle açıklanamamaktadır.

Ayrılcı Birliktelikler Teorisi'nin temel tespitleri şöyledir (Sutherland, 1947, s.6-7):

- Suç davranışı biyolojik olarak aktarılamaz; öğrenilir.

- Suç davranışı, diğer kişiler ile iletişim kurma yoluyla öğrenilir.
- Suç davranışının öğrenmenin en temel yolu, yakın kişisel ilişkilerdir. Örneğin, bir çalışan mali tabloları olduğundan iyi göstermeyi yöneticisinden öğrenir.
- Suç davranışının öğrenilmesi, bazen basitçe bazen ise karmaşık olabilmektedir. Ayrıca bu durum, baskılar, haklı gösterme ve tutumlara ilişkin bazı kriterleri öğrenmeyi kapsar.
- Baskılar ile ilgili kriterlerde bireyler, hukuki açıdan nasıl uygun veya uygun olunmayacağını öğrenirler ve ona göre davranırlar.
- Kişiler, çevrelerinde hukuka aykırı davranışta bulunanların, kurallara uyan kişilerden daha fazla olması durumunda suç davranışında bulunurlar.
- Farklılıkların birleşmesi; suç davranışı süre, sıklık, öncelik sıralaması ve yoğunluğa göre farklılaşabilir.
- Suç davranışını öğrenme süreci, diğer tüm öğrenme süreçleriyle aynıdır.
- Suç davranışı, genel gereksinimler ve ahlaki değerler ile açıklanamaz.

Ayrıci Birliktelikler Teorisi, suç davranışının öğrenme ile ortaya çıktığını savunan ve beyaz yaka suçları kavramını kullanan ilk teoridir. Teori, suç davranışının ilk ortaya çıkış nedenini net bir şekilde açıklamadığı gerekçesi ile eleştiri alsa da (Flowers, 1990, s.68) ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süre içerisinde suçlu davranışı iyi bir şekilde açıklayabilmiş ve birçok suç teorisine temel oluşturmuştur.

3.2. Hile Üçgeni Teorisi (1953)

Donald R. Cressey, 1950 yılında işletmelerde güveni ihlal ederek zimmetine para geçiren kişiler hakkında Sutherland'in danışmanlığında bir doktora tezi yazmıştır. Çalışması için Joliet'teki Illinois Eyalet Hapishanesi'nde zimmetine para geçirmiş olan 200 mahkûmla görüşmüştür. Görüşmeler gayri resmi temaslara elde edilirken toplamda beş ay kadar sürmüştür (Cressey, 1950, s.740).

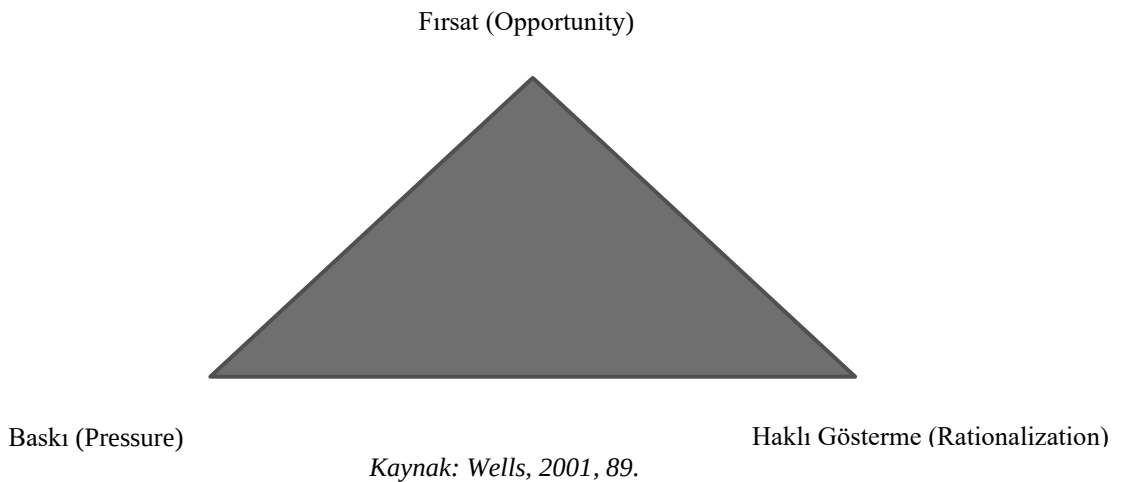
Cressey bu görüşmelerde mahkûmlar arasındaki ortak özellikleri fark etmiştir. Cressey gözlemlerine dayanarak, suç teşkil eden güven ihlalleri için üç kriter öne sürmüştür: (1) paylaşılamayan mali sorunlar, (2) işin işleyişi hakkında bilgi sahibi olunması ve güven duyulan bir pozisyonun ihlal edilmesi olasılığı ile (3) kişinin, güveni ihlal eden bu durumun onun zihninde suç teşkil edecek bir davranış oluşturmayacağı şeklinde

kendini ikna etme becerisidir (Cressey, 1950, ss.740-743). Cressey, hilenin meydana gelmesi için üç kriterden her birinin mevcut olması gerektiğini varsayarak bunları şöyle açıklar: Algılanan baskı, algılanan fırsat ve haklı gösterme (Dorminey vd., 2012, s.558).

Cressey, suçlu davranışa neden olan üç faktörü açıklamıştır ancak günümüzde kullanıldığı ölçüde teoriyi üç unsurlu araç haline getiren isimler farklıdır. Steve Albrecht 1991 yılında yayınladığı makalesinde, suçlu davranışa neden olan bu üç faktörü bir araç haline getirerek sunmuştur. Teorinin günümüzde bilinen “Hile Üçgeni” terimini ise literatüre ACFE’nin kurucusu ve eski başkanı olan Joseph T. Wells kazandırmıştır (Huber, 2017, s.38).

Wells, 2001 yılındaki makalesinde Cressey’in zimmetine para geçiren suçlularla yaptığı çalışmasından yola çıkarak açıkladığı üç kriteri “Hile Üçgeni (Fraud Triagle)” adıyla literatüre kazandırmıştır. Aynı zamanda oluşturduğu şekil (Şekil 8) ile teorinin akıllarda yer edinmesini sağlamıştır (Wells, 2001, s.89). Hile üçgenindeki üç unsur şunlardır: hile yapmak için algılanan bir mali teşviği tanımlayan baskı, hile yapma olasılığını tanımlayan fırsat ve bir bireyin kendisini hile yapmaya ikna etmek için ihtiyaç duyduğu tutumu tanımlayan haklı göstermedir (ACFE, 2016).

Şekil 8. Hile Üçgeni

Cressey ve Sutherland, fiziksel şiddet içermeyen suçlar olan beyaz yakalı suçların en yaygın özelliği olarak "güven ihlali" kavramını tanımlar. Cressey'nin araştırmasındaki verileri, 1950'de başlayan ve 1953'te doruğa ulaşan Hile Üçgeni Teorisi için ampirik bir temel oluşturmuştur (Schuchter ve Levi, 2016, s.108). Cressey'e (1973, s.30) göre işletmelerdeki hilelerin temeli güven ihlaline dayanmaktadır. Güvenilen kişiler, mali

sorunları olduğunu düşündüklerinde, bu sorunu kendilerine duyulan güveni ihlal ederek gizlice çözebileceklerini bildiklerinde ve bu konuda kendi davranışlarını haklı bulduklarında kendilerine duyulan güveni kötüye kullanırlar (Boyle vd., 2015, s.581). Aynı zamanda araştırmanın sonuçları güven ihlali için yalnızca mali bir baskıdan daha fazla unsurun olması gerektiğini belgelemektedir.

Cressey ve Sutherland'ın çalışmaları, güveni ihlal edenlerin kendi davranışlarının yanlış veya yasa dışı olduğundan habersiz oldukları hipotezini de reddetmiştir. Mesleki suç işleyenler suç davranışının yanlış ve yasalara aykırı olduğunu bilerek, kasıtlı olarak suç işlemektedirler (Huber, 2016, s.37-38). Hile unsurunun en önemli unsurlarından biri kasıttır ve kurban bilerek ve isteyerek aldatılmaktadır. Sonuçta kurban zarar görmekte ancak hileyi yapan bundan yarar sağlamaktadır (Bozkurt, 2009, s.60).

Cressey (1973, s.30) hile riskleri ile ilgili araştırmasında, hileyi potansiyel bir hilekârı etkileyen üç nedenin etkileşimi olarak açıklamaktadır. Bunlar; baskı, fırsat ve haklı gösterme unsurlarıdır (Cressey 1973; Albrecht vd. 1984; Loebbecke vd. 1989). Baskı veya teşvik, bir kişinin hile yapmak için üzerinde oluşan baskıdan kaynaklanır. Örneğin, yönetim kademelerine kazanca dayalı büyük primler verilmesi bir baskı yaratabilir. Ek olarak, bir çalışanın kendi kazancını aşan mali yükümlülükleri olabilmektedir. Fırsat, bir kişinin hile yapmasına ortam hazırlayacak şartlardan veya durumlardan kaynaklanmaktadır. Yeterli yönetim kurulu gözetiminin olmaması veya yönetimin raporlanan kazançları uygunsuz bir şekilde manipüle edebilmesi için fırsatların oluşması bu duruma örnektir. Ek olarak, iç kontrol sisteminin eksikliği veya görevlerin ayrımı ilkesine uyulmaması bir çalışanın fonları zimmetine geçirmesine izin verebilir. Özetle, haksız kişisel kazancını başkalarının zarar görmesine rağmen rasyonelleştirebilen bir kişi, baskı ve fırsat unsurları da varolduğunda büyük olasılıkla hile yapacaktır. Daha da önemlisi, bu unsurların her biri hile için gerekli olmalarına karşı tam anlamıyla yeterli olmayan faktörlerdir. Ancak hile riski değerlendirmelerinde bu unsurlar ipucu niteliğinde olduğundan onların varlığı dikkate alınmalıdır (Loebbecke vd, 1989, s.4; Wilks ve Zimbelman, 2004).

Hile Üçgeni Teorisi, bireylere daha fazla odaklanırken kuruluşlara daha az odaklanmaktadır. Çünkü defterler ve kayıtlar hile yapmaz, insanlar yapar. Bu nedenle teori, insana yani hileyi yapana odaklanmaktadır (LaSalle, 2007, s. 77). Hileleri önlemek veya tespit edebilmek için hile olgusundan ziyade hileyi yapanın nedenleri

sorgulanmalıdır. Alınan cevaplar doğrultusunda işletmenin eksikleri, yanlışları görülmeli önlem alınmalı veya bu doğrultuda tespitler yapılmalıdır. Bu amaçlar ışığında hilekârı tanımak ve onu tespit edebilmek önem taşımaktadır.

Cressey'in çalışması sonraki yıllarda, çeşitli disiplinlerdeki birçok akademisyen tarafından incelenmiş ve geliştirilmiştir. Teori, farklı kural koyucuların risk faktörlerinin açıklanması ve sınıflandırılması için bir temel olarak kullanılmıştır. Lou ve Wang (2009, s.75) teoriyi “Hile risk faktörleri için denetim standartlarının özü” olarak tanımlamıştır. Albrecht ve Albrecht (2004), Howe ve Malgwi (2006), Loebbecke ve diğerleri (1989), Lou ve Wang (2009), Nettler (1974) ve son uluslararası denetim standartları, Cressey'in hileye neden olan unsurları anlamak için temel bir bakış açısı getirdiğini kabul etmektedir (Schuchter ve Levi, 2016, s.109).

Hile Üçgeni Teorisi hem muhasebe akademisyenleri hem de denetim uygulayıcıları için ana akım yaklaşımdır. Teori diğer tüm hile teorilerinin temeli olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda teori, hile ile mücadele camiasında, hile faaliyetlerinin varlığını tespit etmek ve hileleri önlemek gibi araçları tasarlamak için de en popüler teori olmaktadır (AICPA, 2002/2016; PCAOB, 2017). Mevcut denetim standartları (örneğin, Denetim Standardı Bildirimi (SAS) No. 99 (AICPA, 2002) ve Uluslararası Denetim Standartları (ISA) 240 (IFAC, 2010) Hile Üçgeni Teorisi'ni temel almaktadır (Boyle vd., 2015, s.579).

Hile Üçgeni Teorisi'nin literatürdeki etkin yapısına rağmen, teorinin orijinal halinin denetim kullanıcıları tarafından kullanılmak üzere geliştirilip geliştirilemeyeceği konusunda bazı sorular vardır. Hile literatürü, hilenin daha kapsamlı incelenmesini sağlamak için tavsiye edilen birçok alternatif teori içermektedir (örn., Albrecht ve diğerleri, 1984; Wolfe ve Hermanson, 2004; Crowe Horwath, 2010, 2012; Dorminey ve diğerleri., 2010, 2011, 2012; Kassem ve Higson, 2012).

3.2.1. Baskı Unsuru

Hile Üçgeni Teorisinin unsurlarından biri olan Baskı; teşvik, motivasyon veya güdü terimleriyle de adlandırılmaktadır. Hilekârın finansal açıdan, iş veya kişisel baskılarla karşı karşıya kaldığı bir durumu ifade etmektedir (Chen ve Elder, 2007, ss.5-6). Bu unsorda, hilenin nedenini finansal ihtiyaçlar, ekonomik zorunluluklar veya istekler oluşturmaktadır (Coenens, 2008, s.10). Baskı unsuru hile için bir itici güç anlamı taşımaktadır (Kalovya, 2019, 363). Unsur, bir kişiyi suç davranışında bulunmaya iten

en yaygın faktör olarak kabul edilmektedir. Özellikle, tüm hile vakalarının yaklaşık %95'i, hilekârın mali baskıları nedeniyle işlenmektedir (Albrecht vd., 2006, s.11). Baskı, kazançları yanlış beyan etmeye yönelik baskılardan, analistlerin tahminlerini karşılama baskısından, ücret ve prim yapılarından, dış finansman ihtiyacından ve/veya kuruluşun düşük performans sonucundaki tutumundan kaynaklı oluşabilmektedir (Hogan vd., 2008, s.234).

Hile yapmaya yönelik baskı, bir kişi üzerinde algılanan baskıdan kaynaklanır. Burada vurgulanan “algılanan” terimi ile hile baskısının gerçekliğine yönelik bir vurgu yapılmaktadır. Kişinin gerçekte yaşanan değil de algıladığı baskıları ifade etmesi açısından algılanan kelimesini kullanmanın önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (Albrecht vd., 2006, s.3). Eğer failler kendilerine baskı uygulandığına inanırlarsa, bu algı ve inanç hileye yol açabilmektedir. “Algılanan baskı” terimi, hileli davranışlara neden olan faktörleri ifade etmektedir. Her hilekâr suç davranışında bulunmak için baskı unsuru ile karşı karşıya kalmaktadır (Manson ve Abdullahi, 2015, s.40).

Cressey çalışmasında, bireyleri suç davranışına iten ortak bir neden olarak paylaşamayan mali sorunların varlığını tespit etmiştir. Katılımcılar, kimse ile paylaşamadıkları mali sorunları olduğu için hile yaptıklarını aktarmışlardır. Bir katılımcı ise mali sorununu tanıdığı herhangi biriyle paylaşabilseydi suç işlemeyeceğini iddia etmiştir (Cressey, 1950, s.740-742). Bireyler onlarda baskı oluşturabilen konuları sosyal çevresi tarafından yargılanma korkusu ile başka insanlarla paylaşamayabilmektedir. Ek olarak, güçlü bir ego veya gurur duygusu, bireyin yardım aramasını veya sorunu paylaşmasını da engelleyebilmektedir (Dorminey vd., 2012, s.558). Paylaşamamış bir mali sorunun neden olduğu algılanan baskı, suç için zemin oluşturmaktadır.

Cressey (1953), hile yapma baskısının kişinin içsel güdüleriyle özdeşleştirilebileceğini açıklamış ancak mali sıkıntının varlığının insanların hile yapmaya eğilimi olacağı anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Ayrıca baskının üç tür olabileceğini açıklayan yazar bu türleri şöyle aktarmıştır; teşvik edilen yaşam tarzı için kişisel mali baskılar, iş ile ilgili baskılar ve dış baskılar. Bununla birlikte, kişisel borçlar, açgözlülük, sisteme karşı çıkmak için kişide oluşan güçlü bir istek, ücretlerden memnun olmama hali ve benzeri değişkenleri tanımlayan diğer baskıları içerecek şekilde baskı türleri genişletilebilmektedir. Bilimsel literatürde tüm bu değişkenler hile yapma güdüsü

olarak tanımlandığından hileye neden olan baskı unsurunun içine alınabilmektedir (Mackevicius ve Giriunas, 2013, s.152).

Baskı unsuru kendi içinde üç gruba ayrılmıştır:

Kişisel Mali Baskılar

Bu baskı türü bireylerin farklı nedenler ile paraya gereksinim duyması sonucu ortaya çıkmaktadır (Bozkurt, 2009, s.113-114). Mali içerikli kişisel baskılar, kişinin kendi duygu durumu, istekleri, karakteri ve mali sorunlarını temel alır. Açgözlülük, tamahkârlık, iyi yaşama arzusu, yüksek tutarlardaki borçlar, karşılanması güç yüksek tutardaki sağlık veya eğitim harcamaları, vadesi geçmiş büyük borçlar ve faturalar ile plansız gelişen mali ihtiyaçlar sonucunda kişisel mali baskılar oluşabilmektedir (Wells, 2003, s.22; Kalovya, 2019, s.4).

İş ile İlgili Baskılar

Kişinin işi ile ilgili baskılar; çalıştığı işyerinin yöneticileri, işleyiş kuralları, yönetim şekli ve çalışan tutumu gibi sebeplerle kişinin üzerinde oluşabilecek baskıları kapsar. Kişinin işyerinde kendine uygulanan mobbing ve psikolojik baskılar, terfi, ücretlendirme, takdir eksikliği ve performans ile değerlendirilen işlerde işini kaybetme korkusu gibi nedenler ile açıklanabilir (Lokanan, 2015, s.60-65; Wells, 2003, s.27-28).

İşletmelerdeki yöneticilerin ve ortakların hisse sahiplikleri, işletmeden daha fazla yarar sağlama isteğiyle birleşince hileli finansal raporlama için baskı oluşturmaktadır. Bu durum yöneticiler ve işletme sahipleri için bir hile baskısı halini alabilmektedir. Birçok araştırma, yöneticilerin ve işletme ortaklarının hisse sahipliği ile hile güdüsü ilişkisinin bir risk faktörü olduğunu bulmuştur (Archambeault, DeZoort, ve Hermanson, 2008; Armstrong, Jagolinzer, ve Larcker).

Dış Baskılar

Kumar, alkol, uyuşturucu, alışveriş bağımlılığı, gece hayatı ve lüks tüketim gibi kötü alışkanlıklar hileyi motive eden başka bir baskı kategorisini temsil etmektedir (Dellaportas, 2013, s. 30). Kişiler bu süregelen bağımlılıklarını karşılamak için para ve diğer varlıkları çalma motivasyonu ile hareket etmektedirler (ACFE, 2012).

3.2.2. Fırsat Unsuru

Hile yapma fırsatı, Hile Üçgeni'nin bir unsurudur. Hileli bir eylemde bulunmak için ihtiyaç duyulan fırsat, içinde bulunulan şartların ya da ortamın kullanılarak hileye zemin hazırlanmasıdır (Cressey, 1953, s. 30). Cressey' e göre, fırsat unsuru iki bileşenden oluşur. Bunlar çalışanın ona güven duyulan pozisyonu kendi adına kullanacağı "Genel Bilgi" ve hileli eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan yeteneği ifade eden "Teknik Beceriler"dir (Kazan, 2020, s.249). Baskı unsuru hileli eylemin başlama güdüsünü oluştururken, fırsat unsuru ise hilenin yakalanmadan yapılabileceği algısını yaratmaktadır (Srivastava vd., 2005; Hooper vd., 2010). Baskı unsuru ne kadar fazla olursa olsun eğer fırsat algılanmadıysa; hile, eyleme dönüşmeyecektir.

Fırsat işletmenin çalışana sunduğu imkanları, yetkileri ve bilgileri çalışanın kendi yararına kullanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Fırsat unsuru, bir iç kontrol zayıflığının varolduğu ve daha da önemlisi yapılan hileli davranış için yakalanma olasılığının düşük olduğu algısıdır. Bu nedenle fırsat, eylemi gerçekleştirme ve yakalanmama becerisi gerektirmektedir (Dorminey vd., 2012, s.558). Bu unsur, insanların kendilerine sunulan koşullardan yararlanacağını öne sürmektedir (Kelly ve Hartley, 2010, s.231). Wilson (2004), fırsatı hile önlemlerini geçersiz kılma yeteneği olarak açıklarken; Rae ve Subramanian (2008, s.106), fırsatın bir çalışanın örgütsel sistemin zayıflıklarını fark etme ve hileyi mümkün kılarak bundan yararlanma yeteneği ve gücü anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Kenyon ve Tilton (2006, s.9), zayıf iç kontrollerin, denetim eksikliğinin, yetersiz görev ayrımının hile yapma fırsatı yaratabileceğini vurgulamaktadır.

Fırsat unsuru, hile üçgeni unsurları içinde ayrı bir yere sahiptir. Çünkü bu unsur, işletme sahiplerinin ve yöneticilerin hileli eylemlere karşı önlem alıp doğrudan müdahale edebilecekleri tek unsurdur. İşletmedeki fırsatları en aza indirerek riskleri yönetebilmek işletmenin elindedir (Abdullahi ve Mansor, 2015, ss.40-41). Çoğu durumda, yakalanma riski ne kadar düşük olursa hilenin gerçekleşmesi de o kadar mümkündür (Cressey, 1953). Çalışanın işletme politikalarını ihlal etmesinin ihmali ve hile sonrası cezaların yetersizliği veya bu cezaların var olmaması gibi birçok faktör, bir işletmede hileli faaliyetlerde bulunma fırsatının varlığına yol açar.

İşletmelerdeki iç kontrol zayıflığı, hileli eylemlere fırsat tanıyan en önemli mekanizmadır (Abdullahi ve Mansor, 2015, s.41). Son araştırmalar, zayıf bir iç kontrol

sistemini, yanlış yetkilendirme işlevini ve eksik güvenlik önlemleri nedeniyle oluşan etkisiz kurumsal kontrolleri en büyük hile riski faktörleri olarak vurgulamaktadır. Bu eksiklikler hileye fırsat vererek olası hilelere kapı açmaktadır (Marden ve Edwards, 2005, s.6). Ayrıca, yönetimin etkisiz kontrolleri, tepe yönetimdeki zayıf tavır, istikrarsız veya çok karmaşık şirket yapısı, disiplinsiz bir ortam, ihmaller, çalışana çok fazla güven duyulması ve bunun getirdiği yetkiler, eksik veya zayıf hile önleme programları ile bilgi sızıntıları fırsatlara neden olmaktadır (Kelly ve Hartley, 2010, s.225). Yeterli yönetim kurulu gözetiminin olmaması da yönetimin raporlanan kazançları kullanıcıların iyi izlenimine ulaşmak için uygunsuz bir şekilde manipüle etmesine yol açabilmektedir (Wilks ve Zimbelman 2004, s.7). SAS No. 99, hileli finansal raporlama yapma ihtimalini artıran risk faktörlerine ilişkin örnekler sunmaktadır. Bu risk faktörleri, işletmelerin veya kurum içi bölümleri bölümlerin karmaşık bir organizasyon yapısını ve etkin olmayan kontrolleri içermektedir (Huang vd., 2017, s.1344).

3.2.3. Haklı Gösterme Unsuru

Hile üçgeni çerçevesindeki üçüncü faktör haklı gösterme unsurudur. Unsur, failin etik olmayan davranışlarda bulunmadan önce kendisi için ahlaki açıdan kabul edilebilir bir fikir formüle etmesi olarak açıklanmaktadır. Rasyonelleştirme, ahlak dışı davranışın suç faaliyetinden farklı olduğu gerekçesini ve mazeretlerini ifade etmektedir. Bir kişi suç davranışını haklı gösteremediğinde hile yapması olasılığı düşmektedir ve bu durum pek mümkün görünmemektedir (Cressey, 1953). Haklı gösterme, suçluların suçu haklı çıkarmak için ifade ettikleri duygu eksikliği ve kayıtsızlıktır (Dellaportas, 2013, s. 32). Bu unsur, hileli davranışın gerekçelendirilmesinin, bir çalışanın ahlaki muhakeme ve kişisel dürüstlük eksikliğinden kaynaklandığını göstermektedir (Rae ve Subramanian, 2008, ss.108-109). Hile yapma eğilimi, bireylerin kişisel tutumlarının yanı sıra etik değerlerine de bağlıdır (Kenyon ve Tilton, 2006, s.10) ve bireydeki bilişsel uyumsuzluğu azaltma girişimine işaret etmektedir (Festinger 1957; Ramamoorti 2008; Ramamoorti vd., 2009). Howe ve Malgwi (2006, s.29), baskı ve fırsat arasındaki köprünün, kişinin hileli davranışı rasyonelleştirebildiği zaman yaratıldığı sonucuna varmıştır.

Haklı gösterme unsuru ile hile yapan bireylerin ahlaki konfor alanlarında kalmak istediklerini gözlemlemiştir (Cressey, 1953, s.3). Bu nedenle hilekâr, hile eyleminden

önce kendini haklı çıkarmaya çalışmakta ve kendilerini ikna etmektedir. Cressey (1953), hilekârın güveni ihlal eden biri olarak görülmek istemediğini, bunun yerine özel bir durum, bir istisna, hak etme veya zor durumda kalmış biri olarak kendilerini göstermek istedikleri için bahanelere sığındıklarını belirtmiştir. Hilekâr ancak haklı gösterme yoluyla uyumsuzluğu azaltarak pişmanlık duymadan hile eylemine devam edebilmektedir (Dorminey vd., 2012, s.558).

Haklı gösterme durumu, suç işlenmeden oluşturulmakta ve suç devam ettiği sürece tekrarlanmaktadır. Hile eylemi gerçekleştikten sonra bireyler kendi değer yargıları ve ahlaki düşüncelerini bastırmak için bahanelerini devamlı yinelemektedirler. Ancak hileye devam edilen süreçte eylemin uygunsuz olduğu düşüncesi zamanla azalmakta ve yerini alışkanlığa bırakmaktadır (Wells, 2011, s.13).

Haklı gösterme unsuru, bireyin hile yapmasına etki eden faktörün bir parçası olmakla birlikte, hile üçgeninde gri bir alan olarak değerlendirilmektedir (Ravisankar vd., 2011, s.492). Bunun nedeni, haklı göstermenin bireyler ve karşı karşıya oldukları koşullarla yakından ilgili olmasıdır. Bu faktör, hileli eylemin haklı gerekçesi değildir; hile henüz gerçekleşmeden hilekârın zihninde ortaya çıkan vicdan rahatlatıcı bir motivasyondur (Sanusi vd., 2015, s.5). Hilekârın zihnini okumak da imkânsız olduğundan haklı gösterme unsurunun fark edilmesi oldukça zordur.

Hilekârlar, hileli eylemi birçok yönden haklı göstermektedir. Çalışanlar, uygun olmayan iş koşullarına katlanmanın karşılığı olarak hırsızlıklarını haklı göstermeyi daha kolay ve rahatlatıcı bulmaktadır. Basitçe, çalışanlar işletmenin ona borçlu olduğuna kendilerini inandırarak çalmayı mantıklı bir kalıba sokmaya çalışmaktadırlar. Suç davranışlarının yanlış olmadığıyla ilgili bahanelerin bazıları şöyledir; “Borç almıştım, geri ödeyecektim”, “Parayı almaya hakkım vardı çünkü işverenim beni aldatıyor”, “Bazı insanlar yaptı, neden ben de yapmayayım?”, “Ailemin geçimini sağlamak için çalmak zorunda kaldım”, “Kimse zarar görmedi”, “İyi bir amaç için almıştım”, “Suç işlediğimin farkında değildim”, “Patronumdan çalmadım, sadece şirketten aldım” veya “İşletme zaten vergi kaçırarak devletten alıyor, ben de hakkım olanı geri aldım” şeklindedir (KPMG, 2003; Cressey, 1953; Goldmann vd., 2009, s.16).

İşletme yöneticileri için hile yapma gerekçeleri ise; “Hisse fiyatını yüksek tutmamız gerekiyordu”, “Tüm şirketler agresif muhasebe uygulamaları kullanıyor”, “Şirketin

iyiliği için” gibi düşünceleri içerebilir. Yöneticilere göre sorun geçicidir ve gelecekteki olumlu sonuçlarla telafi edilecektir (Albrecht ve diğerleri, 2004, s. 118). Bu bilişsel savunma mekanizmaları, hileyi haklı çıkarmak ve hatta belki de desteklemek için geliştirilmiştir. Bu bahanelerin yasal bir dayanakları yoktur ve her şekilde hilekâr kurbanı aldatarak kendine çıkar yaratmaktadır. Bunun için de ürettiği bahaneler ile yaptığını görünmez kılmaya çalışmaktadır.

3.2.4. Hile Üçgeni Teorisi’ne Getirilen Eleştiriler

Hile üçgeni teorisinin hileyi önleme, tespit etme ve soruşturma süreçlerinde uygulanabilirliği son yıllarda tartışma konusu olmaktadır (Free ve Murphy, 2015, s.186; Morales vd., 2014, s.189). Birçok yasa, standart ve kuruluşun 1950’li yıllarda ortaya çıkan Hile Üçgeni Teorisi’ni bir çerçeve olarak benimsemesi eleştirilmektedir. Teorinin diğer kriminoloji temelli bakış açılarını dikkate almaması, kriminolojideki Hile Üçgeni Teorisi’nin hakimiyetinin taraflı olduğunu iddia eden çalışmaları ortaya çıkarmıştır (Morales vd., 2014, s.190).

Albrecht (2009), Hile Üçgeni’nin hilekâra tek boyutlu bir psikolojik analiz açısı ile baktığını ve bu bağlamda sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Donegan ve Ganon (2008, s.12), Hile Üçgeni’nin gerçek bir ampirik desteğinin olmadığını savunmakta ve hileye katkısı olan diğer faktörleri göz ardı ettiğine değinmektedir. Trompeter vd. (2013), hile üçgenini, grup dinamiklerini dışarda bırakarak hile eyleminde tek bir kişinin yalnız başına hareket ettiğini varsaydığı için eleştirmektedir (Huber, 2017, s.41). Lokanan'a (2015, s.202) göre ise, Hile Üçgeni, her bir hile olayını yeterince ele almak için gereken nesnel kriterlerden yoksun bir bilgi bütünüdür.

Huber’a göre, Cressey’in hile üçgeni aslında hilelerin nedenlerini açıklamamaktadır. Bu üç unsur sadece zimmete para geçiren suçluların hile yapma nedenlerini açıklamak için oluşturulmuştur. Cressey’in araştırması da tam olarak bu konu ile ilgilidir ve güncel olarak kullanıldığı amaca uygun değildir. Bu nedenle tek geçerli model olması yanlıştır. Huber düşüncesini şu örneklerle açıklamaktadır: “Çalışan ona emanet edilen nakit parayı kasadan alıyorsa bu hile değil hırsızlıktır. Ancak bir şirket mali tablolarını kasti olarak iyi gösteriyor siz de buna inanarak hisselerini satın alıyorsanız bu hiledir”. Bu nedenle Hile Üçgeni hilenin nedenlerini açıklamak için değil zimmetine para geçiren hırsızlar için kullanılmalıdır (Huber, 2017, ss.39-40).

Başka bir bakış açısında, denetim sürecinde Hile Üçgeni unsurlarına eşit derecede ağırlık verilmesinin mümkün olmadığıdır. Teorik yapıda her bir unsurun etkisinin, gücünün ve birbiriyle sağladıkları ilişkinin yeterli düzeyde test edilmediği düşünülmektedir (Dellaportas, 2012, s.4). Ayrıca bu unsurların hepsinin aynı anda varolduğu bir durumda da hileli eylemin yaşanma olasılığı mutlak değildir. Aynı zamanda sadece bu unsurların varlığı hilenin gerçekleşmesini kesin kılmamak da farklı faktörler de hilenin oluşumunu etkilemektedir. Sadece bu üç unsura bağlı kalmanın doğru olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü teoride hile faillerinin kişilik yapılarının ve bireysel yeteneklerinin görmezden gelindiği iddia edilmektedir. Hilenin gerçekleştirilebilmesi için hilekârın bazı yetkinliklere sahip olması gerektiği, her bireyin hile yapamayacağı belirtilmiştir (Kelly, 2012, s.1-2).

Hilenin nedenlerine yönelik olarak yapılan araştırmalarda Cressey'in Hile Üçgeni Teorisi unsurlarının hilenin temel varlığı olan insanı tek boyutla anlamaya çalıştığı sonucuna varılmıştır. Johnson vd. (2013, s.207) yaptıkları araştırmada denetçilerin hile riski değerlendirmelerinin müşteri yöneticisi narsisizminden olumlu etkilendiği sonucuna vardıldıktan sonra, bu alanda ek araştırma yapılması gerektiği çağrısında bulunmuşlardır. Beasley (2010) çalışmasında, ABD'de halka açık şirketlerdeki hile vakalarının yaklaşık %90'ının CEO ve/veya CFO'yu içerdiğini ve sonuçta hileli finansal raporlamaya katkıda bulunan bireysel özelliklerin varlığının göz ardı edilemez olduğunu vurgulamıştır.

Bununla birlikte, Sutherland'ın 1940'ta gözlemlerini bildirmesinden bu yana dünya, işletmeler ve finansal piyasalar açısından gelişerek daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Sutherland'ın temelini oluşturduğu ve Cressey'in hilenin nedenlerini aktardığı Hile Üçgeni Teorisi güncel hileli eylemleri açıklamada eksik kalmaktadır (Marks, 2009, ss.2-3). Ayrıca, bazı hile eylemlerinin dikkatli değerlendirilmesi, Hile Üçgeni'nin hilenin öncüllerini tam olarak yakalayamayabileceğini göstermektedir. Örneğin, rüşvet birden fazla kişiyi gerektirir; her bir hilekârı aynı çerçevede hile üçgeni unsurları ile tanımlamak olanaksızdır. Birçok yaklaşım ve hile teorileri, kişilerin hile yapma nedenlerini Hile Üçgeni Teorisi tarafından sağlanan düşünce yapısından farklı bir açıdan açıklamaya çalışmaktadır. Bu ek modeller, hileye eğilimli olanları tanımlamak için tamamlayıcı psikolojik veya sosyolojik öncülleri (kişilik ve davranışsal özellikler) belirleyerek daha doğru sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır (Dorminey vd., 2012, ss.564-565).

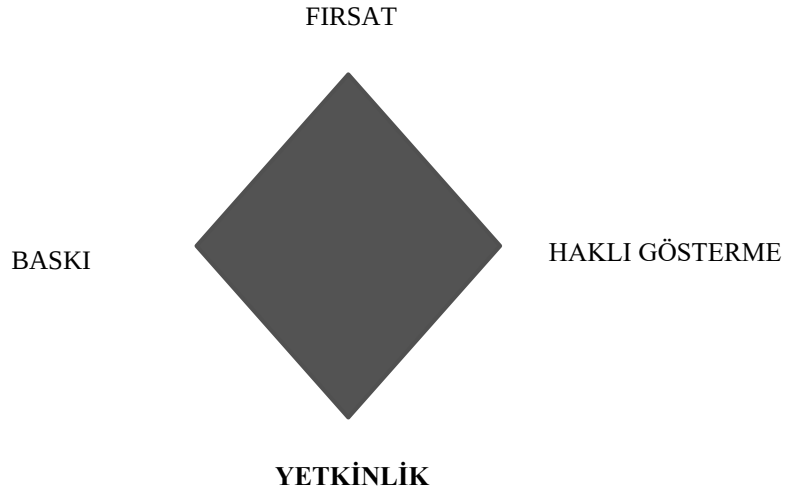
Dorminey ve ark. (2011, s.19–20) literatürde varolan hile teorilerini gözden geçirerek uzmanların ve akademisyenlerin Hile Üçgeni'nin ilerisine geçen önemli yaklaşımlar sunduğu sonucuna varmıştır. Örneğin, Wolfe ve Hermanson (2004), hile fırsatlarını algılayarak onları manipüle edebilmek ve hile yapmak için kişisel yeteneklerin değerlendirilmesini motive eden bir yetenek unsurunu içerecek şekilde "Hile Elması Teorisi"ni ortaya çıkarmışlardır. Bu yetenek boyutu, hile fırsatlarından yararlanmak için gereken uzmanlık, başkalarını hile işlemeye veya gizlemeye zorlama ve etkili bir şekilde yalan söyleme becerisi gibi unsurları içerir. Bu nedenle fırsat, bir kuruluşun yönetimindeki ve kontrol kabiliyetindeki zayıflığı yansıtırken yetenek, fırsatı tanımlamak ve kullanmak için gereken kişisel özellikleri yansıtmaktadır (Boyle vd., 2015, s.582).

3.3. Hile Elması Teorisi (2004)

Hile Elması (Karusu) Teorisi (Fraud Diamond Theory) ilk olarak 2004'te David T. Wolfe ve Dana R. Hermanson'ın çalışmasıyla sunulmuştur. Wolfe ve Hermanson, Hile Üçgeni Teorisi unsurlarını kabul etmekte ancak hileli eylemin sadece bu üç unsurun bir araya gelmesiyle gerçekleşeceği fikrini yeterli bulmamaktadır. Hile yapmak için belirli baskısı olan, fırsat yakalayan ve yaptığını haklı gösterebilen her kişinin hile eylemini gerçekleştiremeyeceğini iddia eden teori, bunun için dördüncü bir unsur olarak Yetkinlik (Capability) kavramını öne sürmüştür (Wolfe ve Hermanson, 2004).

Wells çalışmasında okuyuculara şu soruyu yöneltmiştir: "Görünüşte eşit fırsatlar ve güdüler sunulduğunda, neden bir kişi veya kuruluş hileye yönelirken diğerleri başvurmaz? " (Wells, 2004, s.3). Eğer herkes eşit şartlarda olduğunda aynı davranış ve eylemlerde bulunmuyorsa bu durum kişinin kendisiyle ilgilidir ve farklılık oluşturan özellikler ve durumlar söz konusudur. Bu bağlamda Hile Üçgeni'nin kalıplaşmış unsurlarına yeni bir bakış açısı getiren Hile Elması (Şekil 9), kişinin özelliklerini ve yeteneklerini dikkate almaktadır.

Şekil 9. Hile Elması (Karosu)

Kaynak: Tarhan Mengi, 2012, s.120.

Yetkinlik unsuru, kişilerin kendilerinden istenen görevleri yerine getirirken kullandıkları bilgilerin, mesleki tecrübelerin, tutumların, davranışların, kişisel özelliklerin ve sahip oldukları değerlerin bütünüdür (Tarhan Mengi, 2012, s.114). Yetkinlik unsuruyla ilgili değerlendirmeler arasında bireyin kişiliği (Trompeter vd., 2013), konumu, egosu, özgüveni, ikna etme yeteneği, strese karşı bağıışıklığı, etkili yalan söyleme becerileri, risk alabilme cesareti ve suçluluk duygusuna karşı dayanıklılığı yer almaktadır (Free, 2015; Ruankaew, 2013; Wolfe ve Hermanson, 2004).

Dört elementli hile elmasını kullanan bir hilekârın düşünce süreci şu şekilde ilerleyebilir: (Wolfe ve Hermanson, 2004)

- Baskı: Hile yapmak istiyorum veya buna ihtiyacım var.
- Fırsat: Sistemde doğru kişinin yararlanabileceği bir zayıflık vardır. Hile mümkündür.
- Rasyonelleştirme: Kendimi bu hileli davranışın risklere değer olduğuna ikna ettim.
- Yetkinlik: Bunu başaracak doğru kişi olmak için gerekli özelliklere ve yeteneklere sahibim. Bu özel hile fırsatını fark ettim ve bunu gerçeğe dönüştürebilirim.

Wolfe ve Hermanson (2004, s.38), bir kişi için fırsatın hileye kapı araladığını, baskı ile haklı göstermenin ise kişiyi kapıya doğru yönlendirdiğini ileri sürmüştür. Ancak yetenek, kişinin açık kapıyı bir fırsat olarak görmesini ve tekrar tekrar geçerek bundan faydalanmasını sağlamaktadır (Abdullahi ve Manson, 2015, s.42). Wolfe ve Hermanson (2004, s.39), yetenek unsurunu göz önünde bulundurarak hem hilenin

önlenmesi hem de hilenin tespit edilmesi adımlarının iyileştirileceğini savunmaktadır. Baskı, fırsat ve haklı gösterme unsurlarını ele almanın yanı sıra, yazarların teorisi, bireyin kişisel özellikleri ve hilenin gerçekten gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda önemli rol oynayan yeteneklerinin dikkate alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. (Dorminey vd., 2012, s.564).

Wolfe ve Hermanson, Hile Elması Teorisi'ni ortaya çıkardıktan sonra da bu konu hakkında çalışmalarına devam etmişlerdir. 2015 yılında Hile Elması ile ilgili yapılan çalışma yetkinlik unsurunu destekler niteliktedir. Yazarların 89 denetçiyle yaptıkları araştırmada hile riskini değerlendirmede Hile Elması (Karosu) Teorisi'nin, Hile Üçgeni Teorisi'nden teorilerin amaçları anlamında daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Boyle, DeZoort ve Hermanson 2015, s.580).

Hile literatüründeki Hile Üçgeni'nin etkin yapısına rağmen, birkaç alternatif model denetim çerçevesinin hilenin nedenini açıklamadaki limitlerini vurgulamaktadır (Dorminey vd., 2012, s.565). Alternatif hile teorileri arasında en çok bilinen ve kabul gören model Hile Elması Teorisi olmuştur (Okan Ökten, 2018, s.659). Hile literatüründe, Cressey'nin ilk olarak üç unsura odaklanmasının, hile yapan bir kişinin özelliklerini dikkate almamasının eksikliği göze çarpmaktadır. Beyaz yaka suçları temeliyle oluşan Hile Üçgeni Teorisi'nin kişilik özelliklerini ve güduları görmezden gelmiş olması eleştiri konusudur. Çünkü suç güdüsü olan bireyler sadece fırsata değil, aynı zamanda hile için mevcut bir fırsat olduğunun anlaşılmasına da ihtiyaç duyarlar. Hile eylemini gerçekleştirmek için gerekli olan algı ve diğer beceriler, fırsat unsurunu hilekâr tarafından fark edilebilmeli ve ayırt edebilmelidir (Schuchter ve Levi, 2016, s.111-112).

3.3.1. Yetkinlik Unsuru

Yetkinlik, hile davranışında çok önemli bir rolü olan kişisel özellikler ve yetenekler olarak tanımlanmaktadır (Wolfe ve Hermanson, 2004, s.39-40). Bu, kişinin hile yapabilmesi için gerekli özelliklere, beceri ve yeteneklere sahip olması durumudur. Hilekârın, belirli bir hile fırsatını ve onu gerçeğe dönüştürme yeteneğini fark ettiği yer burasıdır. Yetkinlik, bir kişinin kurumsal bir ortamda hile yapmak için sahip olduğu gücün derecesi anlamına gelmektedir (Sihombing ve Rahardjo, 2014, s.4).

Çalışanların uygun bir yeteneğe sahip olmaması durumunda, varlıkların çalışanlar tarafından hileli bir şekilde kötüye kullanılması gerçekleşmeyecektir. Wolfe ve

Hermanson büyük zararlar veren hilelerin, şirkette bunu yapacak belirli yeteneklere sahip kişiler yoksa gerçekleşmeyeceğini belirterek, dünyada yaşanmış olan büyük ölçekli hilelerin nedeninin yetkinliği yüksek olan kişilerden kaynaklandığını savunmuşlardır. Ek olarak araştırmalar, hile yapma yetkinliğine sahip çalışanların, bu yetkinliğe sahip olmayan diğer çalışanlardan daha sık hile yapma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Purnamasari ve Oktaroza, 2015, s.259).

Mackevicius ve Giriunas (2013, s.153); baskıya, fırsatlara ve haklı göstermeye sahip olan herkes, kendilerinde bunu gerçekleştirme veya gizleme yeteneğinin olmaması nedeniyle hilenin yapılamayacağını savunmuştur. Albrecht vd. (1995) bu unsurun, büyük ölçekli veya uzun vadeli bir hile eylemi söz konusu olduğunda özel bir öneme sahip olduğu görüşündedir. Ayrıca, Albrecht ve ark. (1995), yalnızca son derece yüksek kapasiteye sahip bir kişinin işletmenin mevcut iç kontrolünü anlayabileceğine, zayıf yönlerini belirleyebileceğine ve bunları hile uygulamasının planlanmasında kullanabileceğine inanmaktadır. Wilson (2004, ss.7-10) ise çalışmasında, haklı gösterme ve yetenek unsurlarının birbirleri ile ilişkili olduğunu ve her bir unsurun güç seviyesinin bir diğerini etkilediğini ortaya koymaktadır (Abdullahi ve Manson, 2015, s.40).

Yetkinlik kavramına göre, bireylerin hile yapmasına izin veren altı şey vardır (Rustiarin vd., 2019, s.347). Wolfe ve Hermanson yetkinliğin destekleyici unsurlarını pozisyon, zekâ, ego, baskı (zorlama), aldatma ve stres olarak belirlemiştir (Wolfe ve Hermanson 2004, ss.39-40):

İlk olarak; bireyin kuruluştaki konumu, ona başka hiç kimsenin sahip olmadığı hile fırsatlarından yararlanma şansı vermektedir (Wolfe ve Hermanson, 2004, s.39). Hile, bireylerin etkili bir güce sahip olduğu ve yeterli iç kontrol sisteminin olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır (Mahmood, 2005, s.62). İşletmelerin satın alma departmanları örnek verildiğinde; satın alma sürecinde, hile yapma fırsatı yalnızca satın alma faaliyetlerinde yetkiye (pozisyon, işlev, resmi erişim) sahip çalışanlar tarafından bilinmektedir. Çalışan satın alma için gerekli olan süreci planlayabilmekte, sözleşmeyi kabul edecek satıcıyı belirleyebilmekte ve ihtiyaç duyduğu mal, hizmet adet ve miktarını belirleyebilmektedir. Aslında yetkin bir satın alma görevlisi, yetkinliğine ek olarak kilit rollerdeki bazı kişiler ile ilişkisi varsa (kamu görevlileri, politikacılar vs.) şirketin dışadönük bazı işlerinde yardımcı olabilmekte ve bu kazanımları kendi lehine de kullanabilmektedir. Bu pozisyon veya işlev, bir tedarik

görevlisinin güç ve zenginlik elde etmek için hile yapmasını kolaylaştırabilmektedir (Rustiarin vd., 2019, s.352).

İkincisi, bireylerin diğerlerinden daha fazla entelektüel kapasiteye sahip olmaları gerekmektedir. Bu yetenek, kişilerin varolan fırsatları tespit etmelerine ve iç kontrol sisteminin zayıflıklarını kullanma konusunda yaratıcı olmalarına bağlıdır (Wolfe ve Hermanson, 2004, s.39). Entellektüel zekâsı daha fazla olan bireyler, satın alma süreçlerini iyi anlayarak hileyi mümkün kılabilirler. İşletmenin satın alma fonksiyonu örnek verildiğinde, entelektüel kapasite yalnızca bir eğitim derecesine değil, aynı zamanda kişinin satın alma yeterliliğine sahip olduklarını kanıtlayan yetkinliği de yansıtmaktadır (Rustiarin vd., 2019, s.353).

Üçüncüsü, yetenek aynı zamanda hilekârın yakalanma dahi hilenin tespit edilmeyeceğine veya yakalanma ihtimalinin düşük olduğuna ya da alabileceği cezanın düşük olabileceğine dair bir inançla sahip olmasını içermektedir (Dorminey ve diğerleri, 2012, s.40). Bu inanç, bireylerin hilenin artı ve eksi yönlerini tartmalarını sağlamaktadır. Bireyler, faydaların yaptırımlardan hissedilir şekilde daha yüksek olduğuna inandıklarında hile yapmaktan çekinmemektedir (Wolfe ve Hermanson, 2004, s.40).

Dördüncüsü, hile failleri başkalarını hile yapmaya ikna etmek ve hatta onları manipüle edebilmek için zorlayıcı bir yeteneğe sahip olmalıdır. Çok ikna edici bir kişiliğe sahip çalışan kesinlikle diğerlerini hile eylemine katılmaya ikna edebilmektedir. Beşincisi, başarılı bir hilekâr etkili ve tutarlı bir şekilde yalan söyleyebilmektedir. Bu yalanları tutarlı bir şekilde sergileyebilmek de yalan söylemek için etkili bir yanlış beyan bulabilecek hayal gücünden geçmektedir. Altıncısı, hilekârın düşünceleri yönetme ve stresle başa çıkma konusunda iyi bir dirence sahip olması gerekmektedir. Hileyi gizleyen bireyler sadece eylemlerini rasyonelleştirmemeli, aynı zamanda stres yaşamamak için zihinsel, duygusal ve psikolojik olarak hazırlanmalıdır. Ancak hile yapmak ve hileyi uzun süre saklamak son derece stresli olabileceğinden, bu durum iyi bir direnç gerektirmektedir (Wolfe ve Hermanson, 2004, s.40).

En büyük hileler, işletmelerin iç kontrollerini ve güvenlik açıklarını güçlü bir şekilde kavrayan zeki, deneyimli ve yaratıcı kişiler tarafından işlenir. Bunun için kişinin sistemlere veya varlıklara erişim yetkisi olan ve üzerindeki sorumluluklardan yararlanabilecek yeteneğe sahip olması gerekmektedir. Bu tür bir birey ya yüksek bir

egoya ve hilenin tespit edilemeyeceğine dair büyük bir güvene sahiptir ya da yakalanırsa kolayca bu durumdan kurtulabileceğine inanmaktadır (Pavlo ve Weinberg 2007). Bu nedenle; başarılı bir hilekâr, bilgili ve kendinden emin olmanın yanı sıra, hileyi gerçekleştirme ve hileyi gizleme stresiyle de iyi bir şekilde baş edebilmektedir. Hile Üçgeni bağlamında yetkinlik, fırsatı gerekli yeteneğe sahip olduğu düşünülen küçük bir grup bireyle sınırlayarak fırsatın görülüp kullanılabilme algısını göz önüne alarak değiştirmektedir. Bu nedenle yetkinlik unsuru bir kişinin işletmenin kontrol ortamındaki fırsatlardan yararlanma olasılığını etkilemektedir (Dorminey vd., 2012, s.565). Bu bağlamda Hile Elması Teorisi insan unsurunu daha esnek ve doğal bir şekilde teoriye kattığı için ve hilenin nedenlerini de bu bağlamda inceleyebildiği için diğer teorilerden farklıdır.

3.3.2. Hile Elması Teorisine Getirilen Eleştiriler

Hile Elması Teorisi, Hile Üçgeni teorisinden yetkinlik unsuru ile farklıdır. Yetkinlik unsuru; mesleki deneyim, beceri, kişilik özellikleri gibi insanın yetenek ve kendine özgü özelliklerine bağlı olduğu için ölçülmesi zordur. Bu nedenle denetimler sırasında kullanılmasının sınırlılıkları vardır. Bu sınırlar denetçilerin hilekârı tanıyacak, hile için ipucu oluşturabilecek kadar vaktinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Yetkinlik unsuru hilekârı tanımayı gerektirmektedir (Abdullahi ve Manson, 2015, s.43). Bu nedenle Hile Elması teorisinin bağımsız denetim alanında kullanımı “yetkinlik” unsuru bazında zorlayıcı olabilmektedir.

Ek olarak bu unsur hakkında bilimsel yöntemlere dayanan çalışmaların sayısı günümüzde hala yeterli değildir. Teorinin kullanımının ve etkisinin anlaşılabilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. (Tarhan Mengi, 2012, s.125). Teori her ne kadar son yıllarda araştırmalara konu olsa da niceliksel olarak daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu aşîkârdır. Daha fazla çalışmaya konu olduğunda geçerliliği ve güvenilirliği daha fazla olabilecek olan çalışma belki de kullanılabilirlik açısından da daha etkili olabilecektir.

Wolfe ve Hermanson’ın çalışmasının bireysel faktörleri tam olarak açıklamadığı bazı yazarlar tarafından düşünülmektedir. Hilenin tespiti ve önlenmesi için yetkinliği incelerken bireysel faktörlerin daha detaylı açıklanması ve süreçler için etkili çözümlerin bulunması gerektiği düşünülmektedir (Rustiarini, 2019, s.358).

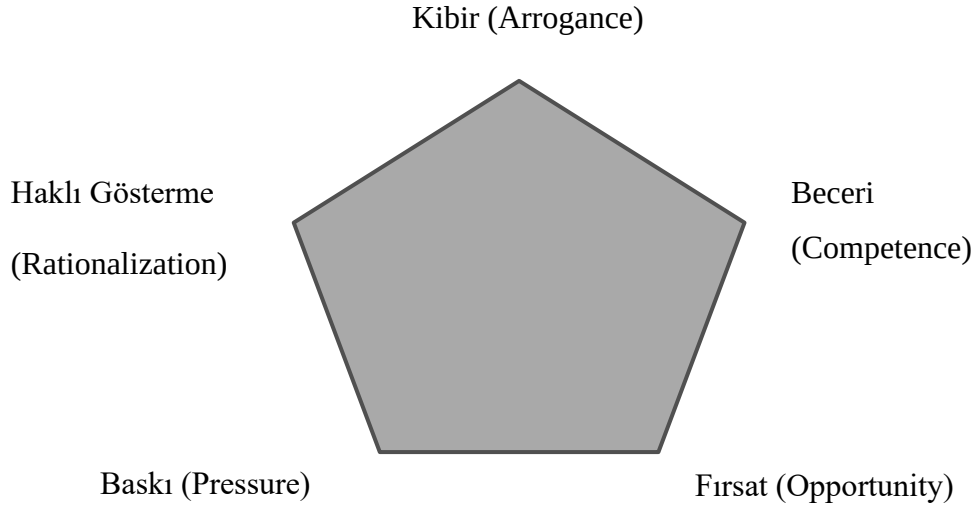
3.4. Hile Beşgeni Teorisi (2009)

Hile Beşgeni Teorisi (Fraud Pentagon Theory) Jonathan Marks'ın 2009 yılında yayınladığı makale ile ortaya çıkmıştır. Marks teorisinde Hile Üçgeni'ne atıf yaparak bu teorinin günümüzde geçerliliğini koruyamadığını savunmaktadır. Çalışmasında son seksen yılda hem insan davranışlarının hem de iş ortamında meydana gelen değişiklikler ile hilekârların davranış şekillerinin güncellendiği aktarmaktadır. Bugünün hilekârları Cressey'in döneminin faillerine göre daha bağımsız fikirli olurken, bilgiye ve kurumsal varlığa da kolayca erişebilmektedir. Marks, günümüz şirketlerinin artık yarım asırdan fazla bir süre önce geliştirilen hile teorisine güvenmemeleri gerektiğini savunmaktadır (Marks, 2009, ss.1-2).

Marks'ın Hile Beşgeni Teorisi, Hile Üçgeni unsurlarına iki yeni unsur eklemiştir. Bu unsurlar “Beceri” ve “Kibir”dir (Şekil 10). Marks, bu unsurları şöyle açıklamaktadır (Marks, 2014, s.6):

- Kibir: Bir kişinin üstünlük tutumudur. Kişinin yetkisi ve açgözlülüğü ile birleşerek iç kontrollerin kendisi için geçerli olmadığına dair bir inancıdır.
- Beceri: Bir kişinin iç kontrolleri geçersiz kılma, ustaca bir gizleme stratejisi geliştirme ve yetkilerini kendi yararına kullanabilme ile hileyi gerçekleştirme becerisidir.
- Fırsat: Zayıf iç kontroller tarafından sağlanan hile yapma şansıdır.
- Baskı: Hileyi işlemek ve gizlemek için gerekli olan bir nedenin varlığıdır.
- Haklı gösterme: Tasarlanan veya halihazırda gerçekleşmiş olan bir hileyi haklı çıkarmanın yollarıdır.

Şekil 10. Hile Beşgeni

Kaynak: Marks, 2014, s.6.

Beceri, Wolfe ve Hermanson'ın Hile Elması teorisindeki yetkinlik unsuruna benzer niteliktedir. Bu unsur, çalışanın mesleki bilgi, tecrübe ve yeteneklerini kullanarak hile yapabilme becerisidir. Kibir veya vicdan eksikliği, kurumsal politika ve prosedürlerin kişisel olarak geçerli olmadığına inanan bir kişinin üstünlük ve yetki veya açgözlülük tutumudur (Yusof, 2015, s.130). Beceri ve kibir, günümüzde bir çalışanın bir hileyi yapmak için ihtiyaç duyduğu olguları belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Marks, 2009, s.3).

Hilekârlar sıradan insanlar değildir. Zekidirler, kurbanlarından nasıl yararlanacaklarını bilirler. Genellikle hilekârlar; aldatma eğiliminde, kibirli, ahlaki değerlere sahip olmayan ve sosyal ilişkilerinde sorunlu, kişilikte rahatsız edici özellikler sergileyen bireylerdir. Çalışılan işletmede herhangi bir kontrol ortamı yoksa ortam suç faaliyetleri için olgunlaşmıştır. Ancak günümüzün ekonomik belirsizlikleri ve hızla değişen iş uygulamaları, çalışanların hile için harekete geçmelerini daha da kolaylaştırmakta ve suçlular bu sayede yeni yollar bulmaktadır (Nanda vd., 2019, s.110). Hilekârların bulunduğu yeni yolları ve yöntemleri eski uygulamalar ile önlemek ve tespit etmek güç görünmektedir.

Bugünün kurumsal kültürü, zenginliği ve şöhreti seksen yıl öncesine göre daha fazla önemseyip yüceltmektedir. Bu kültür, çalışanlar tarafından bedeli ne olursa olsun, görünür olabilme, içinde bulunan ortamdaki kişilerle eşit olabilme veya lüks yaşama arzusu gibi nedenlerle oluşabilecek baskılara neden olmaktadır. Ayrıca, birçok işletme artık sahibi tarafından yönetilmediğinden, hile meydana geldiğinde işletmenin

başındaki yöneticilerin ve çalışanların sahiplik maliyetlerini karşılaması pek olası değildir (Marks, 2014, s.5). Tüm bu farklılıklar, Hile Üçgeni’ni yeni bir modele ve yeni bir düşünce arayışına yönlendirmektedir.

Teorideki beş unsur bir kişiyi hile yapmaya teşvik edebilir. Kurumsal bilgilere ayrıntılı erişime hâkim, yetkilendirme zihniyetine ve bunu başarma güvenine sahip uzman bireyler hile riskini artırmaktadır. Dahası, bu bireyleri kültürel olarak rahat, yönetimce kötü davranılan ve zayıf iç kontrollerle dolu bir ortama yerleştirmek hileye zemin hazırlamaktadır (Marks, 2009, s.3). Hilenin fırsat dışındaki dört nedeni olan “baskı, haklı gösterme, kibir ve yeterlilik” için hileye karşı bir temel oluşturmak daha zordur. Ancak yönetimde çalışanların zihniyetine, değerlerine ve davranışlarına pencere açan etik prosedürler ile doğru bir yol haritası çizilebilmektedir (Marks, 2014, s.6).

Hile Beşgeni Teorisi, hile eylemlerinin nedenlerini daha iyi açıklamak ve hilenin tespiti ve ortaya çıkarılması süreçlerini iyileştirmek amacıyla “neden temelli” bir yaklaşım sunmaktadır (Kazan, 2021, s. 255). Hile Üçgeni Teorisinin eksik olduğu yönleri tamamlamayı amaçlayan bu teori, insanın kişisel özelliklerini ve değişkenliğini göz önünde bulundurarak denetim aşamalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Teoriye eklenen yetkinlik ve kibir unsurları ile denetim sürecinde denetçinin dikkati çalışanlardan alınarak, işletme sahiplerine ve yöneticilerine yönlendirilmektedir.

3.4.1. Yetkinlik (Beceri) Unsuru

Hile Beşgeni Teorisi’nin dördüncü unsuru olan Beceri kavramı Hile Elması (Karusu) Teorisi’nin Yetkinlik kavramıyla örtüşmektedir. Ancak Hile Elması Teorisi’nde bu unsur “Capability” yani Türkçe’ye bire bir çeviri yapıldığında “Yetenek” olarak çevirilirken, Hile Beşgeni’nde bu unsur “Competence” yani “Yeterlik, Beceri” anlamına gelmektedir. Her iki teoride de aynı açıklamaları içerdiği düşünülen bu terimler arasında farklılık göze çarpmaktadır. Hile Elması’ndaki Yetkinlik unsuru daha çok hileyi yapabilme yeteneğine vurgu yaparken Hile Beşgeni’ndeki Beceri daha çok uzmanlık ve kişinin yetkisini kullanabilmesi yönünde anlamlandırılmıştır.

Beceri unsuru, hile eyleminde bulunmak isteyen kişinin işletmenin kontrol mekanizmasını kendi lehine çevirebilme ve hileyi gerçekleştirebilme yetenek ve yetkinliği anlamına gelmektedir (Marks, 2014, s.6).

3.4.2. Kibir Unsuru

Bir vicdan eksikliği olan kibir, şirket politikalarının ve prosedürlerinin kendisi için geçerli olmadığına inanan bir kişinin üstünlük ve yetki veya açgözlülük tutumudur. Hile eylemini yapmak isteyen kişi, hilenin kurbanlara yaşatacağı sonuçlara aldırış etmez. Yetkinlik ve kibir unsurları, günümüzde bir çalışanın bir hileyi yapmak için gerekenlere sahip olup olmadığının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Marks, 2009, s.3).

Kibirde hilekârlar sahip oldukları yetkiler ve konum bazında bir üstünlük tutumunda olmakta ve şirketin hileye karşı aldığı önlemlerin kendileri için geçerli olmadığını düşünmektedirler (Nindito, 2018, s.4). Aynı zamanda bu unsorda üstünlük duygusunun yanı sıra açgözlülüğten kaynaklanan büyük bir farkındalık eksikliği de vardır. Kibir unsuru özellikle üst düzey yöneticilerde görülen bir durumdur ve bu yöneticilerin işletmelere en fazla zarar veren hilelerden olan finansal tablo hilelerini yaptıkları görülmektedir (Yusof vd., 2015, s.130). Kibir derecesi yüksek olan biri yenilmez olduğunu düşünür ve buna inanır (Marks, 2009, s.4). Ek olarak yüksek düzeyde kibirli birey kendinin yaptığı her eylemin doğru olduğuna ve kabul edilebileceğine inanmaktadır (Silverman vd., 2012, ss.22-23). Her eyleminin doğru olduğuna inanan kişi bu yüksek kibir seviyesiyle yaptığı hile eyleminin de doğru olduğuna inanarak asla tespit edilemeyeceğine güvenmektedir.

3.4.3. Hile Beşgeni Teorisine Getirilen Eleştiriler

Hile Beşgeni Teorisi, literatürde hile teorilerine eklediği kibir unsuru ile dikkat çekmektedir. Bu unsurun tespitinin zor olması ve hileli eylemleri bu unsurla açıklamanın doğru olmadığı yönünde kanaatler vardır. Bu unsur hileli eylemleri genel bir bakış açısıyla açıklamamakta, kibir unsuru ile üst yönetime atıf yapmaktadır. Hileye yönelik nedenlerin açıklandığı hile teorilerinde bu bağlamda her hilekâra yönelik olarak bu unsurun tanımlanamayacağı vurgulanmaktadır (Yusof vd., 2015, s.141).

Aynı zamanda kibir unsuru, hilekârı çok iyi tanımayı ve gözlemlemeyi gerektirdiğinden dolayı fark edilmesinin zor olduğunun altı çizilmektedir. Unsurun etkili ancak tespitinin zor olduğu çalışmalarda vurgulanmaktadır (Dominey, 2012, s.576).

3.5. Diğer Hile Teorileri

Bir önceki bölümde hile literatüründe bilinirliği en fazla olan üç hile teorisi ve hile teorilerinin temeli kabul edilen Sutherland'ın Beyaz Yaka Suçları Teorisi açıklanmıştır. Bu bölümde ise öncü paradigmaların yanı sıra Beyaz Yaka Suçları Teorisi'nden bu yana günümüze gelen diğer hile teorileri açıklanacaktır. Bu teoriler, bazıları literatürde kabul görmüş olsa da alanda kullanılabilirlik sağlayamamış teorilerdir. Birçoğu güçlü eleştiriler alarak alanda kabul görmemiştir.

3.5.1. Hile Ölçeği Teorisi (1984)

W. Steve Albrecht, Keith R. Howe ve Marshall B. Romney 1984 yılında, 212 hile vakasının kurbanları üzerinde bir araştırma yürütmüştür. Araştırma hile mağduru olan şirketlerin iç denetçilerinden elde edilen verilere dayanmaktadır ve hile risk düzeyinin, bir bireyin baskı, fırsat ve kişisel bütünlüğünün (dürüstlük) belirlenmesiyle tahmin edilebileceğini göstermektedir. Albrecht ve diğerleri, Hile Üçgeni'nin iki bileşeni olan baskı ve fırsatı teorilerinde kullanırken haklı gösterme unsurunu “kişisel bütünlük” unsuru ile değiştirerek Hile Ölçeği Teorisi'ni ortaya çıkarmışlardır. Yazarlar, Hile Üçgeni Teorisi'nin haklı gösterme unsurunu kişisel bütünlük ile değiştirmelerinin nedeni olarak haklı göstermenin büyük ölçüde bir bireyin bütünlüğüne bağlı olduğunu bu nedenle değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hile Ölçeği Teorisi'nin ortaya çıkışından bu yana birçok araştırmacı, kişisel dürüstlük faktörüne dayalı hile çalışmaları yürütmüştür (Dorminey, 2010/2012; Kelly ve Hartley, 2010; Kidder, 2005; Levi, 2006; Murphy, 2012; Ramamoorti, 2008).

Kişisel bütünlük unsuru; kişinin ahlak seviyesini ifade etmektedir (Free, 2015, s.180). Kişisel bütünlük unsurunu incelemenin faydası, bir bireyin ahlaki yapısının geçmiş davranışlarından çıkarılabiliyor olmasıdır. Bir kişinin kişilik bütünlüğü karar verme süreçlerine olduğu kadar kişinin kararlarına da yansımaktadır. Daha da önemlisi, kişisel bütünlük, bir bireyin uygunsuz davranışını haklı gösterme ihtimalini de etkilemektedir. Bu açıdan kişisel bütünlük haklı gösterme unsurunun geliştirilmiş halidir denilebilmektedir (Dorminey, 2012, ss.561-562).

3.5.2. Hile Küpü Teorisi (1990)

Roger K. Doost'un 1990 yılındaki çalışması, bilgisayar suçlarına dayanan Hile Küpü Teorisi'dir. Çalışma eski bir muhasebe firması olan Ernst ve Whinney tarafından

desteklenmiştir. Teori; her hileli eylemde ilişki, uzmanlık ve motivasyon olarak üç boyut olduğunu öne sürmektedir (Vassiljev ve Alver, 2016, s.478). Ancak, Hile Üçgeni Teorisi'nden farklı olarak, bu boyutların tamamının her hile vakasında bulunması gerekmemektedir. Hile Küpü Teorisi'nde, hilekârın işyerindeki diğer kişiler ile olan ilişkileri, işindeki uzmanlık düzeyi ve kişiyi hile yapmaya teşvik edecek bir olgunun varlığı hileli eylemler yapmasına yeterli nedenler oluşturmaktadır (Doost, 1990, s.21).

3.5.3. Örgütsel Hile Üçgeni Teorisi (2007)

Clinton Free, Norman Macintosh ve Mitchell Stein Örgütsel Hile Üçgeni Teorisi'ni 2007 yılında yayınladıkları çalışmalarında sunmuşlardır. Teorilerinde üçgenin her bir köşesini oluşturan unsurlar; liderlik, yönetim kontrolleri ve kültürdür. Liderlik unsuru; örgütün performans hedeflerine ulaşabilmesi için yaratılan baskıyı tanımlamaktadır. Yönetim kontrolleri unsurunda, hileye karşı oluşturulan sıkı kontroller açıklanmış ve bu kontroller ne kadar katı ise hileli eylem ile karşılaşılmanın o kadar güç olacağı vurgulanmıştır. Son unsur olan kültür unsurunda ise, örgütün benimsemiş olduğu kurallar ve yaklaşımlar ifade edilmektedir (Free vd., 2007, s.478).

3.5.4. Hile Karesi Teorisi (2007)

Bressler ve Bressler 2007 yılında Hile Karesi Teorisi'ni ortaya çıkarmışlardır. Bu teori ile Hile Üçgeni'ni iyileştirmeyi önererek, dört hile unsurunu önermişlerdir. Hile Karesi'nin dört unsuru: baskı, fırsat, yetenek ve kavrama (farkına varma)'dır (Mackevicius ve Giriunas, 2013, s.152). Teorideki unsurlar Hile Elması Teorisi ile benzerlik gösterirken haklı gösterme unsuru yerini kavrama (farkına varma) unsuruna bırakmıştır. Bu yeni unsur, kişinin ruhsal açıdan içinde bulunduğu durumu idrak ederek kabullenmesi şeklinde açıklanmaktadır. Kişinin hile eyleminin içindeyken yaşadığı stres, üzüntü, vicdan azabı gibi duygu durumları ile baş etmesi anlamına gelmektedir (Okan Gökten, 2018, s.659).

3.5.5. Hile Eylem Üçgeni Teorisi (2008)

W. Steve Albrecht, Chad O. Albrecht, Conan C. Albrecht ve Mark F. Zimbelman tarafından 2008 yılında ortaya atılan Hile Eylem Üçgeni Teorisi, güveni ihlal edene odaklanmak yerine güven ihlalinin doğasına odaklanmaktadır (Albrecht ve Albrecht, 2004; Albrecht vd., 2011; Kranacher vd., 2011). Beyaz yakalı suçu yani eylemin

özelliklerini ele alır. Hile Üçgeni, hilenin meydana gelebileceği koşulları tanımlarken, Hile Eylem Üçgeni Teorisi, bir kişinin hileyi gerçekleştirmek için gereken eylemlerini tanımlamaktadır (Popoola vd., 2017, s.49).

Bu teori, bir bireyin hile faaliyeti sırasında gerçekleştirdiği üç bileşenin; eylemin kendisi, gizlenmesi ve dönüştürülmesi olduğunu belirtmektedir (Albrecht ve diğerleri, 2011; Kranacher ve diğerleri, 2011). Bu bileşenler aynı zamanda hile unsurları olarak da bilinmektedir (Dorminey vd., 2012; Trompeter vd., 2013). Unsurlar; hile denetçilerinin, hilenin meydana geldiğini kanıtlamaları için elde etmeleri gereken kanıt türleri açısından oluşturulacak yönergeler sağlamaktadır. Bu teorinin ilk unsuru olan eylemin kendisi; kasadan para çalma, sahte fatura kesme veya hileli finansal raporlama gibi hile eyleminin uygulanmasını temsil etmektedir. Gizleme unsuru, hile eylemini gizlemeyi temsil ederken gizleme unsurunun örnekleri arasında sahte yevmiye kayıtları oluşturmak, banka mutabakatlarını tahrif etmek veya dosyaları yok etmek yer almaktadır. Son unsur olan dönüştürme ise, haksız kazançların fail tarafından meşru görünen bir şekilde kullanılabilir bir şeye dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir (Dorminey vd., 2012, ss.559-560).

3.5.6. ABC Modeli (2009 ve 2013)

Sridhar Ramamoorti, Daven Morrison ve Joseph W. Koletar 2009 yılında beyaz yaka suçlularını yeni bir analiz yoluyla ortaya çıkarmayı amaçladıkları bir hile teorisi geliştirdi. Yazarlar ABC Modeli adını verdikleri çalışmalarını hilenin analizi ve sınıflandırılması için önermektedir. Çalışmanın hilekârların kişilik, psikolojik ve sosyal analizini yaptığı savunulmaktadır (Ramamoorti vd., 2009, s.3).

ABC Teorisi'nin açılımı olarak; "A" hilekârların kişilik özelliklerini, "B" kitlesel olarak yapılan hilelerin dinamiklerini ifade ederken "C" ise hile eylemine neden olan sosyal faktörleri açıklamaktadır (Vassiljev ve Alver, 2016, s.478). Yazarlar aynı teoriyi 2013 yılında farklı bir çalışmayla tekrar gündeme getirmiş ve açıklamıştır (Ramamoorti vd., 2013). Bu teoride, bir organizasyonlardaki üst yönetimin, hile unsurlarını teşvik eden bir kurumsal ortam yarattığında hilenin meydana gelme olasılığının arttığını vurgulanmış ve Hile Üçgeni'ne göre farklı bir bakış açısı sunulmuştur (Dorminey ve diğerleri, 2012, s.559).

3.5.7. Hile Karesi Teorisi (2010 ve 2012)

Hile Karesi Teorisi bu defa Joshua K. Cieslewicz tarafından ilk olarak 2010 yılında önerilmiş daha sonra çalışma 2012 yılında yeni açıklamalarla tekrar sunulmuştur. Çalışma Bressler ve diğerleri tarafından 2007 yılında ortaya atılan Hile Karesi Teorisi ile aynı adı taşısa da farklı yönleri vardır (Cieslewicz, 2012). Cieslewicz'in Hile Karesi Teorisi'nde, Hile Üçgeni'ne farklı bir dördüncü unsur eklemiştir. Bu unsur, toplumsal etkidir (Free, 2015, s.178). Toplumsal etki unsuru, hile eyleminin gerçekleşmesinde kişinin bulunduğu toplumun çok etkili olduğunu savunmaktadır. Cieslewicz; Hile Üçgeni'nin üç unsurunun varlığında bile, bireyin sosyal ortamının etkilerinin, hileyi gerçekleştirme durumunda belirleyici bir faktör olduğunu iddia etmektedir (Cieslewicz, 2010).

3.5.8. M.I.C.E Teorisi (2012)

Jack W. Dominey, Arron Fleming, Mary-Jo Kranacher ve Richard A. Riley 2012 yılında yeni bir hile teorisi geliştirmişlerdir (Dominey vd., 2012, S.562). Hilelere neden olduklarını düşündükleri dört unsurun baş harflerini verdikleri MICE Teorisi'ni sunmuşlardır. MICE Teorisi'ne göre, M (Money) para kavramını, I (Ideology) ideolojiyi, C (Coercion) zorlamayı, E (Ego) egoyu ifade etmektedir (Kranacher ve diğerleri, 2011, s.511).

Dominey ve diğerlerine göre hileli eylemlerin en önemli nedenleri para ve egodur. Kişiler daha fazla paraya sahip olma düşüncesiyle hareket ederek böyle bir durumun varlığında hileyi yapılabilir olarak görmektedirler. Teoriye göre ideoloji kavramı, hile eyleminde bulunabilecek kişilerin inandığı değerleri ve düşünceleri ifade etmektedir. Zorlama unsurunda ise, üst yönetimin çalışanlar üzerinde kurdukları baskıların çalışanları hileye teşvik edebileceği anlatılmıştır. Ego unsurunda da yüksek ego seviyesine sahip kişilerin kendilerini kusursuz gördükleri ve egolarını ahlaki tutumlarının önüne geçirerek hileli eylemlere yakınlaştıkları belirtilmiştir (Dominey vd., 2012, S.563).

Dominey ve diğerlerinin önerdiği bu dört unsur hileli eylemleri teşvik eden unsurlardır. Baskıların gözlemlendiği nitelik ve derece göz önüne alındığında, hilekâr motivasyonlarının daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanması, diğer kırmızı bayrakların ne kadar dikkat gerektirebileceğini değerlendirip tartarken denetçilere ve uygulayıcılara fayda sağlayabilmektedir (Trompeter vd., 2013, s.298). Bu teorideki baskılar Hile

Üçgeni Teorisi'ndeki baskı unsurunu genişleterek açıklamaktadır. Teoride baskı unsuru sadece parasal baskı olarak geçmemekte farklı bakış açıları ve faktörlerle açıklanmaktadır.

3.5.9. Hile Ölçeği (2013)

Jonas Mackevicius ve Lukas Giriunas 2013 yılında yayınladıkları çalışmalarında Hile Ölçeği yaklaşımını tekrar ortaya çıkarmışlardır. Fakat bu yaklaşım 1984 yılındaki Hile Ölçeği Teorisi'nden farklıdır. Bu çalışmanın dört unsurunu; dürtüler, koşullar, olasılıklar ve farkında olma unsurları oluşturmaktadır (Mackevicius ve Giriunas, 2013).

İlk unsur olan dürtüler, kişilerde hilenin motivasyonuna neden olan kişisel güdülerdir ve genellikle hırslar ile birden ortaya çıkan mali zorluklar sonucu oluşmaktadır. Bu güdüler hile teorilerindeki mali baskılara benzer özellik taşıyarak; kişisel borçlar, iş tatminsizliği, yüksek hırs, işini kaybetme korkusu, bağımlılıklar, sağlık sorunları gibi örnekler ile açıklanabilmektedir. İkinci unsur olan koşullar, hile riskini oluşturan unsurları açıklamaktadır. Bu riskleri arttıran unsurlar; işletme yöneticilerinin dürüstlüğü, yetkinliği ve yönetim şekline ilişkin koşullar, çalışanlara ilişkin koşullar, işletmenin örgüt yapısına ilişkin koşullar, işletmenin mali durumu ve faaliyet sonuçlarına ilişkin koşullar, işletmenin örgütsel faaliyetlerine ilişkin koşullar, işletmenin muhasebe, denetim ve iç kontrol sistemine ilişkin koşullar ile dış koşulları içermektedir. Hile Ölçeği Teorisi'nin üçüncü unsuru olan olasılıklar, hile davranışını gerçekleştirme düşüncesinde olan bireyin bunu yapabilmesi için ortaya çıkan imkânları ifade etmektedir. Teorinin son unsuru olan farkında olma unsuru ise, kişinin içinde bulunduğu hile eylemine yönelik olarak var olan durumu kabullenme düzeyini açıklamaktadır (Mackevicius ve Giriunas, 2013).

3.5.10. S.C.O.R.E Modelleri (2019)

S.C.O.R.E ve S.C.C.O.R.E modelleri Georgios Vousinas'ın 2019 yılında yayınladığı çalışması ile ortaya çıkmıştır. Yazar iki modeli de aynı çalışmada ele almıştır. Modelde hileye neden olan ana unsurların ardındaki anlayışı geliştirmek için yazar, teorik arka planı oluşturur ve S.C.O.R.E. modelini ortaya koyar. Bu modelin adı, baskı (Stimulus), yetenek (Capability), fırsat (Opportunity), rasyonelleştirme (Rationalization) ve ego kelimelerinin baş harfleriyle oluşturulmuştur. Modelin ilk dört unsuru (baskı, yetenek, fırsat ve haklı gösterme) Hile Elması'ndan alınırken, beşincisi unsur hem hileyi

saptamayı hem de önlemeyi geliştirmek ve aynı zamanda modelimizi genişletmek için önerilmiştir (Vousinas, 2019).

Hile Elması Teorisi'nden farklı olarak bu teoride yer alan unsur egodur. Teori; ego unsurunu, Psikoloji'de yer alan ego ile tanımlamaktadır. Ego, sahip olduğumuz (id tarafından üretilen) her dürtüye göre hareket etmemizi sağlarken ahlaki yönlerimizi düzgün çalışmayacak kadar engelleyebilen bir olgudur. Hileli eylemleri gerçekleştirmek için de kişinin egosunun ön planda olduğu vurgulanmaktadır (Vousinas, 2019).

Çalışmanın sonunda önerilen S.C.C.O.R.E modelinde ise diğer modelden farklı olarak gizli anlaşmalar (Collusion) unsuru modele eklenmiştir. S.C.C.O.R.E. modeli, S.C.O.R.E.'nin bir uzantısı olarak kullanılmaktadır. Hilenin işlenmesine yol açan faktörlerin belirlenmesinde gizli anlaşmanın çok önemli bir rol oynadığı beyaz yakalı suçların tespitinde ve önlenmesinde daha yararlı olacağı görüşü aktarılmıştır (Vousinas, 2019).

3.6. Hile Riski Kararları

İşletmelerin hileye maruz kalma olasılığına hile riski denilmektedir. Hile riski değerlendirmesi ise, "Bir kuruluşun hedeflerine ulaşmasını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecek olay veya koşulların belirlenmesi ve değerlendirilmesi için sistematik bir süreç" olarak tanımlanmaktadır (Sanusi vd., 2015, s.3). Ayrıca, hile riski değerlendirmesi, denetçinin hile olasılığını tespit etme yeteneğini geliştirecek kritik bir denetim prosedürüdür ve hile riski kararlarının alınması denetim sürecinde büyük önem taşımaktadır (Knapp ve Knapp, 2001, s.26). Bu nedenle, kural koyucular, hile riski değerlendirmesi ile ilgili olarak denetçiler için uygun rolleri ve sorumlulukları tanımlamaya çalıştıkları standartlar ve yasalar geliştirmişlerdir. İşletmelerdeki hile risklerinin değerlendirilmesi aşamasında denetçilerin hile risklerine yönelik verdikleri kararlar da hile riski kararları olarak adlandırılmaktadır (Norman vd., 2010, s.549).

Hile risklerinin değerlendirilmesi ilk olarak, Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü'nün (AICPA) yayınladığı 82 Sayılı Denetim Standartlarına İlişkin Açıklama'da (Statement on Auditing Standards No.82) kısa adıyla SAS No.82'de yer almaktadır. SAS No.82'ye göre denetim sürecinde hile ve hile riskine daha fazla dikkat edilmektedir. SAS No.82'ye göre; denetçiler, planlama aşamasındaki hile riski

değerlendirmelerini denetim riski değerlendirmelerinden ayrı olarak yapmalı ve belgelendirmelidir. AICPA'nın Ekim 2002'de SAS No.82'yi güncelleyerek oluşturduğu SAS No.99 ise, denetçilerin denetim saha çalışması boyunca ve denetimin son aşamalarına kadar hile risklerini değerlendirmesini gerektirmektedir. Ayrıca SAS No.99, denetçilerin hile risklerini değerlendirirken daha fazla bilgi toplamalarını ve değerlendirmelerini de gerekli kılmaktadır. Ülkemizde ise, bağımsız denetçilerin uygulaması gereken kurallar Kamu Gözetim Kurulu'nun yayınladığı Bağımsız Denetim Standartları ile mümkündür. Denetçilerin hileye ilişkin sorumluluklarının ve hile riski değerlendirmelerinin ilgili olduğu standartlar; BDS 240, BDS 330 ve BDS 315 olarak sıralanabilir.

Hile risklerine karşı önlem alınması işletme yönetiminin sorumluluğundadır. Ancak tüm riskleri ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı kaçınılmaz bir gerçektir. Bu nedenle ortaya çıkabilecek hile risklerinin tespiti aşamasında bağımsız denetim standartları denetçilere yol göstermektedir. BDS240 denetim sürecinde denetçilerin hileye karşı sorumluluklarını düzenleyen standarttır. Bu standart hile kaynaklı önemli yanlışlık riskleri ile ilişkili olarak, denetçilerin önemli yanlışlık risklerini belirleme ve değerlendirme sorumluluğunu düzenleyen BDS 315 ve önemli yanlışlık risklerine karşı yapılacak işlerin tasarlanması ve uygulanmasına yönelik denetçinin sorumluluğunu düzenleyen BDS 330 ile birlikte çalışmaktadır (BDS 240; BDS 315 ve BDS 330). Bu standartlar uyarınca denetçiler hile riski kararlarını almaktadırlar.

İşletmelerin iddiası olan finansal tablolarının doğruluğuna ilişkin olarak beyanlarında meydana gelebilecek ve önemli olabilecek bir yanlışlığın, işletmenin iç kontrol sistemi tarafından zamanında önlenememesi veya tespit edilerek düzeltilmemesi riskini önemli yanlışlık riski olarak tanımlanmaktadır (BDS 315, s.6). Önemli yanlışlık riskinin oluşmasına neden olan veya riski oluşturan unsurlar ise risk faktörleri olarak ifade edilmektedir. Literatürde bu risk faktörleri hileye ilişkin uyarıları ifade eden “kırmızı bayraklar” şeklinde de nitelendirilmektedir (Pincus, 1989, s. 154). Denetim sürecinde risk faktörlerinin çok sayıda ve nitelikte bulunması denetçilerin risk düzeylerinin yüksek olmasını sağlayarak hile riski kararlarını etkilemektedir (Cohen vd., 2010, s.273). Böylece hile riski düzeyi yüksek olan işletmeler için denetim süreci daha fazla zamana, özveriye ve maliyete neden olmaktadır (Sandhu, 2016, s.223). Bağımsız denetçi, işletmenin iddiası olan finansal tablolarında hata veya hile kaynaklı

önemli yanlışlık olmadığına karşı mutlak değil “makul güvence” verebilmektedir (BDS 240, s.6).

Bağımsız Denetim Standartları, hileli finansal raporlama olasılığını belirlemede denetçilere yol göstermesi için, Hile Üçgeni Teorisi’ne dayanan çok sayıda hile risk faktörü belirlemiştir. Bu hile risk faktörleri, daha önce bahsedildiği gibi, hile ile ilgili mevcut muhasebe literatürünün çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir (BDS 240). Hile risk faktörleri, hile olaylarına ilişkin açıklamalar sağlayan Hile Üçgeni unsurları olan; baskı, fırsat ve haklı gösterme unsurlarını kılavuz almaktadır. Hile risk faktörlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi süreçleri, denetim yoluyla sürekli olarak uygulanmalıdır. Denetçiler, bir hile risk faktörünün mevcut olup olmadığını ve hileli mali raporlama risklerini belirleme ve değerlendirmede dikkate alınması gerekip gerekmediğini belirlerken mesleki muhakemelerini kullanarak hile riski kararlarını almaktadır (Soltani, 2014, s.255).

Yasalar ve standartlar gibi hile tespit çerçeveleri, denetçilerin hileli olsun veya olmasın finansal raporlama hatalarının varlığını tahmin etmesini gerektirmektedir. Bir yanlışlık olasılığı belirlendikten sonra, denetçi finansal tablolarda yer alan hesap kalemlerindeki yanlışlığın büyüklüğünü araştırmak için maddi doğrulama prosedürleri yürütmektedir. Mali raporlama hatalarının varlığını değerlendirirken denetçi; analitik analiz, hile riski değerlendirmeleri ve hile risk faktörlerinin belirlenmesi gibi çeşitli teknik ve yöntemlerden yararlanmaktadır (Skousen ve Kevin, 2009, s.2).

Hile risklerinin değerlendirilmesi, denetim aşamalarından planlama aşaması ile başlamakta ve bu aşamada oluşturulacak önemlilik ve risk düzeyleri denetimin odağını belirlemektedir (Payne ve Ramsey, 2005, ss.322-323). Hile risk değerlendirmesi için denetçi, mesleki yargısını temel alarak ihtiyaç duyulan denetim teknik ve yöntemlerini belirlemektedir. Hile riski değerlendirme prosedürleri; önemli yanlışlık risklerini belirlemek ve değerlendirmek aşamalarından oluşmaktadır (BDS 315).

İlk adım olan hile risklerinin belirlenmesi için öncelikle gerekli bilgilerin toplanması gerekmektedir. Bu süreçte denetim ekibince yapılan görüşmeler, toplantılar, işletme yönetiminin soruşturulması, risk unsurlarının incelenmesi, çalışanlarla görüşmeler, işletmenin kullandığı yöntemlerin araştırılması şeklinde bilgi edinilmektedir. Bu aşamada özellikle yönetimden alınan bilgiler, yönetimin hile riski değerlendirme şeklini, riski belirleme yöntemlerini ve risklere karşı takındıkları tutumu gösterdiği

için önemlidir (BDS 240). Denetim ekibince toplanan bilgiler bir araya getirilerek görüşme düzenlenmeli ve alınan bilgilerle riskler belirlenmelidir (Wilks ve Zimbelman, 2004, s.3).

Denetim ekibince elde edilen bilgilerin hile riski unsurlarını gösterip göstermediği değerlendirilmelidir. Burada ortaya çıkan kırmızı bayraklar denetçilere ipucu niteliği taşımakta ve hile unsurlarına işaret etmektedir. Bu riskler de BDS 240 ve SAS 99 uyarınca Hile Üçgeni Teorisi'ne atıf yaparak hile riski faktörlerini açıklamaktadır. Standartlarca varlıkların kötüye kullanılması ve hileli finansal raporlama hile türlerinde Hile Üçgeni unsurları aranmaktadır. Bu aşamada denetim ekibi; Hile Üçgeni unsurlarını denetim ekibi kontrol listeleri ve oluşturdukları formlarla değerlendirmeye çalışmaktadır. Yönetim ve çalışanlara uygulanan bu yöntemler denetçilere risk faktörlerini değerlendirmeleri için yardımcı olmaktadır (Hogan vd., 2008, s.236). Bu aşamada ortaya çıkan hile riski unsurları hilenin varlığını kesin olarak kanıtlamasa da hilelere yönelik yanlış beyan risklerinin varlığını göstermektedir (Celayir, 2018, s.160).

Hile riski unsurlarını belirleyen denetçi daha sonra bu risklerin hileden kaynaklı önemli yanlışlık olup olmadığını belirlemeli ve değerlendirmelidir. Bunun için finansal tablolarda; hesap bakiyeleri, işlem sınıfları, dipnotların doğruluğunu incelemeli ve değerlendirmelidir (BDS 240). Daha sonra denetim ekibince kararlaştırılmış olan hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerine karşı yapılacaklar belirlenmelidir. Riskler düzeylerine göre belirlendikten ve önemli yanlışlıklar ortaya çıktıktan sonra denetçi işletme yönetimi ve sorumlu kişiler ile görüşme sağlayarak mevcut durumu bildirmelidir (BDS 260). Son olarak denetçi hileye ilişkin tespitlerini belgelendirerek raporuna eklemektedir.

BDS 240, 315, 330, SAS No.99 ve AICPA dahil olmak üzere son denetim uygulamaları, denetimde risk değerlendirmelerinin önemini yeniden vurgulamaktadır. Son yıllardaki risk odaklı denetim uygulaması göz önüne alındığında, denetçinin müşteri risklerini uygun şekilde değerlendirmede olduğu durumlarda hatalı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Fukuwaka ve Mock, 2011, s.76). Denetçilerin risk değerlendirme süreçleri ve en sonunda aldıkları risk kararları denetim sürecinin temelini oluşturmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere; denetçilerin risk kararlarında faydalanılan Hile Üçgeni Teorisi, kabul görmüş yasalarda ve denetçilerin kılavuzu niteliğindeki standartlarda yerini almıştır. Hile Üçgeni Teorisi, denetim sürecinde hile

riski unsurlarını belirlemek için gerek kontrol listeleri gerek denetim formları yöntemleri ile kullanılmakta ve önemli yanlışlık risklerinin tespitine yardımcı olmaktadır. Çalışmamız denetçilerin hile riski kararlarını alırken sadece Hile Üçgeni Teorisi'ne bağlı kalmamakta, diğer teorilerin de denetim süreçlerinde bilinirliğini ve kullanımını ölçmeyi amaçlamaktadır.

3.7. Literatür Taraması

Denetim literatüründe; hile teorilerinin, bağımsız denetim ve risk kararları ilişkisinin incelendiği çalışmalar sınırlı sayıda yer almaktadır. Hile teorilerinin alanda kullanıldığı çalışmalarda nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak farklı bakış açılarıyla sonuçlar elde edilmiştir. Literatürde genellikle Hile Üçgeni Teorisi'nden yararlanılan çalışmalar daha sık görülmekle birlikte son yıllarda diğer hile teorilerine de ağırlık verildiği gözlemlenmektedir.

Hile teorileri ile ilgili temel nitelikteki çalışmalar bir önceki başlıklarda ayrıntılı olarak incelenmiş ve alan yazın ortaya konulmuştur. Aşağıda incelenen araştırmalar ise bu çalışmanın konusuna paralel olarak yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Boyle, Dezoort ve Hermanson (2015) çalışmalarında hile teorilerinin kullanımlarının bağımsız denetçilerin hile riski yargılarını nasıl etkilediğini değerlendirmektedir. Nicel araştırma yöntemi kullanan yazarlar araştırmalarında Hile Üçgeni ve Hile Elması Teorilerini temel almaktadır. Bu iki hile teorisini yüksek CEO riski ve düşük CEO riski olarak derecelendirirken, hile teorisi unsurlarını da hile riski faktörleri bazında ölçmektedir. Sonuçlar hile teorilerinin denetçilerin hile riski kararlarını önemli ölçüde etkilediklerini ortaya koymaktadır. Hile Elması teorisine dayalı bir risk değerlendirme sürecinin geleneksel hile üçgenine dayalı bir süreçten daha başarılı olduğu da gözlemlenmiştir.

Huang vd. (2017) Hile Üçgeni Teorisi unsurları olan hile risk faktörlerini kullanarak, hilelerin tespiti konusunda bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, hile türlerinden hileli finansal raporlama üzerinde durarak alanda uzman akademisyenler ve sektör çalışanları ile bir nicel araştırma ile desteklenmiştir. Çalışma işletmelerin finansal tablolarını neden manipüle ederek fayda sağlamaya çalıştıklarına ışık tutmak amacıyla hileli finansal raporlamanın faktörlerini hile üçgeni teorisi bazında sıralamayı amaçlamaktadır. Hilelerin tespitinde en fazla etkinin sırasıyla baskı, fırsat ve haklı

gösterme unsurları ile olduğu sonucuna varılmıştır. Baskı unsurunun hile risk faktörü olarak öne çıktığı sonuçlarda baskının nedenleri olarak; dış finansman ihtiyacı, finansal sıkıntılar, yönetim kurulunun yetersiz gözetimi ve piyasa doygunluğu sonuçlarına varılmıştır. Son olarak; Hile Üçgeni Teorisi'nin hilenin tespitinin ve eleştirel değerlendirmenin etkinliğini arttırmada denetçilere ve yöneticilere önemli avantajlar sağladığı yargısına varılmıştır.

Wilks ve Zimbelman (2004), çalışmalarında Hile Üçgeni unsurlarının denetimler sırasındaki risk değerlendirmelerini incelemiştir. Denetçilerin hile riski unsurlarına olan duyarlılıkları ve tutumunun incelendiği çalışma nicel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Hileye karşı yöneticilerin tutumu incelenirken, denetçilerin buna karşı algısı da ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın araştırma kısmı demografik bilgiler ve ana araştırma soruları olarak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini 52 denetçiden oluşurken, Hile Üçgeni teorisi unsurları olan hile risk faktörlerini bilen ve onları kullanarak denetim yapan denetçilerin diğerlerine göre hileleri ortaya çıkarmada daha duyarlı oldukları sonucuna varılmıştır. Çalışma özellikle fırsat ve baskı faktörlerini içeren hile ipuçlarına karşı bu denetçilerin algılarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Schuchter ve Levi (2016) çalışmalarında Hile Üçgeni, Hile Elması ve beyaz yaka suçlarını inceleyerek özellikle yetenek unsuruna değinmişlerdir. Çalışmada özellikle Hile Üçgeni Teorisi'ni yeniden ele alınarak, Avusturalya ve İsviçre'deki 13 şirkette meydana gelen hileli eylemleri inceleyen ampirik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin kurumsal kültürünün baz alındığı çalışmada hile riski unsurları göz önünde bulundurularak sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma sonucunda kurum kültürünün hile teorisi unsurları ile ilişkili olduğu sonucuna varılırken, bu unsurlarının etkisinin kaçınılmaz olduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Yendrawati vd. (2019); hileli finansal raporlamayı konu alarak finansal istikrarın, kazancın, yönetime uygulanan baskının, haklı gösterme ve yetenek unsurlarının hileye ve hilelerin tespitine etkilerini araştırmaktadır. Çalışmanın araştırma kısmında Hile Üçgeni, Hile Elması ve finansal kaldıraç oranlarının ilişkisiyle nicel araştırma yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, hileli finansal raporlamayı tespit etmede yalnızca fırsat değişkeninin etkili olduğu sonucuna varırken diğer değişkenlerin etkilerinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Purnamasari (2015), kamuda gerçekleşen hilelerin nedenlerini incelediği çalışmasında, Hile Elması Teorisi'nden yararlanmıştır. Nicel araştırma yöntemi ile yapılan araştırma 130 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Varlıkların kötüye kullanılması hilesini yapan kişilerdeki davranış boyutlarını tespit edebilmeyi amaçlayan çalışma sonuçları; baskı, fırsat, haklı gösterme ve yetenek unsurlarının hilelerin tespitinde önemli ölçüde etki sağladığını göstermektedir.

Omar ve Din (2010); Hile Elması Teorisi'ni kullanarak işletmelerde hangi hile risk göstergelerinin önemli kabul edildiğini ve bunların şirketler tarafından önleyici veya tespit edici olarak kullanılıp kullanılmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemi kullanılarak; bağımsız denetçi, iç denetçi ve kamu denetçisi olmak üzere 135 katılımcı ile yapılmıştır. Sonuçlar hile göstergelerinin göz ardı edildiği ve gereken önemin verilmediğini gösterirken ayrıntılı olarak bunun nedenlerine de değinmiştir.

Lou ve Wang (2009), Hile Üçgeni unsurlarını olan hile risk faktörlerini finansal oranlar ile ilişkilendirmiştir. Çalışmada standartlara konu olan Hile Üçgeni teorisi unsurlarından yola çıkılmakta ve bunun üzerine bir nicel araştırma gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak; hile risk faktörlerinin finansal oranlar ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Mackevicius ve Giriunas (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Hile Üçgeni Teorisi incelenerek, bu teorinin yeni ve daha etkili bir forma dönüştürüldüğü ileri sürülmektedir. Hile Üçgeni Teorisi'ne farklı yazarlar tarafından önerilen; güdüler ve olasılıklar gibi çeşitli unsurlar ekleyen çalışma, böylece teorinin daha gerçekçi ve etkili olduğunu savunmaktadır.

Huber (2017) çalışmasında; Hile Üçgeni Teorisi'ni savunmakta ve teorinin yetersizliğini vurgulayarak geliştirilmesini savunan alternatif teorilere karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda Hile Üçgeni Teorisi'nin hatalarını ve eleştirilerini de aktaran çalışma literatür araştırması olarak konu ile ilgili bilgi vermektedir.

Sanusi vd. (2015), denetçilerin hile riski değerlendirmelerinin denetim sürecindeki en kritik görev olduğunu savunmaktadır. Çalışmada; denetimin etkinliği, verimliliği ve denetçinin mevcut hile risklerini doğru bir şekilde değerlendirme yeteneğine vurgu yapılarak Hile Üçgeni unsurları ile ilişkilerine bakılmıştır. İşletmelerin hile risklerinin değerlendirilmesi, hilelerin nedenlerini anlamaları ve böylelikle meydana gelebilecek

hile risklerini görebilmeleri açısından önemlidir. Araştırma iç denetçiler ve bağımsız denetçiler olmak üzere 129 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar; her bir hile riski faktörü (fırsat, baskı ve haklı gösterme) ile hile riski değerlendirmesi arasında önemli ilişkiler olduğunu göstermektedir.

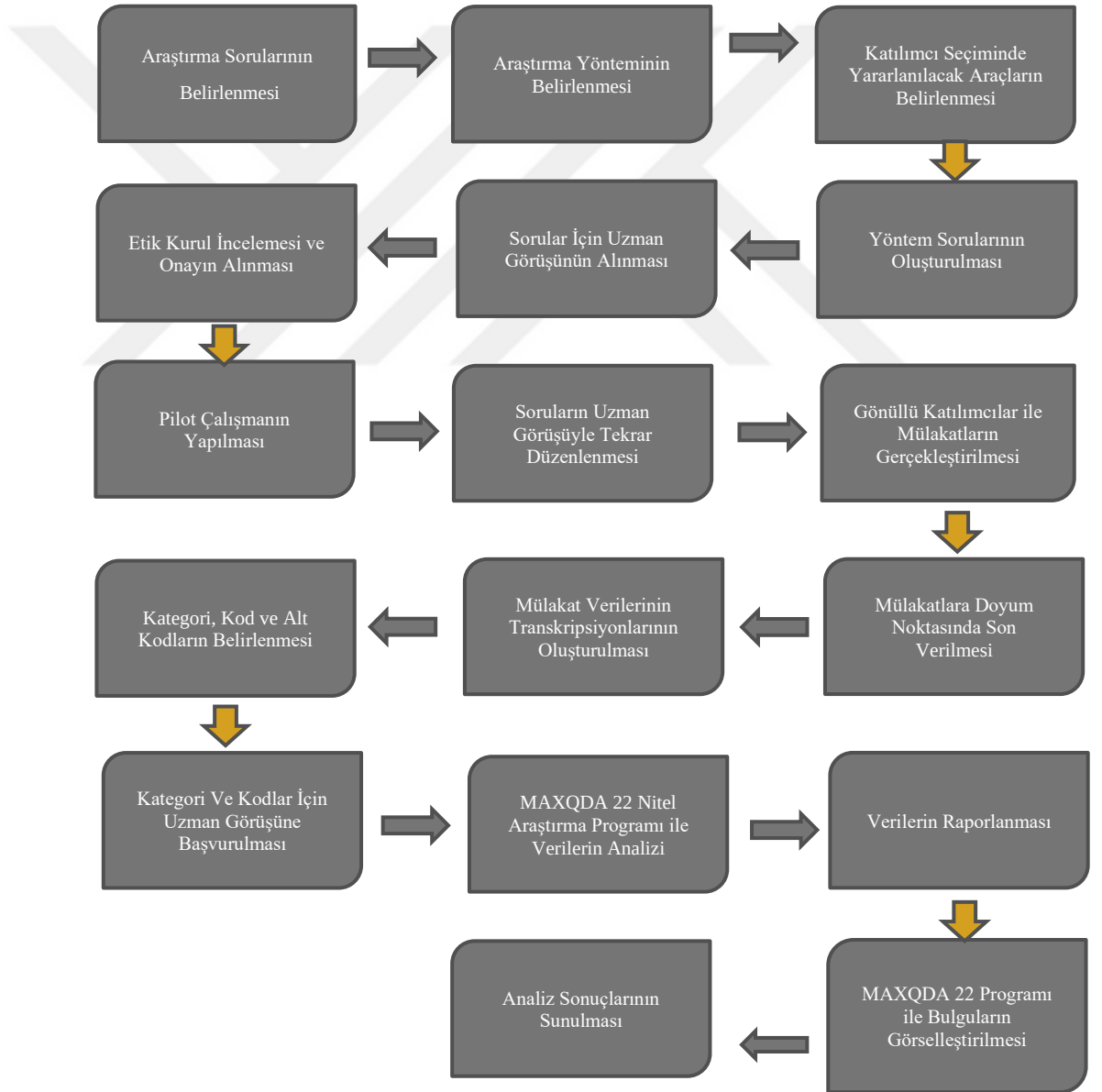
Sondu (2016) hile riski göstergeleri olan kırmızı bayraklar ile Hile Üçgeni Teorisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma hilekârın hileli eylemi gerçekleştirme nedenlerini ve davranışlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma kullanılarak yapılan çalışma, 26 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Hile Üçgeni Teorisi'nin kırmızı bayrakları tespit etmede etkili olduğu sonucunu verirken aynı zamanda organizasyonel süreçlerin iyileştirilmesi gerektiği sonucunu da yansıtmaktadır.

Çalışmanın konusu ile ilgili olan literatür taramasının ardından bir sonraki bölümde araştırma metodolojisi ele alınmıştır.

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmada kullanılan yöntem ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler; araştırmanın yöntemi, araştırma deseni, örneklemin belirlenmesi, araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği, veri toplama araçları ve araştırma sürecidir. Araştırma sürecine ilişkin akış Şekil 11’de verilmiştir.

Şekil 11. Araştırma Süreci

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma; bağımsız denetim sürecinde denetçilerin hile teorilerine olan farkındalıklarını, teorilere ilişkin algılarını, denetimler sırasında denetçilerin teorilerden yararlanıp yararlanmadıklarını ve teorilerin denetçilerin hile riski kararları üzerine etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda araştırma, bağımsız denetim süreçlerini bağımsız denetçilerden öğrenmeyi ve onların denetimler sırasında karşılaştıkları hileli eylemler hakkında bilgi almayı amaç edinmiştir. Denetçilerin mesleki tecrübelerine dayanarak, hile teorilerinin denetim alanında etkin kullanımını sağlamak ve alana katkıda bulunmak araştırmanın hedefidir.

Alanda birçok çalışma yapılmış ve hileli eylemler için insan unsurunun önemi kabul edilerek, onları hile yapmaya iten nedenleri bulabilmek amacıyla hile teorileri geliştirilmiştir. Ancak geliştirilen bu teorilerin işletmelerin denetimini sağlayan bağımsız denetim süreçlerinde kullanımı, denetçiler tarafından bilinirliği ve denetçilerin teorileri, unsurlarını algılamaları hakkında bilgi edinilmesi gerekmektedir. Denetçilerin tecrübelerine dayanarak hile teorileri hakkında bilgi edinmeye yönelik olarak yapılan çalışmalar literatürde sınırlı sayıda gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın odak problemi ise, bağımsız denetçilerin hileleri daha kolay ve etkili bir şekilde tespit edebilmeleri için denetçilerin hile kararlarını alırken hile teorilerinin etkilerinin anlaşılmasıdır.

Çalışmanın amacından hareketle nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma deseni seçilerek bağımsız denetçiler ile mülakatlar yapılmıştır. Denetim alanında hile nedenlerinin ortaya konularak; hilelerin önlenmesi ve tespiti aşamalarında yol kat etmek önemlidir. Literatürde teoriler bazında çalışmalar mevcut olsa da bağımsız denetçilerin tecrübelerine dayanarak hileli eylemler konusundaki yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızda bu eksikliği aydınlatmaya yönelik olarak şu araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Denetçiler hile ve hilekâra ilişkin tecrübelerini nasıl açıklamaktadırlar?
2. Denetçilerin hile teorileri üzerine algısı nedir?
3. Hile Teorileri ile denetçilerin hile riski kararları arasındaki ilişki nasıldır?
4. Denetçiler hile teorisi unsurlarının hilelerin tespitinde etkili olduğunu düşünmekte midirler? Neden?

5. Denetçiler hile teorilerinden hangisinin daha etkili ve kullanılabilir olduğunu düşünmektedirler? Ekleme istedikleri yeni unsurlar var mıdır? Varsa nedir ve neden?

4.2. Araştırma Tasarımı

Çalışmada, denetçilerin mesleki deneyimlerinden yola çıkarak hileye ilişkin öngörülerini, hile teorileri ile ilgili algıları, teorilere ve hileye ilişkin farkındalıkları ile hile riski kararlarını alırken teorilerden faydalanma durumları araştırılmaktadır. İnsan davranışları standartlardan uzak, çok yönlü ve karmaşıktır. Bu nedenle davranışlara, algılara ve tecrübelerle dayalı bilgileri nicel yöntemlerle elde etmek araştırmayı sınırlandırabileceğinden bu olgulara ulaşabilmek için araştırmada ayrıntılı incelemeye imkân sunan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yardımıyla araştırmacı, belirlenmiş olan konuyla ilgili olarak katılımcıların kavram ve fenomene ilişkin tecrübelerinden yararlanarak elde ettiği sonuçlara ve anlama ulaşma imkânı bulur (Creswell, 2007, s.57).

Nitel araştırma; nitel veri yöntemleri olan mülakat, gözlem ve doküman analizinin kullanıldığı, bakış açılarının algıların ve olayların doğal ortamı içerisinde incelendiği gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.42). Nitel araştırma; örneklerin algılarına, deneyimlerine ve değerlendirmelerine dayanan tümevarımcı bir yaklaşımla sürdürülür. Nitel araştırmalar birden çok yöntem ve teknikle beraber kullanılır ve araştırmacının bilgi toplama sürecine aktif olarak katkı sağlar (İslamoğlu & Alnıaçık, 2019, s. 221).

Nitel araştırma uygulanma nedenlerinden birincisi; bir problem veya konunun keşfedilmesi, çok yönlü bir konuya ilişkin bir anlayış geliştirilmesidir. Diğer bir neden ise; literatürde yer alan bilgilerden etkilenmemiş gerçek hikayelere ulaşarak, araştırılan fenomeni tecrübe etmiş insanlarla doğrudan konuşma yoluyla onların anlatmalarına imkân sağlayarak kavram ile ilgili ayrıntılara ulaşmaktır (Creswell, 2020, s.49).

Çalışma için nitel araştırma yöntemlerinden Fenomonolojik Araştırma Deseni seçilmiştir. Fenomenolojik (Olgubilim/ Phenomenology) desen, farkında olduğumuz ancak ayrıntılı ve derinlemesine bir fikre sahip olmadığımız fenomenlere

odaklanmaktadır. Fenomenler gündelik yaşantımızda; olaylar, tecrübeler, algılar, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir fakat biz onları tamamen anlamayabiliriz (Yıldırım & Şimşek, 2021, s.66). Aslında aşına olduğumuz ama tam olarak anlayamadığımız fenomenleri araştırmayı amaç edinen çalışmalar için fenomenoloji, doğru ve tutarlı bir araştırma deseni sunar.

Araştırmada denetçilerin mesleki tecrübeleri ve hileye ilişkin algıları temel oluşturacağı için nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma yöntemi seçilmiştir. Fenomenolojik araştırma, insanların deneyimlerinden yola çıkarak bir fenomenin anlamı hakkında yeni bir anlayış kazanmak için fırsat sağlar (Thakadipuram, 2010).

Fenomonolojik Araştırma, bir fenomenle alakalı kişisel tecrübeleri evrensel nitelikteki yalın bir açıklamaya çevirmektir. Katılımcıların, deneyimlerinden yola çıkarak onların fenomene karşı algılarını, duygularını ve fikirlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Fenomenolojik bir araştırma, fenomene sadık kalarak onu doğru bir şekilde betimlediği ve katılımcıların bakış açısından fenomeni anladığı için çalışmamız için uygun olmuştur (Husserl, 1938; Moustakas, 1994). Çalışmamızdaki fenomen hile teorileridir ve çalışmanın amacı da denetçilerin hile teorilerini algılama, denetim süreçlerinde kullanılma ve teorilerin etki düzeyinin ne olduğu ve hilenin tespitindeki faydalarını öğrenmek ve geliştirmektir. O nedenle katılımcıların tecrübelerine, algı ve düşüncelerine dayanan bu yöntem tezin amacıyla tamamen uyumludur.

4.3. Araştırma Örneklemi

Fenomenolojik araştırma detaylı ve derinlemesine mülakatlar ile elde edilir. Bu çalışmalar, uzun mülakatlar ile sağlanacağı gibi birden fazla oturum gerektiren mülakatlari de gerektirebilir. Çalışma deseninin bu yapısı nedeniyle örneklem dahil edilecek katılımcı sayısı da sınırlı tutulmaktadır. Bu bağlamda örneklem büyüklüğü ile ilgili farklı görüşler vardır. Polkinghorne (1989), örneklem büyüklüğünün 5 ile 25 bireyden oluşmasını önerirken (Akt. Creswell ve Poth, 2016: 254), Kleiman (2004, s.11), örneklem 1 ile 10 kişi arasında gerçekleştirilmesinin uygun olacağını savunur; Wilson (2012, s.41) örneklem sayısı ile ilgili kesin bir kural olmadığını vurgulayarak genellikle 6 ile 20 arasında katılımcı ile örneklem sağlanabileceğini ifade etmekte, Yıldırım ve Şimşek (2021, s.67) ise; bu sayının 10'u geçmemesini önermektedir.

Nitel araştırmalar için örneklem büyüklüğü, çok fazla veri ile sağlanması nedeniyle sınırlı tutulmaktadır. Mlakatlerde katılımcılardan yeni bir bilgi gelmediği, verilerin tekrarlanmaya başlandığı nokta, örneklemenin doyum noktasına ulaştığının göstergesidir (Denzin; Lincoln, 2008). Nitekim fenomenolojik araştırma deseni derinlemesine mülakatları gerektirdiği ve mülakatlar doyum noktasına ulaştığı için çalışmamızın rneklemi 15 olarak belirlenmiştir. Araştırmanın son kategorisi olan hile riski kararları kategorisinde katılımcıların birbirine çok benzer cevaplar vermeye başlamaları sonucunda cevapların tekrara düştüğü gözlemlenmiş ve doyum noktasına ulaşıldığı sonucuna varılmıştır.

Fenomenolojik araştırmalarda, deneyim esas alındığından araştırılan fenomeni bütün yönleriyle tecrübe etmiş bir grup katılımcı ile çalışılır (Cohen ve Manion, 1994; Patton, 2002). Bu doğrultuda bu araştırmada, örnekleme yöntemi olarak ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt rnekleme yöntemi, araştırmacı tarafından çalışmanın yararına olacak önceden belirlenmiş ölçütlere örneklem seçiminde uyulması şeklinde gerçekleşir (Patton, 2002). Ölçüt rnekleme bağlamında katılımcılar en az beş yıl bağımsız denetçi olarak çalışan ve hala aktif olarak bağımsız denetçi olan kişilerden meydana gelmektedir. Bir diğer ölçüt ise katılımcıların hileli eylemler ile bizzat karşılaşan hile vakalarını deneyimlemiş gönüllü katılımcılar olmasıdır.

4.4. Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtları

Bu alışma bazı varsayımlar ve kısıtlar içermektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Araştırma sürecinde katılımcılara sorulan soruları doğru bir şekilde anladıkları ve bu sorulara dürüst ve samimi bir şekilde cevap verdikleri varsayılmaktadır.
- Araştırma konusu hileli eylemler olduğundan araştırmaya katılım sağlayarak bilgi vermek istemeyen katılımcı adaylarının olması katılımcı temini ve bununla ilişkili olarak zaman faktöründe kısıtlara neden olmuştur.
- Bazı katılımcılara araştırma için teklif götürüldüğünde geri dönüş sağlanmamış bazı katılımcılarla ise mülakat süresi uzun geldiği için mülakatlar yarıda kesilerek tamamlanamamıştır.
- Denetim alanında kadın denetçi sayısının erkeklere göre az olması nedeniyle katılımcı çeşitliliğinde de sınırlılık söz konusudur.

4.5. Geçerlik ve Güvenilirlik

Bilimsel araştırmalarda doğruluk ve inandırıcılık en önemli ölçütlerdir. Nitel araştırmalarda araştırılan kavram ya da olayın kalitesi önemlidir ve araştırmacının da araştırmasını tarafsız, açık, doğru ve kabul edilebilir şekilde sunması araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlayacaktır (Kirk ve Miller, 1986).

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğin elde edilmesi nicel araştırmalar gibi istatistiksel ve ampirik hesaplamalara dayanmaz (Brink, 1991). Bu nedenle nicel araştırmaların geçerliği ve güvenilirliği için farklı ölçme yöntemleri bulunmasına karşın nitel araştırmalarda net bir geçerlik ve güvenilirlik analizi yapmak mümkün değildir (Baltacı, 2019). Ancak nitel araştırmalarda da kabul edilebilir ve doğru sonuçlar için birtakım ölçütler mevcuttur. Nitel araştırmalarda gereken önlemlerin alınmasıyla birlikte tarafsız ve doğru bilginin sunulması geçerliktir. Araştırmayı başka bir araştırmacının değerlendirmesine imkân sağlayacak şekilde verileri açık ve detaylı olarak sunmak ise güvenilirlik kavramını ifade etmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2021).

Araştırmada güvenilirlik açısından verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Miles ve Huberman (1984)'ın modelinden yola çıkılarak araştırma verilerinin azaltılması, mülakatlar sonucunda elde edilen ilk verilerin önemli bölümlerinin seğilmesi, araştırmacının amacıyla ilişkili noktalara odaklanması, sadeleştirme, özetleme ve dönüştürme ilkelerinden yararlanılmıştır. Burada katılımcı görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulan kodlamaların tutarlılığı incelenmiştir. Miles ve Huberman'ın oluşturduğu uyuşum yüzdesi "*Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) = Güvenilirlik*" şeklinde hesaplanmaktadır (Miles ve Huberman, 1984, s.23). Araştırmadaki kodlar yazar ve tez danışmanı tarafından kategorilere ayrılmıştır. Bu aşamada görüş birliği ve görüş farklılığının olduğu durumlar tespit edilmiş ve hesaplanmıştır. Tüm sorular için yapılan bu değerlendirmede güvenilirlik oranı %94 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik oranının %70'in üzerinde bulunması araştırma için güvenilir kabul edilmektedir. Bu nedenle %94 güvenirlik oranı ile araştırma güvenilir kabul edilmiştir (Miles ve Huberman, 1984).

Nicel araştırmalarda genel kabul görmüş geçerlik ve güvenilirlik kavramlarının yerine nitel araştırmaların yapısına uygun olan alternatif kavramlar öne sürülmüştür. Bu bağlamda "iç geçerlik" için "inandırıcılık", "dış geçerlik" için "aktarılabirlik", "iç güvenilirlik" için "tutarlık" ve son olarak "dış güvenilirlik" içinse "teyit edilebilirlik

veya nesnellik” kavramları ileri sürülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.289). Gruba ve Lincoln (1984)’e göre, araştırma sonuçlarının gerçekliğe uygunluğunu içsel geçerlik, genellenebilir oluşunu ise dışsal geçerlik sağlamaktadır. Araştırmanın tutarlılık ile zaman içerisinde tekrarlanmasını güvenilirlik ifade ederken araştırmacının araştırdığı olguya tarafsızlığını ifade eden kavram ise nesnelliktir. Nesnellik kavramı başka çalışmalarda teyit edilebilirlik şeklinde tanımlanmaktadır (Skippler ve Allen, 1993).

4.5.1. İnandırıcılık (İç Geçerlik)

Çalışmanın araştırma sonuçlarının gerçekliğe uygunluğunu, sonuçların doğruluğunu, araştırmanın amacının ve katılımcıların doğru bir şekilde yansıtılıp yansıtılmadığını ifade eder. İnandırıcılığı sağlamak için uzun süreli etkileşim, derinlikli odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi ve katılımcı teyidi yöntemleri kullanılır (Erlandson vd. 1993).

Uzun süreli etkileşim yöntemi; uzun süreli mülakatlarda toplanan verilerin geçerliliği daha yüksek olduğundan tercih edilmektedir. Geniş bir zamana yayılan mülakatlar hem katılımcıyı tanımaya hem de daha fazla veri toplanmasına neden olacağı için inandırıcılığı arttırmaktadır. Derinlik odaklı veri inceleme yöntemi ise; araştırmada elde edilen verilerin araştırmanın amacına, araştırma problemine ve birbirleri ile olan ilişkilerine bakarak araştırmacının verilere eleştirel bir şekilde sorgulaması ve gerçeğe uygunluğunu doğrulamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu yöntemler bağlamında araştırmamızda fenomenolojik araştırma deseninin de doğası gereği uzun süreli mülakatlar yapılmıştır. Araştırmanın en başından bu yana detaylı bir literatür taraması sonucu oluşturulan araştırma soruları araştırma problemlerini cevaplandıracak şekilde yapılandırılmıştır. Bu nedenle derinlik odaklı veri inceleme yöntemiyle mülakatların her aşaması titizlikle doğrulanmış ve veriler ile ilişki kurularak sonuçlar elde edilmiştir.

Farklı veri kaynakları, farklı analiz ve farklı veri toplama yöntemleri ile çeşitlendirilen veriler, araştırmacının verileri karşılaştırma ve onaylama yoluyla hata yapma olasılığını azaltarak doğruyu bulma olasılığını arttırması çeşitlendirme yöntemidir. Böylece sonuçların farklı açılardan değerlendirilmesi ve anlamlandırılması ile araştırmanın geçerliliği arttırılmış olur (Arastaman vd. 2018). Çeşitlendirme; veri toplama yöntemlerinin çeşitlendirilmesi, örneklem çeşitlemesi ve analiz çeşitlemesi

şekilde farklı boyutlarda yapılabilmektedir. Araştırmamızda farklı özelliklere sahip katılımcıların yer almasıyla örneklem çeşitlemesi kullanılmıştır.

Uzman incelemesi; katılımcıların fenomene ilişkin görüşlerini tespit etmeye yönelik olarak yapılan ayrıntılı literatür taramasından sonra oluşturulan yarı yapılandırılmış yöntem soruları alanında uzman bir akademisyen ile görüşülmüş ve son halini almıştır. Etik kurul onayından geçen sorular için pilot çalışma uygulanmış ve yeniden düzenlenen yöntem soruları tekrar uzman görüşü ile teyit edilmiş ve son halini almıştır. Hem soruların değerlendirilmesi hem de analizler için kodlama ve temaların oluşturulması için üç ayrı defa uzman görüşü alan çalışmanın kontrolü sağlanmıştır.

Katılımcı teyidi ise, mülakatlar sırasında araştırmacının öznel varsayımları veya verilerin yanlış anlamlandırılmasından kaynaklı oluşabilecek yanlışların düzeltilmesi amacıyla mülakatlar sonrasında oluşturulan transkriptlerin katılımcılara sunulması ve onaylarının alınmasıdır. Araştırmamızda, mülakatlara katılım gönüllülük esasına dayanırken araştırmayı açıklayan ve mülakatların kayıt altına alınması isteğinin kabulüne dayanan bilgilendirme ve onay formu katılımcılara gönderilmiş ve onayları alınmıştır. Mülakatlar sonrasında elde edilen transkriptler daha sonra katılımcılara gönderilmiş ve katılımcı teyidi sağlanmıştır.

4.5.2. Aktarılabilirlik (Dış Geçerlik)

Nitel araştırmalar genelleme amacı içermez ve genellenmesi istenilen bir durum değildir. Ancak araştırma sonuçlarının uygulanabilirliğine ilişkin geçici yargılara ulaşılması ve test edilebilerek benzer ortamlara aktarılabilir olması gerekmektedir (Bhattacharjee, 2012, s.103-104). Böylece araştırmanın sonuçları aktararak araştırmayı inceleyenler tarafından benzer ortam ve süreçlere ilişkin bir anlayış oluşturulabilir ve kendi çalışmalarına katkı sağlayabilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Çalışmaların aktarılabilirliğini sağlamak için ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmaktadır (Erlendson vd. 1993).

Ayrıntılı betimleme, araştırmacının çalışma verilerinin özüne sadık kalarak öznel varsayım ve yorumlardan uzak bir şekilde araştırma sonuçlarının aktarılmasıdır. Araştırmamızda, mülakatlar sırasında katılımcıları yönlendiren ve konu ile ilgili onlara fikir verebilecek olan davranışlardan kaçınılmıştır. Mülakatlar sonrasında elde edilen verilerin katılımcı teyidi sağlanmıştır. Araştırma verilerinin kodlanması ve tema

oluşturulması sırasında da yine uzman görüşüne başvurulmuş ve bu aşamada da veriler tarafsız olarak aktarılmıştır.

Amaçlı örnekleme, araştırmacının olay ve olguları doğru bir biçimde aktarabilmesi için veri kaynaklarının araştırmanın bütününe yansıtacak ve kendi içinde de farklılıkları olacak bir biçimde örneklendirme yoluna gitmesidir. Araştırmamızda amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış olup, katılımcıların beş yıl ve üzerinde bağımsız denetim alanında tecrübesinin olması ve aktif bağımsız denetçi olmaları ön koşul olarak seçilmiştir. Daha önce hileli eylemle karşılaşma deneyimlerinin olması da aranan bir diğer özelliktir.

4.5.3. Tutarlık (İç Güvenilirlik)

Nitel araştırmalarda tekrar edilebilir olunması kabul edilemeyen bir durumdur çünkü olay ve olgular farklılık ve değişkenlik göstermektedir. O nedenle nitel araştırmalarda güvenilirlik değil onun yerine olay ve olguların değişkenliği kabul edilerek bu değişkenliklerin tutarlı bir şekilde yansıtılması önem oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2021, 295). Araştırmalardaki tutarlılığın oluşması için ise tutarlılık incelemesi yapılması önerilmektedir (Erlandson vd. 1993).

Tutarlılık incelemesi, araştırmanın tüm aşamalarının tutarlı bir şekilde oluştuğunu ortaya koymaktır. Araştırmamızda mülakatlar kayıt altına alınmıştır, mülakatlar sırasında her katılımcıya aynı yaklaşım ile soruların sorulduğu, bilgilerin verildiği gibi hususlar şeffaflık içerisinde yapılmıştır ve istenilen her zaman teyit edilmeye açıktır. Araştırmanın tüm aşamalarında tutarlılık kavramına göre hareket edilmiştir.

4.5.4. Teyit Edilebilirlik (Dış Güvenilirlik)

Araştırmada elde edilen sonuçların doğruluğunun teyit edilebilir olması gerekmektedir. Bu nedenle Erlandson ve diğerleri (1993), araştırmaların teyit edilebilir olduğunun değerlendirilebilmesi için teyit incelemesi yönteminin kullanılmasını önermektedirler.

Teyit incelemesi ise, araştırma verilerinin, veri toplama araçlarının, analiz aşaması ile ilgili kodlamaların, araştırmacı günlüklerinin, notlarının ve çıkarımların saklanması ve ihtiyaç halinde incelemeye sunulmak amacıyla hazır bulundurulmasıdır. Araştırmamızda süreç ile ilgili tüm mülakat kayıtları, katılımcı bilgilendirme ve onam

formları, iletişim araçları bilgileri, raporlar, notlar, analizler ile ilgili tüm veriler ve araçlar gerek duyulduğunda sunulmak üzere saklanmıştır.

4.6. Veri Toplama Araçları

Çalışmamızda yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar, bazı soruların standartlaştırılarak oluşturulduğu bazı soruların ise açık uçlu olarak bırakılması yoluyla esnek ve derinlemesine bilgi edinmenin amaçlandığı mülakatlardır (Qu ve Dumay, 2011, 246). Araştırmacı hem araştırma konusuna yönelik olarak hazırladığı soruları sorarken hem de mülakatın akışına göre araştırmasını destekleyebilecek ek sorular sorma özgürlüğüne de sahiptir. Bu yöntemde farklı insanlardan aynı türdeki bilgilerin elde edilmesi hedeflenmektedir (Patton, 1987, 111).

Mülakatlar çevrimiçi zoom uygulaması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma soruları demografik bilgiler ve yarı yapılandırılmış yöntem soruları olarak iki bölümden oluşmaktadır. Demografik formda katılımcıları tanımaya yönelik sorular yer alırken, yarı yapılandırılmış yöntem formunda ise araştırmada incelenmek istenilen olguya yönelik sorular yer almaktadır.

4.7. Araştırma Süreci

Çalışma ilk olarak kapsamlı bir literatür incelemesi ile başlamıştır. Araştırma için nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik Araştırma Desenine karar verilmiştir. Daha sonra araştırma amacı ve araştırma desenine göre demografik ve yarı yapılandırılmış yöntem soruları literatür incelemesi doğrultusunda oluşturulmuştur. Oluşturulan sorular nitel araştırmalar konusunda uzman bir akademisyen ile tez danışmanı tarafından kontrol edilmiştir. Hazırlanan sorular üniversitenin Etik Kurulu'na 08.12.2021 tarihinde gönderilmiş olup incelemesi tamamlanan araştırma 22.12.2021 tarihinde Etik Kurul onayını almıştır.

Araştırma süresince; yarı yapılandırılmış mülakat, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Mülakatlar çevrimiçi olarak zoom uygulaması üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar sırasında araştırmacı ve katılımcıların kamera ve mikrofonları açıktır. Mülakatlar süreleri en kısa 30 dakika en uzun 65 dakika olarak gerçekleşmiştir. Bir günde en fazla iki kişi ile mülakat yapılmıştır.

Araştırma sorularını iyileştirmek ve ana çalışma için doğru bilgiye ulaşmak için iki katılımcı ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen pilot çalışma sonrasında araştırmanın amacına yönelik olarak gerekli görülmeyen bir demografik soru ile katılımcılar tarafından aynı cevapların verildiği tekrar sorular olarak nitelendirilen sorular, uzman görüşü ile çıkarılmıştır. Pilot çalışma sonrasında, yarı yapılandırılmış yöntem soruları düzenlenmiş ve 2 adet sonda soru eklenmiştir.

Sorulara son düzenlemeler yapıldıktan sonra ana çalışmaya geçilmiştir. Mülakatlar öncesi katılımcılarla iletişime geçilmiş olup; araştırmanın amacı, nerede kullanılacağı, mülakatın tahmini süresi ve şekli hakkında kısa bilgilendirme yapılarak uygun zaman için randevu oluşturulmuştur. Mülakatlardan önce katılımcılara gönderilen formlar (EK-1 Deneklerin Gönüllülüğü ve Aydınlatılmış Onam Formu ile EK-2 Bilgilendirilmiş Onay Formu) ile yazılı katılımcılara yazılı olarak da araştırma hakkında bilgilendirme yapılmış ve mülakat süreci ile sonrası için onayları alınmıştır. Daha sonra mail adreslerine gönderilen zoom uygulama bağlantıları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda ilk önce katılımcı ile tanışıp araştırma hakkında bilgi verilmiş ve katılımcının soruları yanıtlanarak açılış konuşması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bilgilendirme formlarında yazdığı şekilde mülakatın kaydı için tekrar izin istenmiştir. İzin alındıktan sonra toplantı kaydedilmeye başlanmış ve demografik bilgiler formu katılımcılara yöneltilmiştir. Daha sonra yarı yapılandırılmış yöntem sorularına geçilmiş ve mülakatlar katılımcılara teşekkür edilerek sonlandırılmıştır.

Mülakatlardan sonra kayıtların dinlenmesi ile mülakat transkriptleri oluşturulmuştur. Her katılımcı için onay formları, toplantı kayıtları ve transkriptler ayrı ayrı dosyalanmıştır. Transkriptlerde; katılımcı bilgisi, mülakat süresi ve mülakat tarihi bilgileri yer almaktadır. Analizler için kategoriler, kodlar, alt kodlar oluşturulmuş daha sonra uygunlukları için uzman görüşüne başvurulmuştur. Mülakatlardan elde edilen transkriptler Maxqda 2022 programına yüklenerek kodlamalar yapılmıştır. Programın öğrenilmesine yönelik olarak online eğitimlere katılmıştır. Aynı zamanda daha önce fenomenolojik araştırma deseni ile çalışmış olan araştırmacılardan hem araştırma deseni hem de program kullanımı ile ilgili akran desteği alınmıştır. Kodlamalar sonrası analizleri yapılan araştırma bulguları bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

4.8. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmalara hem mülakatlar hem de analizler sırasında öznellik hakimdir. Bu bağlamda nitel araştırma desenlerinden fenomenolojide de araştırmacılar mülakatlar sırasında, daha önce çalışmış oldukları ve iyi bildikleri fenomenler, kavramlar ve konular anlamında kendi düşünce ve yargılarından soyutlanarak hareket etmelidir. Fenomenolojik çalışmada, deneyimlenmiş olan fenomenin doğru bir şekilde yansıtılması için, araştırmacı katılımcıyı etkilemeden düşüncelerini almak zorundadır (Kocabıyık, 2016, 62.)

Fenomenolojik bir araştırma yürütürken, ilk dikkate alınması gereken, katılımcılara açık fikirli ve anlayışlı olmaktır. Bunu başarmak için fenomenle ilgili her türlü önyargı ortadan kaldırılmalıdır. Bu, katılımcıların yanıtlarının çalışmanın sonucunu doğru bir şekilde belirlemelerine müsaade eder. Fenomenolojik araştırmacılar kendi düşüncelerini susturmalı ve katılımcıların yanıtlarını dinlemelidir (Moustakas, 1994).

Çalışmamızda araştırmacı; mülakatlar sırasında tamamen kendi önyargı ve varsayımlarından sıyrılarak, sadece sorularını sormuş ve katılımcının anlamadığı kısımları yansız bir şekilde açıklamıştır. Aynı şekilde transkriptleri oluşturken ve analizleri yaparken de kendi önyargı ve düşüncelerinden bağımsız bir şekilde doğru bilgiyi paylaşmak adına hareket etmiştir.

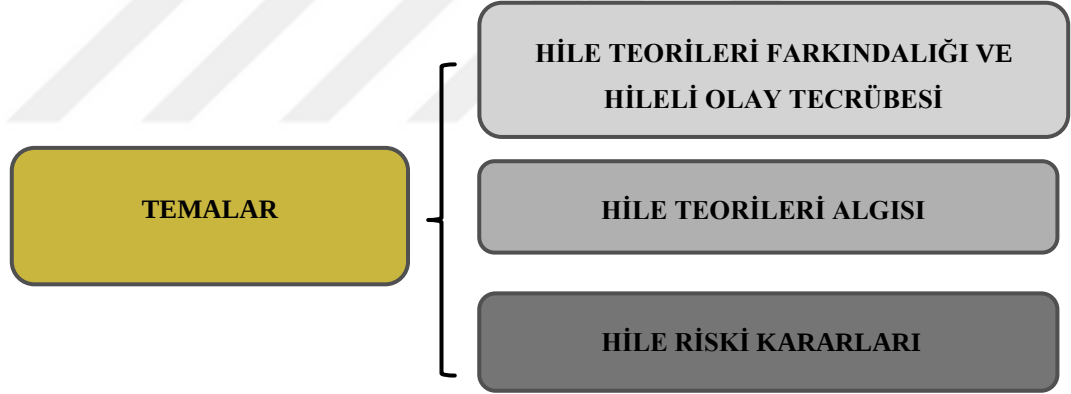
Hile teorilerinin güçlü yapısının denetim çalışmalarında etkili kullanımı ile denetçilerin hile riski kararlarında daha doğru bilgiye ulaşılacağına inanılmaktadır. Bu nedenle daha sonraki bölümde denetçilerin tecrübelerine dayanarak yapılan araştırmanın bulgularına ve bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma verilerinden oluşan bulgulara ve analizlerine yer verilecektir. Mülakatlar sonucunda elde edilen verilerin transkriptleri oluşturulmuş ve nitel araştırma programı olan Maxqda 2022 aracılığıyla analizleri yapılmıştır. Verilerin dokümanları programa yüklenerek önceden oluşturulmuş olan temalar, kategoriler ve kodlar aracılığıyla kodlamalar yapılarak analiz sonuçları oluşturulmuştur.

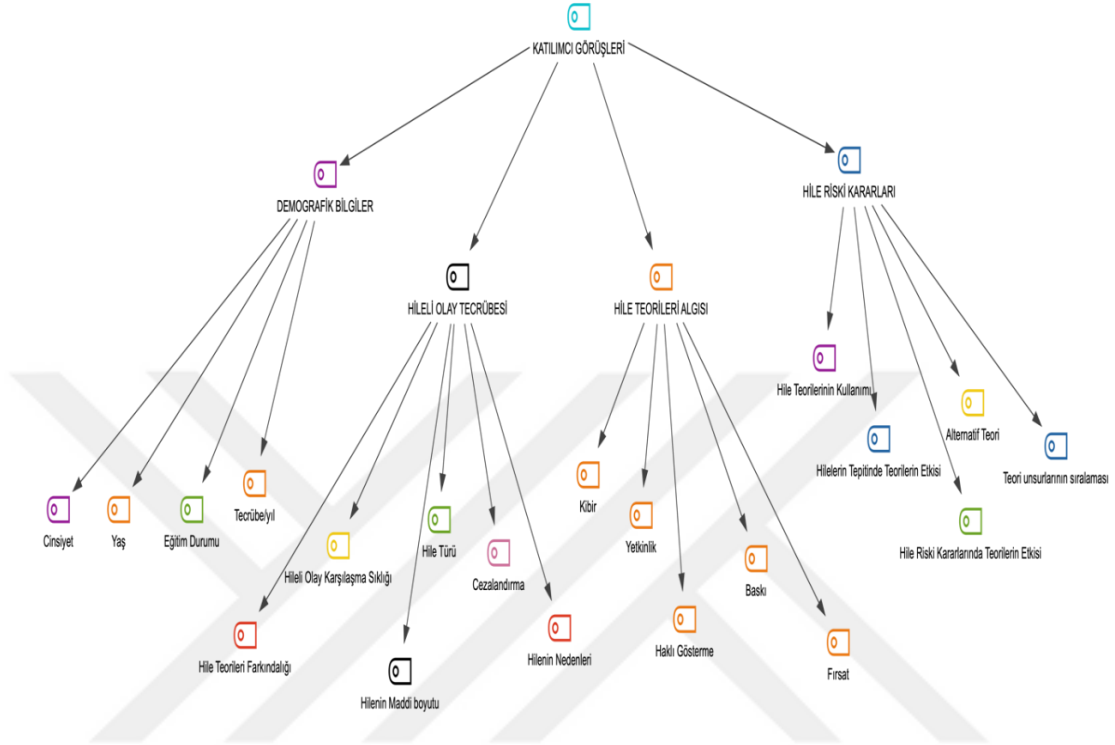
Çalışmanın temaları, araştırma sorularına paralel olarak oluşturulmuştur. Temalar araştırma sorularını kapsamaktadır ve onları açıklamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Temalar Şekil 12’de gösterilmiştir.

Şekil 12. Tema Başlıkları

Araştırma üç tema ve yirmi kategoriden oluşmaktadır. Araştırma sorularına göre kategorilere ayrılan temalardaki kodlamalar katılımcı görüşlerine göre düzenlenmiştir. Maxqda programında analiz edilen katılımcı görüşleri aşağıda yer alan kod hiyerarşi modeli ile görselleştirilmiş ve Şekil 13’de gösterilmiştir.

Şekil 13. Katılımcı Görüşleri Kod Hiyerarşi Modeli

5.1. Demografik Bilgiler

Yöntem bölümünde ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, araştırmamızda amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilen 15 katılımcı bulunmaktadır. Araştırma için ön koşullar olan, en az 5 yıldır bağımsız denetçi olarak çalışma ve hileli eylemler ile karşılaşmış olma ön koşullarını sağlayan katılımcılar araştırmanın ilk bölümü olan demografik bilgileri içeren sorulara cevap vermişlerdir. Katılımcıların demografik bilgilerini ve mülakatların sürelerini içeren Tablo 3 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3. Demografik Bilgiler

KATILIMCI	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	TECRÜBE (YIL)	MÜLAKAT SÜRESİ (DAKİKA)
K1	Erkek	43	Doktora	8	65
K2	Erkek	32	Lisans	7	40
K3	Erkek	62	Yüksek Lisans	9	37
K4	Erkek	28	Yüksek Lisans	5	58
K5	Erkek	30	Yüksek Lisans	5,5	35
K6	Erkek	48	Yüksek Lisans	13	30
K7	Erkek	37	Lisans	11	30
K8	Kadın	32	Lisans	10	42
K9	Erkek	32	Lisans	12	32
K10	Erkek	39	Lisans	17	57
K11	Erkek	32	Lisans	5	48
K12	Erkek	42	Yüksek Lisans	17	30
K13	Kadın	27	Lisans	5	50
K14	Erkek	45	Doktora	7	40
K15	Erkek	30	Lisans	8,5	30

5.2. Hile Teorileri Farkındalığı ve Hileli Olay Tecrübesi

Araştırmanın ilk teması, katılımcıların hile teorileri hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını öğrenmeyi amaçlarken aynı zamanda katılımcılardan bağımsız denetçi olarak çalıştıkları süre boyunca karşılarına çıkan hileli olaylar hakkında bilgi almaya yönelik olarak kendilerine sorulan 6 sorudan oluşmaktadır.

Çalışmanın araştırma sorusu olan;

1. Denetçiler hile ve hilekâra ilişkin tecrübelerini nasıl açıklamaktadır?

Sorusuna yanıt arayan tema, iki ana soru ve ikinci soru ile bağlantılı olan beş soruyu içermektedir:

1. Hile Teorilerini daha önce duydunuz mu? Nasıl öğrendiğinizi hatırlıyor musunuz?
2. Denetimler sırasında hileli eylemler ile karşılaştınız mı? Bahseder misiniz?
 - a) Kaç tane hileli eylem ile karşılaşmışsınızdır? Tahmini bir sayı/skala verebilir misiniz?
 - b) Karşılaştığınız hileli eylemlerin türü neydi? Bahseder misiniz?
 - c) Hilenin boyutu/tutarı ne kadardı? İşletmeyi nasıl etkilemiştir?
 - d) Karşılaştığınız hileli eylemlerin tümünü düşündüğünüzde, hilelerin tespitinden sonra hilekârlar cezalandırılır mı? (Evet ise nasıl?) Nasıl cezalandırıldı? Veya sizce neden cezalandırılmadı? Sebepleri nelerdir?
 - e) Hilekârın hileyi yapmak için nedenleri neydi? Hile teorisi unsurlarını düşünerek yorumlayabilir misiniz?

Temaya ilişkin kategoriler, alt kategoriler ve kodlar Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Hile Teorileri Farkındalığı ve Hileli Olay Tecrübesi Teması, Kategori ve Kodlar

KATEGORİLER	ALT KATEGORİLER	KODLAR
HİLE TEORİLERİ FARKINDALIĞI	1)Teorileri Bilme 2)Teorileri Öğrenme Şekli	1.1.Bilgi Sahibi Değil 1.2.Hile Üçgeni 1.3.Hile Elması 1.4.Hile Beşgeni 2.1.Uygulamada/Denetimler Sırasında 2.2. Eğitim/Akademik
HİLELİ OLAY KARŞILAŞMA SIKLIĞI		1.Çok sık 2.Orta Sıklıkta 3.Nadiren
HİLE TÜRÜ		1.Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar 2.Hileli Finansal Raporlama 3.Varlıkların Kötüye Kullanılması
		1.Net Değil 2.İşleme sürekliliğini etkilemeyen/küçük

HİLENİN MADDİ BOYUTU		3.İşletme sürekliliğine zarar veren/ciddi
CEZALANDIRMA	1.Ceza Almama 2.Ceza Alma	1.1.Yöneticinin Bilgisi Dahilindeyse 1.2.Çalışanın Bildiği Şirket Sırlarından Dolayı 1.3.İtibar Zedelenmemesi için 2.1.Zararın Tazmini 2.2. Dava Açma 2.3 İşten Çıkarma 2.4. Hapis Cezası
HİLENİN NEDENLERİ	1.Fırsat 2.Baskı 3.Haklı Gösterme 4. Yetkinlik 5. Kibir	1.1. İhmal 1.2.Kontrol Etmeme 1.3. Aşırı güven 1.4.Görevlerin Ayrılığı İlkesine Uyulmaması 2.1. İşine son verilme baskısı 2.2. İşletmenin kar baskısı 2.3.Daha refah yaşama arzusu 2.4.Daha fazlasını isteme/hırs 2.5. Mali baskılar 3.1.Bulunduğu işletmeyi/ patronu çekememezlik 3.2. Çok çalışıyorum 3.3. Çok daha fazlasını hak ediyorum 3.4. Gerekçe üretme 4.1. Çok fazla yetki verme 4.2. İşin/işletmenin uzmanı olması 4.3. Yetkinlik yoksa hile yapamaz 5.1. Kendine güven 5.2. Farkedilmeyeceği düşüncesi

5.2.1. Hile Teorileri Farkındalığı

İlk kategori olan Hile Teorileri Farkındalığı, katılımcıların hile teorileri hakkında fikir sahibi olup olmadıklarını, hangi teorileri bildiklerini ve eğer teorileri biliyorlarsa bu bilgiye nasıl ulaştıklarını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Demografik bilgiler kısmından hemen sonra sorulan iki soru ile katılımcıların hile teorileri farkındalığı öğrenilmeye çalışılmıştır.

“Hile Teorilerini daha önce duydunuz mu? Nasıl öğrendiğinizi hatırlıyor musunuz?”

Sorularına 5 katılımcı teorileri daha önce duymadığını yani bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Teorilerden sadece Hile Üçgeni Teorisi’ni bilen katılımcı sayısı 6’dır. Hem Hile Üçgeni hem de Hile Elması Teorisi’ni bilen katılımcılar 2 kişi iken, tüm teorileri bilen 2 katılımcı vardır. Hile teorilerini bildiklerini aktaran katılımcılardan 2 tanesi uygulamalar/denetimler sırasında teorileri öğrendiklerini söylerken, 8 katılımcı ise teorileri eğitimler sırasında öğrendiklerini söylemiştir. Hile teorisi farkındalığı kategorisine yönelik olarak katılımcı görüşleri Şekil 14’de verilmiştir.

Şekil 14. Hile Teorisi Farkındalığı Kategorisi Kod Matrisi

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	TOPL...
✓ HİLELİ OLAY TECRÜBESİ																0
✓ Hile Teorileri Farkındalığı																0
✓ Teorileri öğrenme şekli																0
Uygulamada/Denetimler sır.										■			■			2
Eğitim/Akademik	■	■	■		■	■			■					■		7
Bilgi sahibi değil				■			■	■			■	■				5
Hile Üçgeni	■	■	■		■	■			■	■			■	■	■	10
Hile Elması	■	■			■								■	■		3
Hile Beşgeni					■											1
Σ TOPLAM	3	3	2	1	4	2	1	1	2	2	1	1	2	2	1	28

Hile teorileri hakkında bilgi sahibi olmadığını *aktaran* katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir:

“...Çok detaylı teori olarak **bilgiye sahip değilim**. Hile teorileri kısmına çok yoğun olarak eğilen kısımda değiliz” (K4, Konum 9).

“...Teorileri daha önce **duymadım**” (K7, Konum 9).

“...Hile teorilerini daha önce **duymadım**” (K8, Konum 9).

“...Teorik anlamda hiç **duymamıştım**” (K11, Konum 9).

“...Saydığınız teorilerden birkaç unsur aşına geliyor ama **biliyorum diyemeyeceğim**” (K12, Konum 9).

Hile Teorilerini bildiklerini söyleyen katılımcıların görüşleri ise şöyledir:

“...Evet **duydum, biliyorum**. İlk olarak 2003 yılında X holdingde çalışırken gittiğim bir eğitimde duymuştum. Daha sonra yüksek lisans ve doktora eğitimlerimde de teoriler ile ilgili öğrendiğim bilgiler oldu” (K1, Konum 9).

“...Evet **duydum, biliyorum**. Hile Üçgenini ve Hile dörtgenini biliyorum. Eğitimlerde öğrendim” (K2, Konum 9).

“...Evet **biliyorum**. Hile üçgenini biliyorum, eğitimler sırasında öğrendim ve aktif olarak da kullanıyoruz” (K3, Konum 10).

“...Evet **duydum**. Muhemelen ben teorileri SMMM yeterlilik sınavlarında öğrenmiş olabilirim. KGK sınavlarına hazırlanırken de karşıma çıktı. Çalışma kağıtlarımızda da yine karşımıza çıkıyor. Ayrıca KGK'nın yıllık inceleme raporlarında da karşımıza çıkıyor” (K5, Konum 9).

“...**Duymuştum** hile teorileri biliyordum. Eğitimlerden öğrenmiştim” (K6, Konum 9).

“...Hile Üçgeni Teorisini daha önce duymuştum. Şirket içi eğitimlerde, işe başlarken alınan eğitimlerde duymuştum” (K9, Konum 9).

“...Hile teorilerini **duydum**. Hile üçgenini duydum. Bağımsız denetim standartlarında yazıyor; BDS240. Ben de standarttan öğrendim” (K10, Konum 9).

“...Hile Üçgeni teorisinin unsurlarını **duydum**. Net olarak teori şeklinde duymadım. Şirket içinde bir yöneticimden fırsat ve baskı unsurlarını duydum. Daha öncesinde bilmiyordum” (K13, Konum 9).

“...Bahsetmiş olduğunuz unsurları ve teorileri **duydum** ama teorik olarak duydum öyle söylüyüm. Hile üçgenini biliyorum. Doktora derslerinden biliyorum” (K14, Konum 9).

“...Hile Üçgenini **duydum**. Okulda denetim derslerinde gördüm. Onun dışındaki diğer teori ve unsurları sizden duydum” (K15, Konum 9).

Hile Teorileri Farkındalığı kategorisinde, bağımsız denetçilerin %70'i hile teorilerini daha önce duyduğunu belirtmiş ancak %30 oranında katılımcı ise teorileri daha önce duymadıklarını aktarmıştır. Hile teorilerinin katılımcıların büyük çoğunluğunda bilinir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teorileri çoğunlukla akademik eğitimleri sırasında öğrendiklerini belirten katılımcıların bir kısmı da denetimler sırasında kendilerinden kıdemli denetçiler tarafından öğrendiklerini belirtmişlerdir.

5.2.2. Hileli Olay Karşılaşma Sıklığı

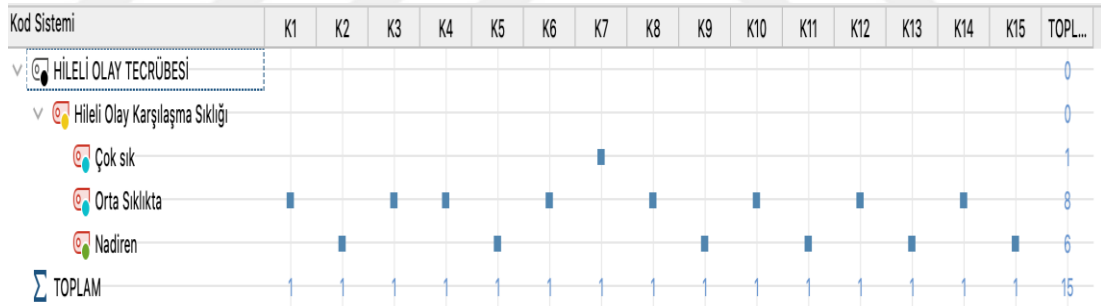
Bu kategoride, denetim alanında çalıştıkları süre boyunca katılımcıların karşılaştıkları hileli eylemlerin sıklığı öğrenilmiştir. Tahmini bir skala verilmesi istenilmiştir. Öncelikle katılımcılara:

“Denetimler sırasında hileli eylemler ile karşılaştınız mı? Bahseder misiniz?”

Sorusu sorulmuş ve denetim alanında tecrübe ettikleri hileli eylemler hakkında görüşleri alınmıştır. Onları etkileyen, zihinlerinde kalan hileli olay tecrübelerini kurum ve kişi bilgisi vermeden anlatmaları, örnek vermeleri istenmiştir. Katılımcıların anlattıkları hileli olaylar sonrasında hileler hakkında bazı kodlamalar yapılmıştır.

Bu temel sorunun alt sorularından biri olan: “Kaç tane hileli eylem ile karşılaşmışsınızdır? Tahmini bir sayı/skala verebilir misiniz?” sorusu bu kategorinin sorusudur. Bu soruya katılımcıların 8’i hileli eylemlerle orta sıklıkta karşılaştığını söylerken, 6 katılımcı nadiren hileli eylemlerle karşılaştığını aktarmış, 1 katılımcı ise çok sık hileli eylemler ile karşılaştığını söylemiştir. Hileli olay karşılaşma sıklığı kategorisine yönelik olarak katılımcı görüşleri Şekil 15’te verilmiştir.

Şekil 15. Hileli Olay Karşılaşma Sıklığı Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Şekil 8’de tema alt kategorileri yatay düzlemde gösterilirken katılımcılar dikey düzlemde yerini almıştır. Böylece katılımcıların cevaplarının sıklığı ile boyutlanmış olan bu noktalar onların temel kategori hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır.

Hileli eylemler ile **orta sıklıkta** karşılaştığını söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hileli eylemler ile karşılaştım ancak miktar olarak çok fazla değildi. Kontrol olarak güçlü firmalar ile çalıştığım için hile değil daha çok hatalar vardı diyebilirim.

Sayı vermem gerekirse hata ve hile arasında çelişkide kalmadığım ve hile olduğundan emin olduğum vaka sayısı 25-30 arasında diyebilirim” (K1, Konum 12).

“...7-8 arasında hile ile karşılaştım” (K3, Konum 13).

“...Şimdiye kadar karşılaştıklarımı düşündüğümde 0 ile 10 arası diyebilirim” (K4, Konum 12).

“...30’un üzerinde hile ile karşılaştım denilebilir” (K6, Konum 12).

“...Aslında çok fazla. Varlıkların kötüye kullanılması ile çok fazla karşılaşmıyoruz ama mali tabloyla oynanması o baya vardır. Ama bir ortalama verecek olsam 10 derim” (K8, Konum 12).

“...Hileli finansal raporlamayla daha fazla karşılaşıyorum. Ama bu yönetimin bilgisi dahilinde olmuştur. Çalışan hileleriyle de karşılaştım ama bunlar çok fazla zarar veren hileler değildi. Orta sıklıkta karşılaştım diyebilirim.” (K10, Konum 12).

“...Bireysel bazda yapılan personel ve yönetici hileleri 10’un altındadır. Ama hileli finansal raporlama özellikle kriz dönemlerini düşündüğümüzde onun sayısı çok fazladır” (K12, Konum 13).

“...Bize yansıyacak büyüklükte hileler ve yansımaları gerekmeyen hileler var. Hile her işletmede irili ufaklı olabilir. Aklıma gelen ve sonucunda yargı ile biten birkaç hile var. Tutarsal olarak da önemli olması lazım denetçinin ortaya çıkarabilmesi için. Sonu yargılamayla biten örnek sayısı 7-8 diyebilirim” (K14, Konum 12).

“...Bir sayı verecek olsam 5 ile 10 arası diyebilirim” (K15, Konum 12).

Hileli Eylemler ile **nadiren** karşılaştığını söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...7 yıllık meslek hayatımda 4 civarı karşılaştım.” (K2, Konum 12).

“...Meslek hayatım boyunca denetimini yaptığım firmaları düşündüğümde %10-15 diyebiliriz. Sayı olarak verecek olursam tespit ettiklerimi sayarsam 4-5 tane hileyle karşılaşmışımdır” (K5, Konum 14).

“...Finansal tabloları makyajlamayı hariç tuttuğumda 2 veya 3 hile ile karşılaşmışımdır” (K9, Konum 12).

“...Bizzat kendim tespit etmedim ancak hileli eylemin yaşandığı şirketleri denetledim ancak ben tespit etmedim. Özellikle iki tane çok net ve ciddi hile ile karşılaştım. Tüm detaylarına hakimim” (K13, Konum 12).

“...Çok fazla karşılaşmadım” (K11, Konum 12).

Hileli eylemler ile **çok sık** karşılaştığını bildiren katılımcının görüşü şöyledir:

“...Yüzün üzerinde hile ile karşılaşmışımdır” (K7, Konum 12).

Katılımcıların hepsi denetimler sırasında hileli eylemlerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların hileli eylemle karşılaşma sıklıkları tecrübe yıllarıyla doğru orantılı olarak görülmektedir. Daha uzun yıllar denetim alanında çalışanlar daha fazla hile vakasıyla karşılaşmışlardır. Dört büyük denetim şirketinde çalışan katılımcılar ise, denetlemiş oldukları firmaların büyük firmalar olduklarını; güçlü iç denetim ve iç kontrol yapısına sahip olduklarından bu işletmelerde çok fazla hileye rastlamadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan anlaşılabileceği gibi, hileli eylemle karşılaşma sıklığı; iş tecrübesi, firma büyüklüğü ve hile algısıyla ilgilidir.

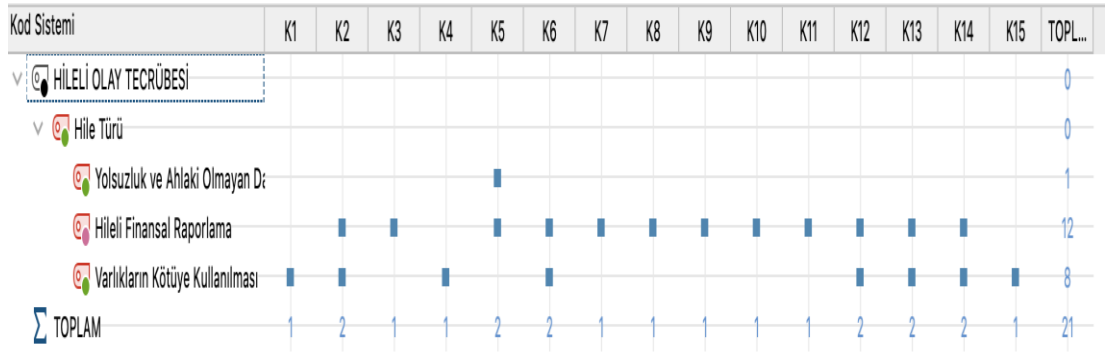
5.2.3. Hile Türü

Hile Türü kategorisinde, katılımcılara karşılaştıkları hileli eylemlerin türü sorulmuştur. En çok hangi hileli eylem türü ile karşılaştıkları öğrenilmeye çalışılmıştır. Hilelerin türleri konusunda karışıklık yaşanmaması için katılımcılara hile türleri için kısa bilgi verilmiş ve ardından şu soru sorulmuştur:

“Karşılaştığınız hileli eylemlerin türü neydi?”

Katılımcılar birden çok hile türünü cevap olarak vermiştir. Bu nedenle kodlamalar bu cevaplara göre yapılmıştır ve bazı katılımcılar için tek bir cevap söz konusu olmamıştır. Şekil 16’da katılımcıların karşılaştıkları hile türleri katılımcı görüşleri yer almaktadır. Katılımcıların 9 tanesi en sık karşılaştığı hile türüne hileli finansal raporlama cevabını vermiş, aynı katılımcıların 3 tanesi hem hileli finansal raporlama hem de çalışan hileleri ile aynı sıklıkta karşılaştığını belirtmiştir. 7 katılımcı en sık varlıkların kötüye kullanılmasıyla karşılaştığını belirtirken 1 katılımcı ise en fazla karşılaştığı hile türüne yolsuzluk ve ahlaki olmayan davranışlar cevabını vermiştir.

Şekil 16. Hile Türü Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Hile türlerinden en fazla ***hileli finansal raporlama (yönetici hileleri)*** ile karşılaşanların görüşleri şöyledir:

“...Çalışan hilesi ve finansal tablo hilesiyle daha fazla karşılaştım” (K2, Konum 15).

“...Yönetici hilesi (HFR), ağırlıklı olarak tamamen devlete yönelik vergiden kaçınma amacıyla yapılan hilelerdi” (K3, Konum 14).

“...Karşılaştığımız hileler genellikle hileli finansal raporlama şeklinde yani makyajlama” (K6, Konum 13).

“...Makyajlama irili ufaklı her şirkette var” (K7, Konum 13).

“...Hileli finansla raporlama ile daha fazla karşılaşıyoruz” (K8, Konum 13).

“...En çok hileli finansal raporlama ile karşılaşıyoruz” (K9, Konum 13).

“...Hileli finansal raporlamayla daha fazla karşılaşıyorum” (K10, Konum 12).

“...En fazla hileli finansal raporlama ile karşılaştım” (K11, Konum 13).

“...Eğer finansal tabloların iyi gösterilmesinden bahsediyorsak hile olarak bu denetlediğimiz birçok şirkette var diyebilirim. Şirketlerin motivasyonları tablolarını olduğundan iyi göstermek üzerinedir. Bunlar haricinde benim karşılaştığım çalışan hilesi şeklinde” (K13, Konum 13).

Hile türlerinden en fazla ***varlıkların kötüye kullanılması (çalışan hileleri)*** ile karşılaşanların görüşleri şöyledir:

“...Hile türlerini düşündüğümde görevini kötüye kullanmak şeklinde hileler daha fazla görülmektedir” (K1, Konum 13).

“...Çalışan hilesi ve finansal tablo hilesiyle daha fazla karşılaştım” (K2, Konum 15).

“...Benim karşılaştıklarım çalışan hilesi türüne giriyor” (K4, Konum 13).

“...Karşılaştığımız hileli olaylar genellikle finansal tablolar üzerinden karşılaştığımız hileler şeklinde. Finansal tabloların özellikle kredi ve üçüncü taraflara sunumlarında daha karlı gözükmeleri veya rasyoların iyi gözükmeleri için yapılan hileler var. Ama bu tamamen yönetim tarafından yapılan şeyler ama bizim daha çok hile dediğimiz şeyler bağımsız denetim süreci yıl kapandıktan sonra olduğu için nakitlerde veya finansal kısımda **personelin yaptığı hileleri** görmemiz daha çok şirket iç denetimi veya muhasebeden aldığımız bilgilerle ortaya çıkıyor” (K6, Konum 11)

“...Finansal tabloları olduğundan iyi veya kötü göstermek zaten çok fazla firmada görülen bir durum. Ancak **personel hilesi** de görüyoruz” (K12, Konum 12).

“...Çalışan hilesiydi. Finansal tablo hilesi için de şöyle söyleyeyim bizim ülkemizde finansal tabloları olduğundan iyi göstermek her zaman var. Borçları uzun vadeli göstermek gibi örnekleyebileceğimiz hileler tabii ki çıkıyor. Bunlar bağımsız denetimde çok kolay ortaya çıkabilen durumlar ve bu tip hareketler düzeltilebiliyor” (K14, Konum 13).

“...En fazla çalışan hilesi ile karşılaştım” (K15, Konum 13).

Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar ile daha sık karşılaştığını söyleyen katılımcının görüşü şöyledir:

“...Finansal tablolardaki makyajlama ile çok karşılaştım. Ama bunlar bizim görüşümüzü etkileyen şeyler değil. Biz bunları firmalara söylediğimizde düzeltiliyor zaten. Yani işletme bunu yapmış, farkedilmeyeceğini sanmış. Kredi için vs. olduğundan iyi göstermeye çalışmış, biz söylediğimizde hata olmuştur şeklinde söylenip düzeltiliyor. Ama aslında kasıtlı yapılmış işlemler. Ben karşılaştığım hilelerin daha fazla yolsuzluk olduğunu düşünüyorum” (K5, Konum 15).

Katılımcıların çoğunluğu hileli finansal raporlamanın en sık karşılaştıkları hile türü olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 4, 6 ve 12 hem finansal tablo hilesiyle hem de varlıkların kötüye kullanılmasıyla aynı sıklıkta karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı 12 ise; finansal tablo hileleri ile çok sık karşılaştıklarını ancak bunların görüşlerini etkilemediğini, firmaların düzeltmeleri zaten yaptığını belirterek daha fazla yolsuzlukla karşılaştığını aktarmıştır.

İkinci sırada yer alan çalışan hilelerinin ise, işletmelere kattıkları zarar anlamında küçük boyutlarda olduğu belirtilirken daha sık karşılaşılan bir hile türü olduğu vurgusu yapılmaktadır. Yolsuzluk ise bir katılımcının en sık karşılaştığı hile türü olmuştur.

5.2.4. Hilenin Maddi Boyutu

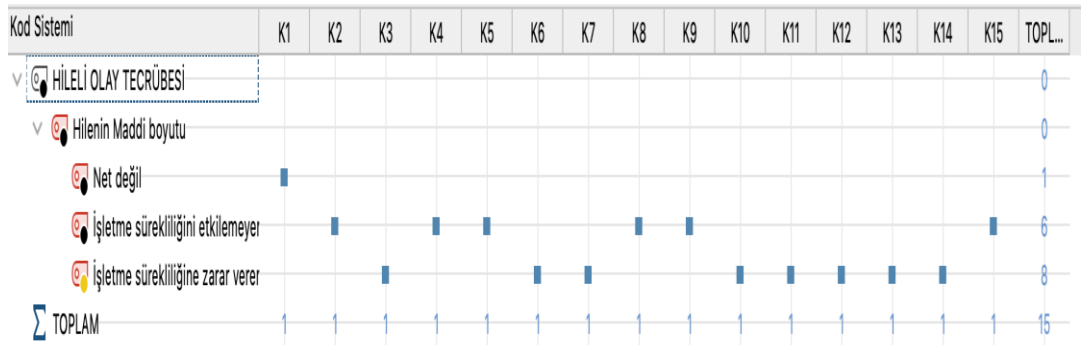
Hilenin maddi boyutu kategorisinde, katılımcılara karşılaştıkları hile vakalarının işletmeye verdiği maddi zararların boyutu sorulmuştur. Katılımcıların karşılaştıkları hileli olayların büyüklüğü, işletmenin sürekliliğine zarar verip vermeme şeklinde öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda katılımcılara şu sorular sorulmuştur:

“Hilenin boyutu/tutarı ne kadardı?”

Sonda Soru: Bu tutar işletmenin sürekliliğini etkiliyor muydu? Ciddi bir boyutta mıydı?

Hilenin maddi boyutu kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 17’de verilmiştir. Katılımcıların 8’i karşılaştıkları hileli olayların maddi olarak işletme sürekliliğine zarar veren, ciddi boyuttaki hileler olduğunu söyledi. 6 katılımcı ise; karşılaştıkları hile olaylarının işletme sürekliliğini etkilemeyen, küçük çaplı hileler olduklarını aktarmıştır. Katılımcılardan 1 tanesi de karşılaştığı hileli eylemlerin maddi boyutunu net olarak bilemediğini o yüzden cevap veremeyeceğini söylemiştir.

Şekil 17. Hilenin Maddi Boyutu Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Karşılaştığı hilelerin maddi boyutunun **işletme sürekliliğine zarar veren/ciddi** boyutta gerçekleştiğini söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Tutarlar daha ciddi boyutlarda oluyor” (K12: 14).

“...Yaklaşık olarak 100 milyon gibi aktif bir büyüklük varsa 5-6 milyon tespit edilebilen bir yolsuzluk vardı” (K7, Konum 14).

“...Hilelerin tutarları çok ciddi boyutlarda da olabiliyor” (K10, Konum 13).

“...O rakamlar bu işletmeler için ciddi tutarlar” (K6, Konum 14).

“...En az da 250.000-300.000 arasındaydı, büyük tutarlar” (K3, Konum 15).

“...En fazla hilel finansal raporlama ile karşılaştım” (K11, Konum 14).

“...İşletme için çok büyük bir mebla olan vardı. Bir tanesi de çalışan için yüksek ancak işletme için orta derecede ciddi bir meblaydı” (K13, Konum 13).

“...Bir tanesi 1 milyonun üzerindeydi ve işletme için ciddi boyutta bir hileydi. Hileyi yapan kişinin iş yerinden kısa süreli ayrılması sonucunda kasadan aldığı paranın eksikliğinin farkedilmesiyle ortaya çıkmıştı. Ciddi boyutta olan hileleri duyabiliyorsunuz zaten” (K14, Konum 15).

Karşılaştığı hilelerin maddi boyutunun **işletme sürekliliğini etkilemeyen/küçük** boyutta gerçekleştiğini söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Büyük tutarlar değil” (K4, Konum 14).

“...Ciddi bir tutar değildi” (K2, Konum 16).

“...Tutarlar ufak tefek diyebiliriz” (K9, Konum 14).

“...İşletme için çok ciddi bir rakam değil” (K8, Konum 14).

“...Tutarlar aslında çok yüksek değildi” (K5, Konum 15).

“...Ufak tefek olan hilelerle de karşılaştım ama büyük tutarlı olan da vardı. %60'ı işletmenin sürekliliğini etkilemeyecek boyuttaydı. Gerisi de daha ciddi boyuttaki hilelerdi” (K15, Konum 14).

Katılımcılardan biri ise, bu tutarları **net olarak söyleyemeyeceğini** farklılık göstereceğini aktarmıştır:

“...Bunu net olarak ölçemeyiz. O nedenle tutar olarak bir şey söyleyemiyorum” (K1, Konum 14).

Hilenin maddi boyutu kategorisinde, katılımcılar verdikleri cevaplarda bunu net olarak ölçemeyeceklerini de ekleyerek cevaplarını vermişlerdir. Burada, her işletme için maddi tutarın önemlilik derecesinin farklı olduğu, bir işletmeye ciddi bir boyutta yansıyacak olan tutarın daha büyük bir işletme için önemsiz olabileceği aktarılmıştır. Bu görüşten hareketle tutar bazında açıklamadan ziyade hilelerin işletmelere verdiği

maddi zararın, işletme sürekliliğini etkileyip etkilemeyeceği boyutundan bakılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Bu kapsamda örnekleme dahil edilen denetçilerin yarısından fazlasının, işletme sürekliliğini etkileyebilecek hileler ile karşılaştıkları görülmektedir. Bir önceki kategoride yer alan; işletmelerde en çok karşılaşılan hile türüne, katılımcılar hileli finansal raporlama cevabını vermiştir. İşletmelere en fazla zarar veren, maddi açıdan işletmeleri en fazla zorlayan hile türü de hileli finansal raporlamadır. O nedenle bu iki kategorinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

İşletmelerin sürekliliğini etkilemeyen küçük çaptaki hilelerle daha sık karşılaştığını aktaran katılımcılar ise, büyük ölçekli işletmeler için çalışmalarından dolayı karşılaşılan hile tutarlarının küçük tutarlarda kaldığını aktarmaktadır. Bu katılımcılar aynı zamanda hileli finansal raporlama hilelerinin büyük oranlarda işletmeye zarar verdiğini ancak çalışan hilelerinin işletmeyi çok etkilemediğini de şu şekilde aktarmaktadır: “...Özellikle yönetici ve personel hileleri işletmenin kendisine baktığınızda ciddi tutarlar değildi. Tutarlar daha düşük boyutlarda kalıyor. Ama hileli finansal raporlamalarda tutarlar daha ciddi boyutlarda oluyor (K12, Konum 14).”

5.2.5. Cezalandırma

Cezalandırma kategorisinde, katılımcıların karşılaştıkları hileli olayların sonucunda hilekârın cezalandırılıp cezalandırılmadığı, ceza türü ve cezalandırılmama nedenlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların deneyimlerine dayanarak verdikleri cevaplar doğrultusunda cezalandırma kategorisi için sorulan sorular şöyledir:

“Karşılaştığınız hileli eylemlerin tümünü düşündüğünüzde, hilelerin tespitinden sonra hilekârlar cezalandırıldı mı?”

(Evetse nasıl?) Nasıl cezalandırıldı?

(Hayırsa) sizce neden cezalandırılmadı? Sebepleri nelerdir?

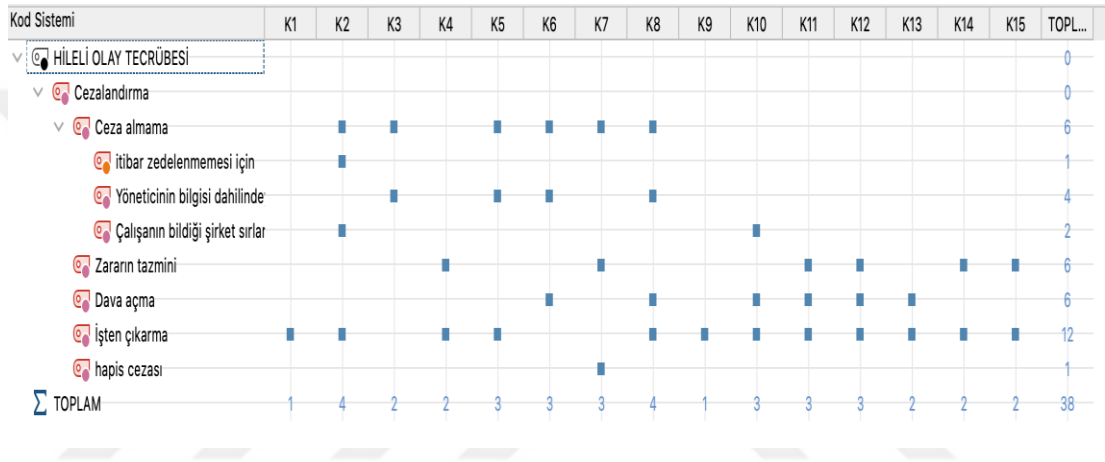
Bu kategoride katılımcılardan tek bir yanıt beklenmemektedir. O nedenle katılımcı sayısından daha fazla cevap vardır. Burada katılımcılardan karşılaştıkları cezalandırma türlerini söylemeleri ve eğer karşılaştıkları hilelerin çoğunluğunda hilekâr ceza almıyor ise bunun nedeni hakkında yorum yapmaları beklenmiştir.

Katılımcılardan 6’sı, hilelerin tespitinden sonra hilekârın cezalandırılmadığı durumların da olduğunu söylemiştir. 12 katılımcı ise, hileli eylemi gerçekleştiren

kişinin işten çıkartıldığını aktarmıştır. Bunu 6’şar cevapla dava açma ve zararın tazmini izlerken 1 kişi de hileli eylem sonucunda hapis cezasının alındığını aktarmıştır.

Cezalandırma kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 18’de verilmiştir. Cezalandırmanın olmadığı vakaların nedenlerinde ise; 5 katılımcı yöneticinin bilgisi dahilinde gerçekleşen hilelerin ceza ile sonuçlanmadığını söylerken, 2 katılımcı çalışanın bildiği şirket sırları nedeniyle işletmenin hilekârı cezalandırmadığını vurgulamıştır. 1 katılımcı ise, işletmenin itibarını zedelemek için hilekârı cezalandırmadığını aktarmıştır.

Şekil 18. Cezalandırma Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Şekil 19’da cezalandırma kategorisinde katılımcıların en sık görüş bildirdikleri kodlar, tekrarlanma sıklığına göre boyutlandırılmıştır. Katılımcıların karşılaştıkları hileli eylemlerde hile faalinin işten çıkarılmasının en fazla karşılaşılan cezalandırma durumu olduğu bildirilmiştir.

Şekil 19. Cezalandırma Kategorisi Kod Bulutu

Karşılaştığı hileler sonucunda *hilekârın cezalandırılmadığını* söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hilekâr cezalandırılmıyor. Şu ana kadar karşılaştıklarımı düşündüğümde üst yönetimle ilgiliyse cezalandırılmıyor, diğer çalışan hileleri ile karşılaşıldığında ceza alıyorlar” (K2, Konum 17)

“...Hileyi yapan kişi çoğunluğu düşündüğümde cezalandırılmıyor” (K8, Konum 15).

“...Mali tablo makyajlamalarında bir cezalandırma olmaz” (K7, Konum 15).

“...Çok fazla cezalandırıldıklarını görmedim. Çalışanların yaptığı hilelerde cezalandırma söz konusu ama yönetimle birlikte yapılan hileler de değil” (K6, Konum 15).

“...Beni karşılaştığım hileler yönetici hileleri olduğu için üst yönetim, patronlar zaten hileyi yapan kişilerdi bu nedenle cezalandırma olmuyordu” (K3, Konum 16).

“...Yönetimin zaten haberi olduğu ve hatta belki de baskı ile yapıldığı için yönetim bunu istediye zaten bir şey olmuyor. Bunun için de bir idari yaptırım vs. bir şey olmuyor” (K5, Konum 16).

Karşılaştığı hileli olaylarda **hilekârın cezalandırıldığını** aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hileli finansal raporlama için cezalandırılmıyor, diğer çalışan hileleri ile karşılaşıldığında ceza alıyorlar. Üst yönetimden bağımsız şekilde yapıyorsa ceza alıyorlar. Çalışan hileler için **işten çıkarma** ve **dava** süreci başlıyor” (K8, Konum 15).

“...Az önce anlattığım hilede tazminatsız **iş akdi feshedildi**” (K5, Konum 16).

“...Hile ortaya çıktıktan sonra **dava süreci** oluyor ama bazen dava sürecine de gidilmiyor. Sadece **personelin iş akdinin feshedilmesi** şeklinde oldu” (K10, Konum 14).

“...**İşten atılma, iş akdinin feshi**, tespit edilen tutardan birkaç tutar fazlasıyla senet alınması (**zararın tazmini**) gibi yaptırımlar oluyor. **Dava** olayı da oluyor” (K12, Konum 15).

“...Benim yaşadığım büyük ölçekli üst yönetim hilesinde tazminatını vererek gerekli anlaşmaları yaparak **işten çıkardılar**” (K2, Konum 17).

“...Somut bir şekilde söyleyeyim, bu yaşadığım bir olay olduğu için anlatıyorum. Hilekâr bağ, bahçe, ev yani taşınmaz elde etmiştir. Bunun **geri alınması (zararın tazmini)** ve **işten çıkarma** şeklinde gerçekleşir” (K4, Konum 15).

“...Genelde **işten çıkarmayla** sonuçlanıyor. **Dava sürecine** giden şirket çok fazla yok” (K9, Konum 15).

“...**İşten çıkartılıyor** ama dava gibi bir cezalandırmaya gidilmiyor” (K1, Konum 16).

“...**Dava süreci oluyor, işten çıkarma** da oluyor. Dava süreci genelde yatırımcıları ilgilendiren bir durum varsa daha çok karşılaşıyor” (K11, Konum 15).

“...Çalışanların yaptığı hilelerde cezalandırma söz konusu ama yönetimle birlikte yapılan hileler de değil. Çünkü çalışanların yaptıkları işletmeye zarar veren durumlar oluyor burada işletmeden kaynak çıkmasını sağlayan bir durum olduğundan **hukuki süreçlerin başlatıldığını ve uzun süre davaların devam ettiğini** görüyoruz” (K6, Konum 15).

“...Genellikle verdiği **hasarı tazmine** ilişkin geri dönüşler oluyor. Aldığını geri verirse iş genelde adli boyuta uğramadan sonuçlanıyor. Ama **adli süreçlerin** de başlatıldığı oldu tabii” (K7, Konum 15).

“...Bir tanesinde **işten çıkarma ve dava süreci** vardı. Birinde de çalışan yurtdışına kaçtı ama onda da dava süreci başladı” (K13, Konum 15).

“...**İşten çıkartma** kesinlikle oluyor. Size verdiği zarar var ancak zararı telafi etmesi durumunda yargılanma sürecinden kurtulabiliyor. Bir vakada işletme sahibinin kسادaki ziynetlerini alıp harcayan bir çalışan olay ortaya çıkınca evini satarak zararı tazmin etti. İşten çıkarıldı tabii ki ama hapse girmedi” (K14, Konum 15).

“...En çok **işten çıkarma** şeklinde cezalandırma oluyor. Bir tanesinde **zararın tazmini** istendi yoksa daha yoluna gidileceğini söylediler. Bir tanesinde de hem tazmin etti hem işten çıkarıldı. Hiç dava açanı görmedim” (K15, Konum 15).

Hileli olaylar sonucunda kişilerin **cezalandırılmama sebeplerini** sorduğumuzda katılımcılar şu yanıtları vermiştir:

“...Hilekâr cezalandırılmıyor. Şu ana kadar karşılaştıklarımı düşündüğümde üst yönetimle ilgiliyse cezalandırılmıyor. Çünkü o kişinin bildiği şirket sırları var ve rakip şirketlerin de olduğu düşünüldüğünde işletme de üst yönetimde hile yapıldığını duyurmak **itibarını zedeler**. O kişiye gidip dava açamazsın” (K2, Konum 17).

“...Şundan dolayı, bu hilelerle ilgili birimin departmanı ile yöneticileri arasında anlaşarak yapılan hileler olduğu için ve tamamen finansal tablolara yönelik olduğu için burada cezalandırılmıyor. Çalışanların yaptığı hilelerde cezalandırma söz konusu

ama yönetimle birlikte yapılan hileler de değil” (K6, Konum 15). (Yönetimin bilgisi dahilinde).

“...Üst yönetim, patronlar zaten hileyi yapan kişilerdi bu nedenle cezalandırma olmuyordu. Kendi kendini cezalandırmış olurlar yani” (K3, Konum 16). (Yönetimin bilgisi dahilinde).

“...Yönetimin zaten haberi olduğu ve hatta belki de baskı ile yapıldığı için yönetim bunu istediye zaten bir şey olmuyor. Bunun için de bir idari yaptırım vs. bir şey olmuyor” (K5, Konum 16). (Yönetimin bilgisi dahilinde).

“...Bu hileyi yapan kişinin çok fazla yetkisi ve işletme hakkında bilgisi olduğu için yönetim korkuyor. Biz bunu dava edersek ya başka şeyleri de söylerse diye endişe ediyor” (K10, Konum 14). (Çalışanın bildiği şirket sırlarından dolayı).

“...Şu ana kadar karşılaştıklarımı düşündüğümde üst yönetimle ilgiliye cezalandırılmıyor. Çünkü o kişinin bildiği şirket sırları var ve rakip şirketlerin de olduğu düşünüldüğünde işletme de üst yönetimde hile yapıldığını duyurmak itibarını zedeler” (K2, Konum 17). (Çalışanın bildiği şirket sırlarından dolayı).

Katılımcılar cezalandırma kategorisinde hile türlerine bağlı olarak hilenin tespitinden sonra cezalandırmanın farklılık gösterdiğini düşünmektedir. Hileli finansal raporlama türünde; işletme sahipleri ve yöneticilerin hilelerden haberdar olması nedeniyle cezalandırılmamaktadır. Buna karşılık; varlıkların kötüye kullanılmasında, çalışanlar işten çıkartılıyor, zararın tazmini sağlanıyor veya dava açılabilir.

Çalışanların ceza almama nedenleri ise, yine hileli finansal raporlama kaynaklı olarak yönetimin zaten bildiği ve bizzat yaptığı hileler nedeniyle olabilmektedir. Aynı zamanda şirketler hile yapan çalışanın ceza alması halinde, işletme sırlarını rakiplerle veya yatırımcılarla paylaşma ihtimallerini düşünerek bir yaptırımda bulunmamaktadır. Son olarak işletmeler, firmalarının hileli eylemlerle duyulmasını ve böylece güvenilirlik ve itibar kaybetmesini istemediklerinden hilekârları cezalandırmadıkları sonuçlarına ulaşmıştır.

Sonuç olarak; işletmeler hileli eylemler ile karşılaştıklarında uyguladıkları ceza yaptırımı en fazla işten çıkarma şeklinde sonuçlanmaktadır. Daha sonra zararın tazmini istenmekte veya dava açılmaktadır. Yönetimin bilgisi dahilinde veya bizzat içinde olduğu durumlarda ise cezalandırma söz konusu olmamaktadır.

5.2.6. Hilenin Nedenleri

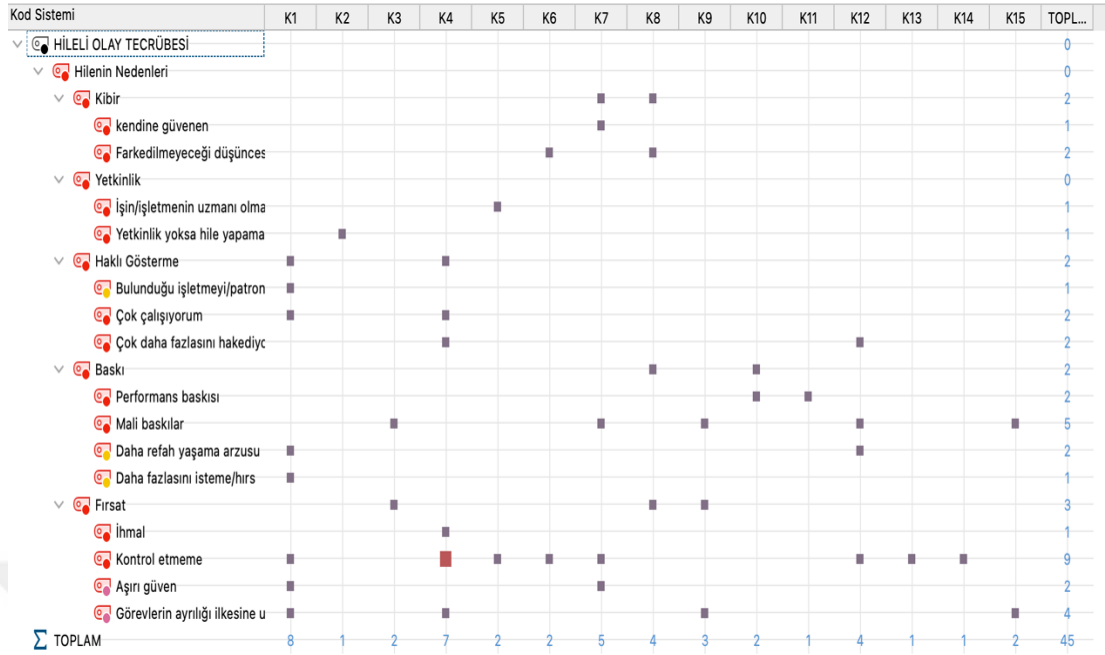
Hilenin Nedenleri kategorisinde, katılımcıların deneyimledikleri hileli olaylardan bahsetmeleri istenmiş ve bu anlatımlar içerinden hilelerin nedenlere bulunmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda aşağıdaki soru ile hile teorisi unsurlarını düşünerek hilelerin nedenlerini söylemeleri istenmiştir. Kategori ile ilgili soru şöyledir:

“Hilekârın hileyi yapmak için nedenleri neydi? Hile teorisi unsurlarını düşünerek yorumlayabilir misiniz? (Fırsat, baskı, haklı gösterme vd. unsurlar hatırlatılır).”

Kategori, hilenin nedenlerini içeren beş alt kategoriden oluşmaktadır. Bunlar; fırsat, baskı, haklı gösterme, yetkinlik ve kibirdir. Bu kategoride de bir katılımcı birden fazla hile nedenine değinebilir.

Fırsat alt kategorisi için, ihmal, kontrol etmeme, aşırı güven ve görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması kodları belirlenmiştir. Bu kategori için kontrol etmeme yani işletmelerdeki iç kontrol ve iç denetim eksikliği konularının hileye neden olabileceği düşüncesi en sık tekrarlanan kod olmuştur. Baskı alt kategorisinde, daha fazlasını isteme/hırs, daha refah yaşama arzusu, mali baskılar ve performans baskısı kodları belirlenmiştir. Burada ise, mali baskılar kodu en fazla tekrarlanan kod olmuştur. Haklı gösterme alt kategorisinde, bulunduğu işletmeyi/patronu çekememezlik, çok çalıştığını düşünme ve kazandığından daha fazlasını hakkettiğini düşünme kodları belirlenmiştir. Burada da son kod en fazla tekrarlanan kod olmuştur. Yetkinlik alt kategorisinde ise, işin/işletmenin uzmanı olması ve yetkinlik yoksa hile yapamaz kodları belirlenmiştir. Son olarak kibir alt kategorisinde ise, kendine güvenen ve farkedilmeyeceği düşüncesi kodları belirlenmiş ve son kod en fazla tekrarlanan kod olmuştur. Hilelerin nedenleri kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 20’de yer almaktadır.

Şekil 20. Hilelerin Nedenleri Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Karşılaştıkları hile vakalarının nedenlerinde **fırsatın** yer aldığını aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Halka açık büyük bir grup şirkette de iki tane olay olmuştu bankadaki paraların kontrolü finansa veya mali işler departmanlarının kontrolüydü. Mesela bankadaki para cumaya kadar şirket hesaplarından kendi hesaplarına aktarılmıştı ve değerlendirilmişti bankalar yoluyla. Oradaki o faizlerin, nemaların kendilerine aktarılması durumu olmuştu.” (K12, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Mutlaka bir kontrol mekanizması bu iç kontrol de olabilir iç denetim de olabilir varsa hile aza iner. Birçok nedeni vardır bizim düşüncemizde. Örneğin çalışan kontrol edilmediğini hissederse hileye eğilimi artar” (K4, Konum 18). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Hileyi yapan bu kişilerin nedeni aslında etkin bir iç kontrol sistemi olmadığı için bunun farkedilmeyecek olduğunu düşünmeleri” (K6, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Fırsatı var ayrı bir kontrol mekanizması var kendi idare ettiği” (K5, Konum 17). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...İş yeri sahibi çok da güvendiği için kontrol de etmiyor” (K1, Konum 15). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Bir kontrol mekanizması olmadığı zaman boşluktan faydalanıp yapabiliyor” (K7, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Bir organizasyon hilesiydi. Ödemeyi alanlar ile malı teslim edenler arasında bir organizasyondur. İleri tarihli çek alınıyor ama nakit alındığı söyleniyor. Nakit alımlarda indirimli fiyattan satılırken çekle satışta daha yüksek fiyattan satılıyordu. Nakit satılmış gibi indirimli fiyattan hesaplarda gösterilirken aslında çek ile ödeme alınıyor ve aradaki fark bu organizasyonu yapanların cebine giriyordu” (K4, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Tamamen iç kontrol eksikliği olduğunu düşünüyorum” (K13, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu),**

“...Kontrol yoksa burada iç kontrol sistemi ve rotasyon çok önemli eğer bunlar yoksa hile yapılabilir” (K14, Konum 16). **(Kontrol etmeme kodu).**

“...Örneğin, finans departmanını düşünün, finans ve muhasebe departmanı tek bir yetkiliye bağlıysa ve iç kontrol yoksa bu şu demek oluyor; fatura geliyor faturayı onaylayan kişi de aynı ödeyen kişi de aynı, kaydeden kişi de aynı” (K9, Konum 17). **(Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması).**

“...İşte burada görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması ve çok fazla yetki verilmesi sonucu bir fırsat oluşmuş. Hilekâr da bunu değerlendirmiş” (K1, Konum 15). **(Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması).**

“...Daha fazla maddi kazanç sağlamak anlamında yapıldı. Onların da sebebi şuydu finans tarafında tek bir kişinin olması. Bu da hile alanında kendine daha rahat hile yapabilme alanı tanımış oluyor. Ortaya çıkacağını düşünmediği için yani” (K15, Konum 15). **(Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması).**

“...Kişide bir hile eğilimi vardır, fırsatı bulunca yani yapma koşulları ortaya çıkınca mutlaka dürtüler baskın olur daha sonra onu haklı çıkaran gerekçeler üretilir zaten. Onun için kişiyi hem savcı hem yargılayan hâkim hem avukat pozisyonuna sokmayacak şekilde düzenek oluşturmanız lazım” (K4, Konum 18). **(Görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmaması).**

“...İş yeri sahibi arkadaşına çok da güvendiği için...” (K1, Konum 15). **(Aşırı güven).**

“...Bir güven oluşuyor. O zaman da bir kontrol mekanizması olmadığı zaman boşluktan faydalanıp (hile) yapabiliyor” (K7, Konum 16). **(Aşırı güven).**

“...Organize olan bir hileydi. Burada içerden kaynaklanan ihmâl de vardı” (K4, Konum 17). (**İhmâl**)

Karşılaştıkları hile vakalarının nedenlerinde **baskının** yer aldığını aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hileyi yapanla biraz da olsa iş hukukumuz oluyor. Sosyal çevresini, ailesini tanıdığımız insanlardan da oldu. Onlardan benim anladığım kadarıyla ihtiyaç gibi düşünebiliriz” (K12, Konum 16). (**Mali Baskılar**).

“...Tabii ki en büyük etken maddî” (K7, Konum 16). (**Mali Baskılar**).

“...Temelde aslında yönetim tarafından yapılan hilelerde tamamen mali baskılar, çalışan tarafından yapılan hilelerde ise fırsat unsurunun etkili olduğunu düşünüyorum” (K9, Konum 16). (**Mali Baskılar**).

“...Mali baskılar etkili oluyor” (K3, Konum 17). (**Mali Baskılar**).

“...Daha rahat daha konforlu bir hayat sürmek şeklinde olabilir” (K12, Konum 16). (**Daha refah yaşama arzusu**).

“...Çocuk çocuğum daha refah yaşasın diye yapıyorlar, ben çok zor bir hayat çektim onlar rahat olsun diye. (K1, Konum 17). (**Daha refah yaşama arzusu**).

“...Temelde daha çoğuna sahip olma hırsı var bence” (K1, Konum 17). (**Daha çoğuna sahip olma isteği**).

“...İşletme üzerindeki kar baskısı” (K10, Konum 15). (**Performans baskısı**).

“...Yönetim, finans müdürüne baskı yapıyor müdür de çalışanlara yapabiliyor. Bu birbirini takip eden baskılar olabilir. Özellikle hileli finansal raporlama için. Çünkü kişi onu yapmasa işine son verilebilir bu da o kişi için bir baskı oluşturuyor” (K11, Konum 16). (**Performans baskısı**).

Karşılaştıkları hile vakalarının nedenlerinde **haklı göstermenin** yer aldığını aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hak ettiğini düşünüyor yani şöyle ben 25 yıldır burada çalışıyorum ve buraya kazandırıyor burada bu dönen rakamlar zaten firmayı etkilemez çok da sorun değil gibi kendilerine hak gösterecek bahaneler de üretebiliyorlar” (K12, Konum 16). (**Çok daha fazlasını hak ediyorum**).

“...Kişiler kendini haklı görmek istedikten sonra istediği kadar gerekçe üretir. Çok fazla çalışıyorumdan tutun da çok daha fazlasını hakediyorum diye” (K4, Konum 18). **(Çok daha fazlasını hakediyorum ve çok çalışıyorum kodları).**

“...Çok çalışıyoruz, bizim hakkımızı vermiyorlar savunması da var” (K1, Konum 17). **(Çok çalışıyorum).**

“...Biraz önce anlattığım arkadaşından büyük vurgun yapan vakadaki kişinin söylediği de ‘birlikte başladık onun birçok yükünü ben çektim o neralere gitti ben nerede kaldım’ demiş. (K1, Konum 17). **(Bulunduğu işletmeyi/patronu çekememezlik).**

Karşılaştıkları hile vakalarının nedenlerinde **yetkinlik** yer aldığını aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...İşin ne olduğunu biliyor nasıl yapılması gerektiğini biliyor” (K5, Konum 17). **(İşin/işletmenin uzmanı olması)**

“...Yetkinlik de bence çok önemli. Yani bu adamların hileyi yapabilme yeteneği var. Hepsinde fırsat var. Hile yapan kişileri düşündüğümde fırsattan bile daha önce bunu yapabilme yetenekleri çünkü sistemlerini çok iyi oturtmuşlar” (K2, Konum 21). **(Yetkinlik yoksa hile yapamazlar).**

Karşılaştıkları hile vakalarının nedenlerinde **kibir** yer aldığını aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Şirketinde çok iyi bir yapısı var ama bunun şirketin mevcut organizasyonu içerisinde farkedilmeyeceği düşüncesi vardı” (K6, Konum 16). **(Farkedilmeyeceğini düşünme).**

“...Yakalanmama düşüncesi” (K8, Konum 16). **(Farkedilmeyeceğini düşünme).**

“...Bazen böyle şey muhasebeciler de var (kibirli, kendine güvenen vb.); ben mesleki olarak da sihirbazlık yapıyorum, onun da mesleki olarak bir rahatlığı var” (K7, Konum 16). **(Kendine güvenen).**

Katılımcılar hilenin nedenlerinin ilk olarak işletmelerdeki kontrol eksikliğinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Fırsat unsurunun içinde yer alan bu durum, katılımcıların tecrübelerinden yola çıkarak anlattıkları hile olaylarında da yer almaktadır. İşletmelerdeki iç kontrol yapısı eksikliği, hilekârın fırsatları kolaylıkla görmesini sağlayarak hile için zemin oluşturmaktadır.

Bu kategoride öne çıkan ikinci bir durumsa, işletmelerde çalışanlara çok fazla yetki verilmesi ve bununla ilişkili olarak görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmamasıdır. Bir işletmede bir çalışana birçok alanda yetki vermek kontrolü zorlaştıracak ve hile için açık kapı bırakacaktır. Aynı zamanda verilen yetkilerle birlikte görevlerin ayrılığı ilkesine uyulmadan bir kişiye birden çok görev tanımlanması da yine aynı şekilde sonuç oluşturur. Katılımcı 4, bu konu ile ilgili olarak şöyle söylemiştir: *“Hilede birden fazla kişinin iş birliği gerekecek şekilde yapılandırma yaparsanız biz buna iç kontrol ve iç denetim diyoruz hile riskini azaltırsınız. Eğer hileyi tek başına yapılabilir hale getirirseniz riski çarpanla çoğaltırsınız. Burada temel amaç yönetim açısından birden fazla kişiyle yapılabilir koşulunu oluşturmaktır. Çünkü organizasyonla yapılan hileler büyük hilelerdir, kişisel yapılan hileler daha küçük hilelerdir. Küçük hileler için halk arasında tırtıklama ya da tırnaklama diye tabir edilir. Ama benim tecrübelerim şunu göstermiştir; büyüklük küçüklük izafidir. Onun için hileyi birden fazla kişinin organizasyonu ile yapılacak hale getirmeniz lazım.”*

Katılımcıların hilenin nedenlerini vurguladıkları üçüncü durum ise, mali baskılardır. Hem çalışan hilelerinde hem de işletme hilelerinde mali baskıların önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

5.3. Hile Teorileri Algısı

Araştırmanın ikinci teması olan Hile Teorileri Algısı, katılımcıların hile teorilerini nasıl algıladıklarını öğrenmeye çalışırken aynı zamanda katılımcılar için hile teorisi unsurlarının hilenin tespitinde etkili olup olmadıklarını anlamayı amaçlamaktadır. Tema hile teorilerinin tüm unsurları için soruların beş sorudan oluşmaktadır.

Çalışmanın araştırma soruları olan;

1. Denetçilerin hile teorileri üzerine algısı nedir?
2. Denetçiler hile teorisi unsurlarının hilelerin tespitinde etkili olduğunu düşünmekte midirler? Neden?

Sorularına yanıt arayan tema aşağıdaki soruları içermektedir:

1. Fırsat unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olduğunu açıklayınız. Hayır ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olmadığını açıklayınız.

2. Baskı unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olduğunu açıklayınız. Hayır ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olmadığını açıklayınız.

3. Haklı Gösterme unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olduğunu açıklayınız. Hayır ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olmadığını açıklayınız.

4. Yetkinlik unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olduğunu açıklayınız. Hayır ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olmadığını açıklayınız.

5. Kibir unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evet ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olduğunu açıklayınız. Hayır ise, fırsatın hileyi tespit etmede neden etkili olmadığını açıklayınız.

Temaya ilişkin kategoriler, alt kategoriler ve kodlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Hile Teorileri Algısı Teması, Kategori ve Kodlar

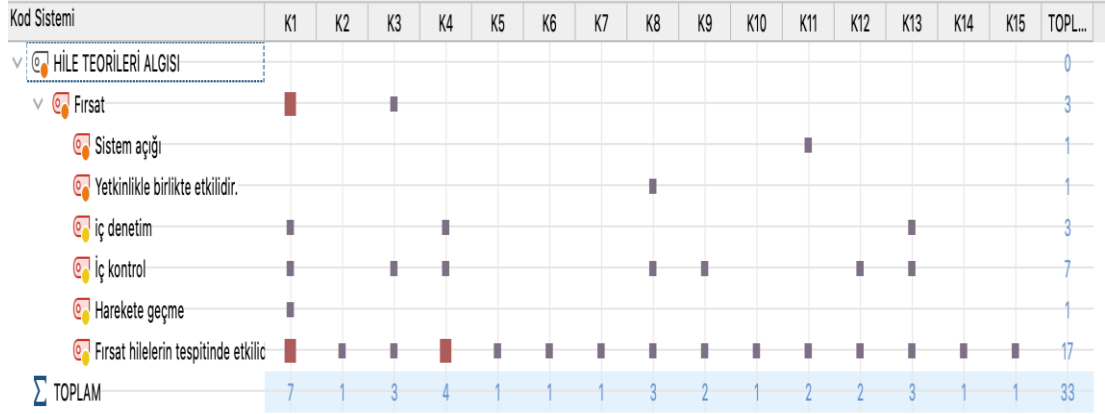
KATEGORİLER	KODLAR
FIRSAT	1. Sistem açığı 2. İç denetim 3. İç kontrol 4. Harekete geçme 5. Fırsat hilelerin tespitinde etkilidir.
BASKI	1. Çok etkili sayılmaz. 2. Denetçi olarak göremem/etkili değildir. 3. Baskı hilelerin tespitinde etkilidir. 4. Haklı gösterme unsuruyla birlikte etkilidir.
HAKLI GÖSTERME	1. Denetçi olarak göremem/etkili değildir. 2. Yakalansam da ceza almam. 3. Etkili bir motivasyon. 4. Diğerleri de yapıyor ben de yapayım. 5. Hak ettiğini alamama. 6. Haklı gösterme unsuru tespitinde etkilidir.
YETKİNLİK	1. Yetkinlik tespitinde etkilidir. 2. Denetçi olarak göremem/etkili değildir. 3. Hileyi yapmak için yetkin olmak gerekir. 4. Yüksek maaş 5. Fazlaca yetkisi olan. 6. Uzun yıllar çalışan 7. Daha nitelikli ve kapsamlı hile yapabilme 8. İşletmeyi/işletmenin açıklarını iyi bilen

	9. İşini çok iyi bilen/uzman 10. Üst düzey yönetimde
KİBİR	1. Denetçi olarak göremem/etkili değildir. 2. Kibir tespitinde etkilidir. 3. Farkedilmeyeceğini düşünme. 4. Soyut. 5. Aşırı özgüvenli. 6. Patavatsız/her düşündüğünü söyleyen.

5.3.1. Fırsat

Fırsat Kategorisi, katılımcıların hile teorisi unsurlarından olan fırsat unsurunu hilelerin tespiti süreçlerinde nasıl algıladıklarını ve unsurun hilelerin tespitinde etkili olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Fırsat Kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 21’de verilmiştir.

Şekil 21. Fırsat Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Hile teorisi unsurlarından oluşan kategoride tüm katılımcıların eksiksiz olarak katıldığı düşünce fırsat unsurunun hilelerin tespitinde **etkili** olduğudur. Bu kod ile ilgili katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Tabii etkilidir. Örneğin bir kişi hakkını alamadığını düşünüyor ve siz buna yetki vermişsiniz, internet ortamında eft, havale yapmak için. Bu kişi kendine avans gönderebilir. Bu fırsat unsurudur. Fırsat unsuru artık işin aksiyon boyutunun devreye girmesidir” (K1, Konum 18).

“...Fırsat unsurunun hilenin olup olmadığını tespit etmede etkili olduğunu düşünüyorum” (K2, Konum 23).

“...Fırsat unsuru etkili olur. Bariz ortada bir fırsatın olduğunu görüyorsak hile riskinin yüksek olduğunu düşünerek daha fazla dikkat ederiz. Daha fazla üzerine gideriz” (K3, Konum 18).

“...Tespitte fırsat unsuru tartışmasız etkili olur” (K4, Konum 19).

“...Zaten denetimler esnasında biz fırsat varsa hileden şüpheleniyoruz. Yani gözümüze çarpan bir fırsat olursa. Zaten öyle bir fırsat öngörmüyorsak çok fazla hileden de şüphelenmiyoruz. Tespit etmede etkili bir unsur diyebiliriz” (K5, Konum 18).

“...Muhakkak ki vardır. Burada şu da önemlidir, kişinin kendi içerisinde bulunduğu durumda fırsatı değerlendirip değerlendiremediğinin ne kadar etkili olduğu kısım da vardır” (K6, Konum 17).

“...Etkilidir. Halka açık bir şirket düşünelim bütün yatırımcılar kar baskısı hedefiyle ortaya çıkıyor. Kendi mali tablosunu iyi göstermeye çıkarıyor. Bu onun için bir fırsat, onun şirketinin böylece değerlendirildiğini düşünüyor. Fırsat unsurunu gördüğümüz zaman zaten burada bir hile vardır diye düşünüyoruz” (K7, Konum 17).

“...Tabii ki etkili olur. Fırsat dediğimiz zaman bir çalışan neleri yapmaya yetkili? Fırsat dediğimiz zaman çalışanın yetkisinin de olması lazım... Yani fırsat gördüğümüz bir yerde hile araştırmalarımızı sıklaştırırız” (K8, Konum 17).

“...Etkili oluyor evet. Fırsatı varsa, iç kontrol eksikliği varsa hile riski yüksek oluyor” (K9, Konum 17).

“...Tabii ki etkilidir. Zaten bize öğretilen hep bu fırsatın varsa yapacaksın, küpü akarken dolduracaksın. Fırsat unsurunun denetimde gittiğimiz sektör için işletme için nasıl çıkarılabilir nasıl fırsat yakalanabilir? Stoklamada mı? Faaliyette mi? Hangi departmanda daha fazla oluyordur? Bunları düşünürüm ve o noktaları değerlendiririm. Sektöre ve şirkete özel olarak bakarım” (K10, Konum 16).

“...Fırsat unsuru tabii etkilidir. Bir yerde bir açık varsa; yazılmamış bir prosedür, sistemin işleyişiyle ilgili bir açık varsa suiistimal edilebilir” (K11, Konum 17).

“...Fırsat olarak bakıldığında da büyük oranda tespit etmeli olur örneğin iç kontrol sisteminin olmaması bizim hile düşüncemize neden oluyor” (K12, Konum 17).

“...İç kontrol ve iç denetim eksikliği sonucunda fırsata neden olur. İç kontrol yoksa fırsat oluşur ve bunu başarır ancak iç denetim yoksa bunu yapmaya devam eder. Biz zaten aslında bunları gözlemliyoruz. O nedenle fırsat unsuru tabii ki etkili olur” (K13, Konum 17).

“...İç kontrol yapısının analizi sonucunda tespit edilebilir ve fırsat unsuru da etkili olur böylece” (K14, Konum 17).

“...Kesinlikle etkili bir unsur. Çünkü karşılaştığım örneklerde çalışan kişiler bir fırsat görmese yakalanacağını düşünmese yapmazlar zaten. Fırsat unsuru çok önemli” (K15, Konum 16).

Kategoride katılımcıların hile teorisi unsurlarına olan algılarının araştırıldığı kısımda ise fırsat unsuru için 4 kod ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yarısı, işletmelerdeki iç kontrol sisteminin etkin kullanılmaması veya varolmamasının, fırsat unsuruna zemin hazırladığını düşünmektedir. İkinci neden olarak iç denetim yapısındaki zayıflığı örnek veren katılımcılar işletmelerdeki sistem açıklarının ve harekete geçme arzusunun fırsat unsuruyla ilişkili olduklarını vurgulamaktadır.

Katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Siz kontrol ve denetim adımlarını sağlam kurmuşsanız, çapraz mekanizmalar sağlamsa istense de hile yapılamaz. Bu nedenle hileyi tespit etmede fırsat unsuru önemlidir. Takip sistemleri, ölçümler, kameralar bunlar fırsat unsurunun oluşmasını da büyük ölçüde azalttı (K1, Konum 18)”. (İç kontrol ve İç denetim).

“...Fırsat unsuru etkili olur. Biz iç kontrole yönelik bazı testle yapıyoruz bunun için de formumuz var (K3, Konum 18)”. (İç kontrol).

“...Eğer iç kontrol ve/veya iç denetim sistemi varsa o zaman hile riski azalır diye düşünür. (K4, Konum 19)”. (İç kontrol ve İç denetim).

“...Fırsatı varsa, iç kontrol eksikliği varsa hile riski yüksek oluyor. Örneğin, finans departmanını düşünün, finans ve muhasebe departmanı tek bir yetkiliye bağlıysa ve iç kontrol yoksa bu şu demek oluyor; fatura geliyor faturayı onaylayan kişi de aynı ödeyen kişi de aynı, kaydeden kişi de aynı. Bu durumda hile için bir fırsat çıkıyor ortaya ve bu aslında açık bir kapı bırakmış oluyor. Görevlerin ayrılığı ilkesi ve iç kontrol şirketlerde çok önemli. İllaki çok büyük şirketler diye de düşünmemek lazım küçük şirketlerde de yönetim tarafından iç kontrol sisteminin iyi kurulmuş olması gerekiyor fırsata mahal vermemek için... (K9, Konum 17)”. (İç kontrol).

“...Fırsat olarak bakıldığında da büyük oranda tespitite etkili olur örneğin iç kontrol sisteminin olmaması bizim hile düşüncemize neden oluyor (K12, Konum 17)”. (İç kontrol).

“...Bir yerde bir açık varsa; yazılmamış bir prosedür, sistemin işleyişiyle ilgili bir açık varsa suiistimal edilebilir (K11, Konum 17)”. (Sistem Açığı).

“...Fırsat unsuru artık işin aksiyon boyutunun devreye girmesidir (K1, Konum 18)”.
(Harekete geçme).

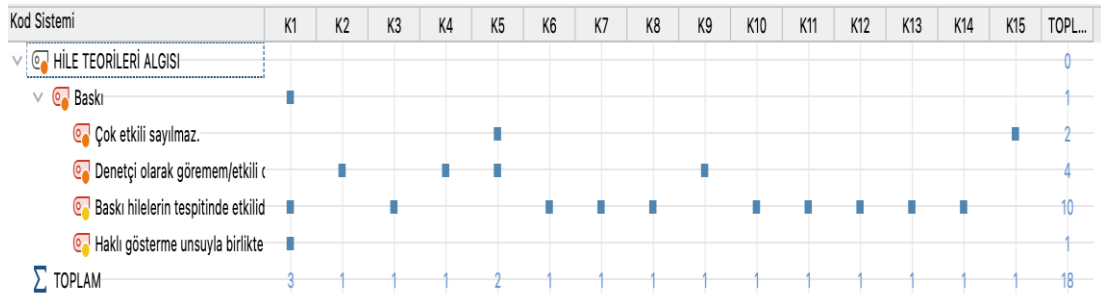
Katılımcıların fırsat unsuruyla ilgili algılarının öğrenilmeye çalışıldığı bu kategoride, katılımcılar fırsat unsurunu iç kontrol eksikliği, iç denetim zayıflığı ve işletme sistem açığı olarak nedenler ile eşleştirirken aynı zamanda fırsat unsurunu bir harekete geçme durumu şeklinde de nitelendirmektedirler. Bu cevaplardan anlaşılaacağı üzere katılımcılar hileli eylemler için fırsat unsurunu tanıyabilmekte ve hilelerin tespiti sürecinde bu unsurdan yararlanarak hileleri tespit edebilmektedirler.

5.3.2. Baskı

Baskı kategorisi, katılımcıların hile teorisi unsurlarından olan baskı unsurunu hilelerin tespiti süreçlerinde nasıl algıladıklarını ve bu unsurun hilelerin tespitinde etkili olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Katılımcılardan sekizi baskı unsurunun hilelerin tespitinde etkili olduğunu düşünürken, 6 katılımcı baskı unsurunu bir denetçi olarak tespit edemeyeceklerini aktarmıştır. Hilelerin tespitinde baskı unsurunun etkili olduğunu ancak bazı durumların yer aldığını açıklayan iki katılımcı için de ayrı kodlama yapılmıştır. Bir katılımcı ise baskı unsuru hilelerin tespitinde etkilidir ancak etki düzeyinin az olduğunu savunmaktadır. Bir katılımcı da haklı gösterme unsuru ile birlikte düşünüldüğünde baskı unsurunun etkili olduğunu savunmaktadır. Baskı kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 22’de verilmiştir.

Şekil 22. Baskı Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Katılımcıların baskı unsurunun hilelerin tespitinde **etkili** olduğuna dair görüşleri şöyledir:

“...Etkili olur. Ama bence mali baskılar ve meşrulaştırma birleşince olur” (K1, Konum 19).

“...Hile üçgeninde ağır basan unsur baskı unsuru oluyor. Baskı varsa bu baskıdan kurtulmak için “ne yapabilirim?” diye düşünüyor insanlar. Tabii ki ben de böyle bir baskının kişide olduğunu farketsem denetimler sırasında daha fazla üzerine giderim” (K3, Konum 21).

“...Kişinin kendi işini korumak ve genel müdürün bir üstünde dağılan patron ve yöneticiler bu konuda bilgi sahibi, yapamayacaksa ve o bilgiye ulaşamayacaksa ulaşması işinin kaybına yönelik olacaksa bu baskıya yol açacaktır. Baskı unsurunun etkili olduğu böyle bir vaka da gördük, yaşadık” (K6, Konum 19).

“...Tabii, yine aynı şekilde örneğin kredi genelde karşılaştığımız vakalarda yüksek kredi kullanan finansal kuruluşlar burada bazı rasyolara bakıyorlar bunlar da tabii şirketler üzerinde baskı yaratıyor. Finansal olarak çalkantılı zamanlarda bu baskı tabii ki şirkette oluşuyor” (K7, Konum 18).

“...Evet baskı unsuru da bize faydalı olur. Dediğim gibi şirketi tanımaya çalışırken çalışanlar üzerinde baskı var mı bunu da denetlemiş oluyoruz” (K8, Konum 18).

“...Bence en etkili unsur baskı zaten. Raporlamadan sonra yönetimin farklı motivasyonlarından dolayı olan baskılarla çok fazla karşılaştım” (K10, Konum 17).

“...Baskıyı doğrudan görebiliyor ya da gözlemleyebiliyorsak tabii ki etkili olur. Başka bir yandan mülakatlar esnasında da soru sordüğümüz kişi bu durumu yansıtıyorsa anlayabiliriz. Aşırı stresli aşırı duygusal hareketler onun ne kadar baskı altında olduğunu gösterebilir. Çok basit bir soru sorarsınız ama inanılmaz bir tepki verir. Bu demek oluyor ki bu kişiyi rahatsız eden bir şey var ve burada bir hile olabilir. Eğer o kişiyle hiçbir iletişim kurulamayacak şekildeyse veya o kişi inkâr ediyor ve dataları vermek istemiyor, agresif tavırları varsa o zaman sağlıklı denetim yapılamadığıyla ilgili olumsuz veya şartlı görüş tarzında hareket edilir” (K11, Konum 18).

“...Olur tabii ki az önceki vakada anlattığım gibi kişilerle bağımsız denetimde yönetim veya personelle olan mülakatlarde orada onlarla vakit geçirme esnasında bu baskıları anlayabiliyoruz. Tabii açık açık anlatmazlar ama yani fırsat unsuru kadar net bir konu değil baskı ama biraz daha sürecin uzamasında birkaç yıllık denetimler de baskı açığa çıkarılabiliyor açıkçası. Etkisi olan bir unsur” (K12, Konum 18).

“...Baskı unsuru için biz denetim sürecinde finansal tabloyu hazırlayanlara baskılara yönelik sorular soruyoruz. Çalışanın neye bağlı bir prim sistemi olduğunu vs.

öğreniyoruz örneğin. Bunları öğrenerek kendimize bakış açısı belirliyoruz. O nedenle baskı unsuru da etkili hilelerin tespitinde diyebilirim” (K13, Konum 18).

Baskı unsuruyla ilgili olarak katılımcıların **algısını ve tespitte etki düzeyini** anlatan görüşler şöyledir:

“...Baskı unsurunu ben bağımsız denetçi olarak göremem. Bunu iç denetçiler daha fazla farkedebilir (K2, Konum 24)”. (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir).

“...Baskı unsurunu denetçi tespit edemez. Çünkü denetçi çalışanların çalışma tempolarıyla, çalışma tarzlarıyla, çalışma performanslarıyla ilgilenmez öyle bir rolü yoktur (K4, Konum 20)”. (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir).

“...Çalışanın kendi hissettiği maddi bir baskı vs. varsa zaten biz bunu tespit edemeyiz, orada bilfiil bulunmadığımız için (K5, Konum 19)”. (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir).

“...Baskı unsurunun hilenin tespitinde çok fazla etkili olduğunu düşünmüyorum. Bunu denetçinin çok fazla bilebilme şansı yok maalesef (K9, Konum 18)”. (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir ve çok etkili sayılmaz).

“...Baskıyı çok fazla farkedemeyiz” (K14, Konum 18). (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir ve çok etkili sayılmaz).

“...Baskı unsuruyla hileyi çok fazla tespit edemeyiz açıkcası. Ben tespit edemem en azından” (K15, Konum 19). (Denetçi olarak göremem/ etkili değildir ve çok etkili sayılmaz).

“...Mali baskılar ve meşrulaştırma birleşince etkili olur (K1, Konum 19)”. (Haklı gösterme unsuruyla birlikte etkilidir).

Katılımcıların çoğunluğu baskı unsurunun hilelerin tespitinde etkili olduğunu düşünmektedir. Baskı unsuru denilince katılımcılar, yönetimden kaynaklı baskıları ön sıraya koymaktadırlar. Hileli finansal raporlama türünün sıklıkla karşılaşılan hile türü olması nedeniyle bu cevabın verilmiş olması olası bir nedendir. Bir grup katılımcı ise; baskı unsurunun, daha çok çalışanı tanımayı gerektirdiği düşüncesiyle hilelerin tespitinde etkili olmayacağı görüşünü savunmaktadır. Baskı unsuru, kişilerin hayatlarındaki mali ve çevresel baskılar gibi birçok nedenden kaynaklanacağından dolayı katılımcılar arasında kısa süren ve çalışanlar ile iletişimin sınırlı olduğu

bağımsız denetim sürecinde baskı unsurunun denetçiler tarafından anlaşılamayacağı yönünde görüşler hakimdir.

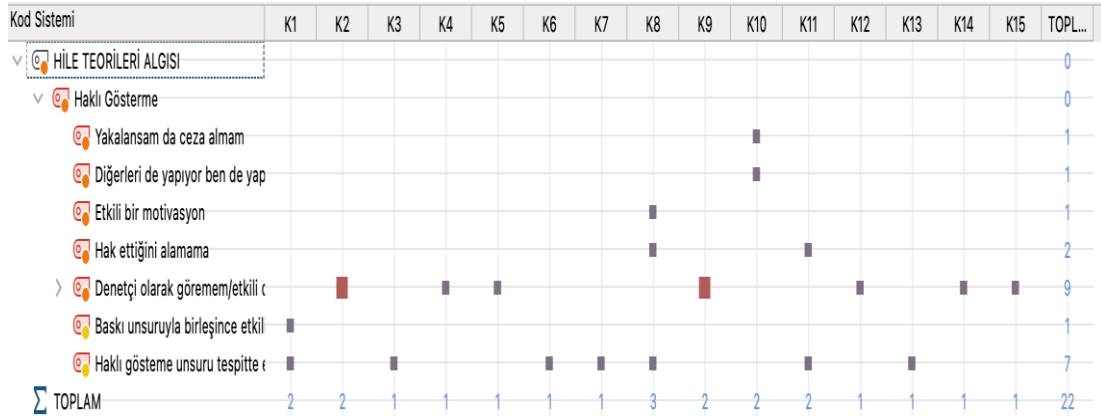
5.3.3. Haklı Gösterme

Haklı Gösterme kategorisi, katılımcıların hile teorisi unsurlarından olan haklı gösterme unsurunu hilelerin tespiti süreçlerinde nasıl algıladıklarını ve unsurun hilelerin tespitinde etkili olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Katılımcıların 7'si haklı gösterme unsurunun hilelerin tespitinde etkili olduğunu düşünüyor bir diğer 7 katılımcı ise, bu unsuru bir denetçi olarak tespit edemeyeceklerini ve bu nedenle bu unsurun hilelerin tespitinde etkili olmayacağını aktarmıştır. Bir katılımcı haklı gösterme unsurunun etkili olacağını ama teorideki açıklamadan farklı bir bakış açısı ile açıklanabileceğini savunmuştur.

Katılımcıların haklı gösterme unsuruna yönelik algılarıyla ilgili ise; çalışanların hak ettiğini alamadıklarını düşündükleri, etkili motivasyon olarak haklı gösterme unsurunu kullandıkları, diğer çalışanlar da yapıyor ben de yapayım düşüncesi ve son olarak yakalansam bile ceza almam varsayımı ile hareket ettikleri aktarılmıştır. Haklı gösterme kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 23'te verilmiştir.

Şekil 23. Haklı Gösterme Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Katılımcıların haklı gösterme unsurunun hilelerin tespitinde **etkili** olduğuna dair görüşleri şöyledir:

“...Olur. Ama bence mali baskılar ve meşrulaştırma birleşince olur” (K1, Konum 19).

“...Haklı gösterme unsuru, normalleştirme aslında. Genelde örneklerde de şöyle geçer işletmede çalışıyorum ve kendi şahsi işim için yazıcıdan 2.000 adet bir belge çıkarıyorum. Bu da bir hile yani belki işletmeyi 100 TL, 200 TL de olsa bir kayba

uğrattıyor ama yine de bir zarar söz konusu ve bu da bir hile. Ama kişi ben burada çok fazla çalışıyorum, çok fazla mesaiye kalıyorum diyerek bu normalleştirilip aslında 300-500 çalışanın da varsa hepsi bu şekilde yapsa diye düşündüğümüzde totalde büyük bir kaybın oluşması düşünülebilir. Yine bu unsurun varlığını da sezsem denetimde üzerinde dururdum” (K3, Konum 22).

“...İşletme tarafından yeterli ücreti vermiyorsanız, çalışanın eziliyorsa veya ekonomik, sosyolojik şartlar onun için bir sıkıntı oluştuyorsa muhakkak haklı gösterme olacaktır. Olamazsa zaten vicdanen bunu sağlayamazsa böyle bir şey içine giremeyeceğini düşünüyorum” (K6, Konum 20).

“...Ama bunu da farkettiğimiz zaman hilenin tespiti için riski oluşturabiliyoruz” (K7, Konum 19).

“...Aslında bu unsur az önce bahsettiğim maaşının düşük olup olmaması. Bu belki de en önemli etkenlerden bir tanesi. Çünkü insan kötü bir şey yapacağı zaten haklı bir neden bulup kendini motive etmeye çalışır. Minareyi çalan kılıfını hazırlar misali. Ben bunu çalabilirim çünkü herkes çalışıyor ya da ben bunu çalabilirim çünkü hakkım bu. Bu çok önemli ve belirleyici bir etken aslında. Burada dediğim gibi çalışanların maaşlarına bakmak, izinlerine bakmak önemli. Burada en önemli şey maddiyat” (K8, Konum 23).

“...Haklı gösterme unsuru şu anda en sık rastlananlardan biri sanırım. Maalesef ücretlerin düşük olması, gün geçtikçe gelir seviyelerinin azalması böyle şeylere zemin hazırlıyor. Personel örneğin tuvaletten tuvalet kâğıdı alıyor mesela. Otobüsle gidebileceği bir yere taksiyle gidebiliyor. O kadar çalışıyorum, taksiye de bineceğim tabii ki, hakkımdır alacağım gibi haklı göstermeye çalışabiliyor” (K11, Konum 19).

“...Denetim sürecinde haklı gösterme unsurunu farkedebiliriz. Bu nedenle etkilidir diyebilirim. Ama fırsat ve baskı kadar etkili değildir. Üçü birden olursa etkili olur. Fırsatı yoksa yapamaz ama. Ufak çaplı hileleri yapabilir diye düşünüyorum” (K13, Konum 19).

Katılımcıların haklı gösterme unsurunu bir denetçi olarak **göremeyecekleri ve unsurun hilelerin tespitinde etkili olmadığına** dair görüşleri şöyledir:

“...Haklı gösterme unsurları bizim denetçi olarak çok fazla bilemeyeceğimiz bir alan” (K2, Konum 21).

“...Haklı gösterme unsurunun da tespitte etkili olduğunu düşünmüyorum. Yani kişi haklı gösteriyordur ama ben orada o kişiyi çok limitli tanıyorum yani gidiyorum bir saat konuşuyorum ondan alacağım bilgi çok etkili olmaz diye düşünüyorum” (K2, Konum 25).

“...Hiçbir denetçi haklı gösterme gerekçeleri üzerinde yorum yapabilecek durumda değildir. Yapmaz da zaten. Çünkü bu denetçinin çalışma alanı içerisinde değildir. Teoride olabilir ama pratikte yeri yoktur. Tespitte etkili değildir” (K4, Konum 21).

“...Biz haklı göstermeyi de firmadaki kısıtlı süremizde çok farkedemeyiz, oradan bulmamız çok zor görünüyor. Ancak suçunu tespit ettik ona götürdükten sonra kendi haklı yönlerini ortaya çıkarmaya çalışır. Bizim haklı gösterme üzerinden hileye gitmemiz çok mantıklı durmuyor” (K5, Konum 20).

“...Herhangi bir kişi kendini haklı görüyor diyip oradan hileyi tespit etmek çok zor bence. Ancak hilenin tespitinden sonra farkedilip sonuca varılır diye düşünüyorum” (K9, Konum 19).

“...Diğerlerine (diğer hile teorisi unsurlarına) göre etkisi çok düşük. Çok özellikli, spesifik hile denetiminde ortaya çıkarılabilir etkisi olur ama bağımsız denetim sürecinde çok kolay değil açıkçası, detaylı sorgulanması gerekir” (K12, Konum 19).

“...Biz haklı gösterme unsurunu göremeyiz ve hissedemeyiz. O nedenle tespitte etkilidir diyemem” (K14, Konum 19).

“...Hile tespit edildikten sonra bunlar öğreniliyor açıkçası “niye yaptınız?” şeklinde sorgulandıklarında. Benim bunu denetçi olarak tespit etmem çok mümkün değil. O yüzden etkili olacağını düşünmüyorum” (K15, Konum 19).

Haklı gösterme unsurunu farklı bir bakış açısıyla aktaran katılımcının görüşü şöyledir:

“...Etkilidir ama haklı gösterme unsurundansa bence şöyle işliyor; muhasebe müdürü yapıyor, satın alma yapıyor ben de yaparsam ve yakalanırsam bana da bir şey yapamazlar. Ben her şeyden haberdarım herkes yapıyor ben de yapabilirim düşüncesi bence. Burada yakalandığı zaman başına bir şey gelmeyeceğinin güveniyle bu işlere giriliyor” (K10, Konum 18).

Kategoride, katılımcıların hile teorisi unsurlarına olan algılarının araştırıldığı kısımda ise haklı gösterme unsuru için üç kod ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...İnsan kötü bir şey yapacağı zaten haklı bir neden bulup kendini motive etmeye çalışır. Minareyi çalan kılıfını hazırlar misali. Ben bunu çalabilirim çünkü herkes çalışıyor ya da ben bunu çalabilirim çünkü hakkım bu. Bu çok önemli ve belirleyici bir etken aslında” (K8, Konum 23). **(Etkili bir motivasyon, diğerleri yapıyor ben de yaparım ve hakettiğini alamama).**

“...Maalesef ücretlerin düşük olması, gün geçtikçe gelir seviyelerinin azalması böyle şeylere zemin hazırlıyor. Hakkımdır, alacağım gibi haklı göstermeye çalışabiliyor” (K11, Konum 19). **(Hakettiğini alamama).**

Haklı gösterme unsuru için 7 katılımcı, hilelerin tespitinde etkili bir unsur olduğu kanaatinde. Haklı gösterme unsuruyla ilgili katılımcıların algılarında ise, çalışanların hakkettiklerini alamadıklarını, başkaları da yapıyor ben de yaparım şeklinde söylemleri ve ceza almayacaklarını düşündükleri için hile yaptıkları ve bunu da haklı gösterme şeklinde etkili bir motivasyon aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Denetçiler denetim sürecinde çalışanlarla olan mülakatlar, iş alışverişlerinde ve geri dönüşlerinde bu gibi söylemleri farkettilerinde hilelerin tespiti için bu unsurun yol gösterici olabileceğini savunmaktadır.

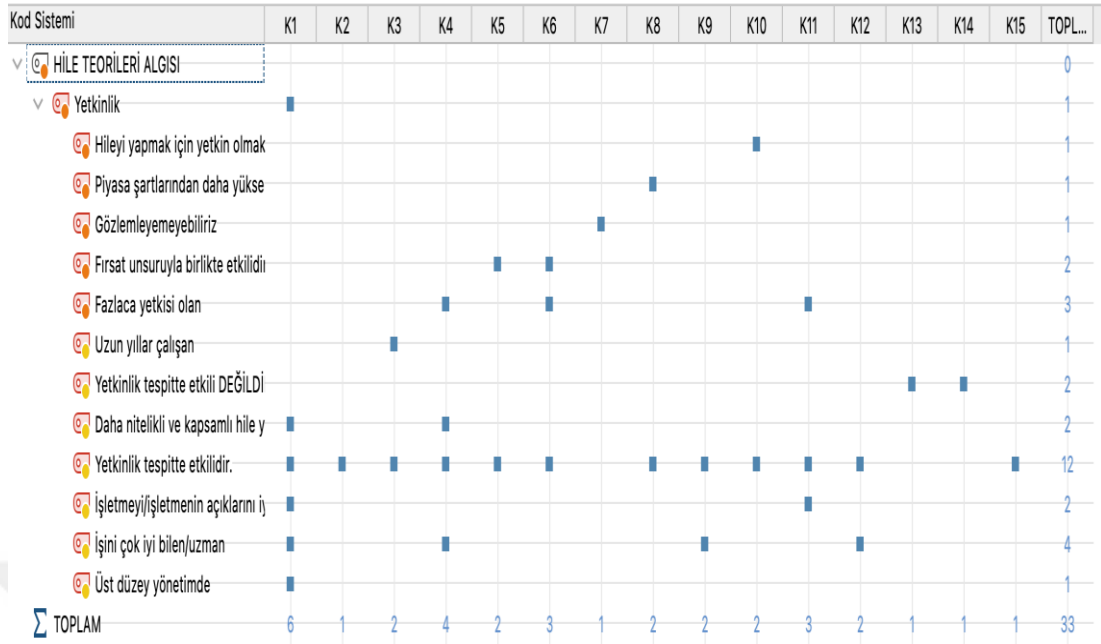
Katılımcıların diğer yarısı ise, hilelerin tespitinde haklı gösterme unsurunun etkili olmayacağı yönünde bilgi vermektedir. Denetçilerin bu görüşünün altında yatan neden ise, denetim sürecinde çalışanlarla kısıtlı zaman geçirmeleri veya iletişimde bulunmadıklarından haklı gösterme unsuruna konu olabilecek davranışları gözlemleyemeyecekleridir.

5.3.4. Yetkinlik

Yetkinlik kategorisi, katılımcıların hile teorisi unsurlarından olan yetkinlik unsurunu hilelerin tespiti süreçlerinde nasıl algıladıklarını ve bu unsurun hilelerin tespitinde etkili olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Katılımcıların 12’si yetkinlik unsurunun hilelerin tespitinde etkili olduğunu söylemiştir. Bu oran hilelerin tespitinde fırsat unsurundan sonra en fazla etkili olan unsurun yetkinlik unsuru olduğunun düşünüldüğünü de göstermektedir. Katılımcılardan biri ise denetimler sırasında yetkinlik unsurunu gözlemleyemeyeceğini bu nedenle tespit aşamasında etkisinin olmadığını savunmaktadır. Yetkinlik kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 24’de verilmiştir.

Şekil 24. Yetkinlik Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Katılımcıların yetkinlik unsurunun tespit etmeli olduğunu savundukları görüşleri şöyledir:

“...Böyle insanların özellikle çok daha nitelikli ve kapsamlı hile yapmaları mümkündür. Yani etkilidir” (K1, Konum 20).

“...Yetkinlik önemli, görüştüğümüz zaman o kişinin hile yapıp yapamayacağı ile ilgili yetkinlik anlamında bir fikre sahip olabiliyoruz” (K2, Konum 26).

“...Evet yetkin kişilerle karşılaşır böyle bir durumda farkediyorsam tabii ki üzerine giderim” (K3, Konum 23).

“...Yetkinlik unsuru önemli bir unsurdur. Ben de kendi çalışmalarım için konuşayım benim için çok önemli bir unsurdur. Buna bir şey daha ilave edeyim hem kendi kişisel yetkinliği hem de ona verilen yetki fazlaysa hile unsuru artar” (K4, Konum 22).

“...Yetkinlik unsuru fırsat ile birlikte mümkünse tespit etmede etkili olur. Hem bunu yapabilecek kabiliyeti hem de fırsatları varsa evet olur. Bizim için bu durumu kuvvetlendirir hatta (yani risk yüksek olur)” (K5, Konum 21).

“...Yetki sahibiyseniz ve şirkette veya bulunduğunuz pozisyon itibarıyla hesap verilebilirliğiniz yoksa veya güvene dayalı bir sisteminiz varsa sistemde kontrol mekanizması doğru çalışmıyorsa bu yetkinliği muhakkak kullanacaksınız” (K6, Konum 21).

“...Yetkinlik, örneğin işi çok iyi bilen bir muhasebe müdürü biraz daha bizi düşündürür. Burada evet göz önünde bulundururum. Burada şuna dikkat ederim; zaten yetkinlik dışardan kolayca belli olan bir şey o nedenle ilk baktığımız şey personel listesinden çalışanın maaşı. Burada kişinin maaşının çok yüksek olması da bir kriter; sonuçta piyasadaki maaşlara hakimiz. Bahsi geçen şirkette piyasaya göre çok yüksek bir maaş alıyorsa (muhasebe müdürü) bu da dikkat çeker. Yan hakları çok fazlaysa, çok lüks bir araca biniyorsa, şirketteki yetkileri çok fazlaysa veya şirketteki olanakları çok fazlaysa bunlar da bizim çok gözümüze batan şeyler aslında. Bu da kendi yapması gerekenler dışında yönetim için de bir şeyler yapabiliyor olduğunun göstergesi olabilir” (K8, Konum 24).

“...Kesinlikle yetkinlik unsuru bence etkili. Günün sonunda finansal tablolardaki hile yapacak kişilerin yetkinliklere sahip olması gerekiyor. Bilgisi ve yetkinliği olmayan kişilerin hileyi gerçekleştirebilme ihtimali çok düşük” (K9, Konum 20).

“...Yetkinliğini hile için tabii ki kullanabilirler bunun için de dikkat ederiz. Yetkin olduğunu için işin başında, yetkin olduğu için hileyi yapabiliyor. Kesinlikle yetkin olduğu için hileyi yapabiliyor” (K10, Konum 19).

“...Etkili olur. Kişilerle konuştuğumuzda denetimde şüpheli yöntemle bakmak zorundayız. Görüştüğümüz kişilerde yetkinliği çok üst seviyedeysen bu yetkisini kullanarak kimseyi hissettirmeden hile yapabilir” (K11, Konum 20).

“...Tecrübeli yetenekli personel soru işareti yaratır. Çok uzun süredir aynı pozisyonda uzun süre kalması dikkat çeker. Hilenin tespitinin de etkili olur” (K12, Konum 20).

“...Yetkinlik unsuru etkili olur. Bazı insanlar çalıştığı işte ve firmada hesaplara ve her ayrıntıya çok fazla hâkim olabiliyor. Bu durumda bizi şüpheye düşürüyor açıkcası. Kişinin konuşmasından, tavırlarından ve davranışlarından anlayabiliyorsunuz bir denetçi olarak. Yönetim ona ne kadar güveniyor, o bu güvene karşı nasıl davranıyor gibi sorular sorup bir nebze de olsa kırmızı bayrak diyerek üzerine gitmek gerek diye düşünüyorum. Yapıyoruz da bunu” (K15, Konum 20).

Yetkinlik unsurunu gözlemlemeyeceğini dolayısıyla hilelerin tespitinde **etkili olmadığını** savunan görüş ise şöyledir:

“...Bu o kadar yoğun gözlemlediğimiz bir şey değil. Uzun bir mesleki tecrübesi varsa karartma yönünde etkisi olabilir. Ama o da bir noktadan sonra bulunabilir (hile)” (K7, Konum 20).

“...Hilelerin tespitinde etkili değildir. Eğer herkesten iyi biliyorsa ve yetkinse onu tespit etmek de çok zor olacaktır. Ancak bu unsur tespitinde etkili değildir bence” (K13, Konum 20).

“...Yetkinliğin olmaması hatanın olmasına sebep olur ancak aşırı yetkin biri yüksek zekaya sahip olan biri farkedilemez hilelerin kurgulanıp yapılmasına sebep olabilir. Hilenin ortaya çıkması zaten zor bir şey bence bu unsur denetçileri zorlar. Yetkin birisi olduğu için hile vardır diyemeyiz, etkili olmaz bu nedenle” (K14, Konum 20).

Kategoride, katılımcıların hile teorisi unsurlarına olan algılarının araştırıldığı kısımda ise yetkinlik unsuru için sekiz kod ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Yetkin olduğunu için işin başında, yetkin olduğu için hileyi yapabiliyor. Kesinlikle yetkin olduğu için hileyi yapabiliyor” (K10, Konum 19). **(Hileyi yapmak için yetkin olmak gerekir).**

“...Piyasaya göre çok yüksek bir maaş alıyorsa...” (K8, Konum 24). **(Yüksek maaş).**

“...Hem kendi kişisel yetkinliği hem de ona verilen yetki fazlaysa hile unsuru artar” (K4, Konum 22). **(Fazlaca yetkisi olan).**

“...Tek bir kişi üzerine yüklendi” (K6, Konum 21). **(Fazlaca yetkisi olan).**

“...Çok üst seviyedeyseniz bu yetkisini kullanarak kimseye hissettirmeden hile yapabilir” (K11, Konum 20). **(Fazlaca yetkisi olan).**

“...İşletmede uzun yıllardır çalışanlar her zaman daha kritik oluyor” (K3, Konum 23). **(Uzun yıllar çalışan).**

“...Böyle insanların özellikle çok daha nitelikli ve kapsamlı hile yapmaları mümkündür” (K1, Konum 20). **(Daha nitelikli ve kapsamlı hile yapabilme).**

“...Mezihyetli, yetenekli, alanında iyi eğitilidir” (K4, Konum 22). **(Daha nitelikli ve kapsamlı hile yapabilme).**

“...İşini çok iyi biliyor, işletmeyi çok iyi anlıyor, insanları ve açık noktaları çok iyi biliyor. (K1, Konum 20). **(İşletmeyi/işletmenin açıklarını iyi bilen).**

“...İşletmeyi tanımasıyla alakalı daha zor bulunabilen hileler olabilir, hileler yapabilir” (K11, Konum 20). **(İşletmeyi/işletmenin açıklarını iyi bilen).**

“...O kişinin yetkinliğiyle, rakamlara hâkim olmasıyla” (K11, Konum 20). **(İşini çok iyi bilen, uzman).**

“...İşini çok iyi biliyor” (K1, Konum 20). (*İşini çok iyi bilen, uzman*).

“...Kişisel yetkinliği...” (K4, Konum 22). (*İşini çok iyi bilen, uzman*).

“...Bilgisi ve yetkinliği olmayan kişilerin hileyi gerçekleştirebilme ihtimali çok düşük” (K9, Konum 20). (*İşini çok iyi bilen, uzman*).

“...Tecrübeli yetenekli personel soru işareti yaratır” (K12, Konum 20). (*İşini çok iyi bilen, uzman*).

“...Üst düzeylerde etkili olur” (K1, Konum 20). (*Üst düzey yönetimde*).

Katılımcıların büyük çoğunluğu hileli eylemler için yetkinlik unsurunun olmazsa olmaz olduğunu savunmaktadır. İşini ve çalıştığı işletmeyi çok iyi bilen, yeterli mesleki donanım ve yetkinliğe sahip kişilerin hile yapabileceği ve bunun akabinde hileleri çok rahat gizleyebileceklerine değinilmiştir.

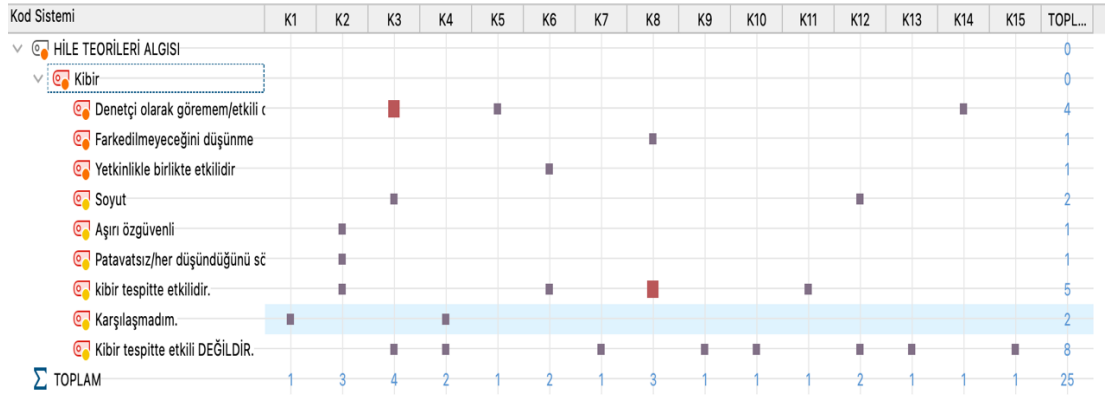
Katılımcıların ortak görüşü, hileli eylemler için yeterliliğin olması gerektiğidir. Her yetkin çalışana hilekâr denilemeyeceği gibi tecrübeli ve işinde iyi uzmanların hileli eylemler için fırsatlarının diğer çalışanlardan daha fazla olduğu aktarılmaktadır. Bu nedenle hilelerin tespitinde işletmedeki yetkin kişilere daha fazla dikkat edilmesi gerektiği görüşünün hâkim olduğu söylenebilir.

5.3.5. Kibir

Son kategori olan Kibir, hile teorisi unsurlarından kibir unsurunu hilelerin tespiti süreçlerinde denetçilerin nasıl algıladıklarını ve bu unsurun hilelerin tespitinde etkili olup olmadığını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Katılımcıların 11’i, hilelerin tespitinde kibir unsurunun etkili olmayacağını düşünmektedir. Bu unsurun hilelerin tespitinde etkili olduğunu söyleyen ise 4 katılımcı vardır. Katılımcıların kibir unsuru algılarını nitelendirdikleri kodlar ise, aşırı özgüvenli çalışanlar, patavatsız/her düşündüğünü söyleyen kişiler ve yaptıkları hilelerin farkedilmeyeceği düşüncesiyle hareket eden çalışanlar şeklinde oluşmaktadır. Ayrıca katılımcılardan birkaçı bu kavramın soyut bir kavram olduğunu dile getirmiştir. Kibir kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 25’te verilmiştir.

Şekil 25. Kibir Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Kibir unsurunun hilenin tespitinde **etkili olmadığını** aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Kibir unsuruyla tespitin zor olduğunu düşünüyorum. Bunu ölçmek biraz daha zor olabilir. Diğer unsurlara göre kibir unsuru daha soyut kalıyor bence bunu bilemezsiniz” (K3, Konum 24).

“...Diğer konuştuklarım yaşadıklarımın edindiklerimdi bunun için bir şey diyemeyeceğim. Bu boyutuyla bir şey yaşamadım. Gözlemedim. Bu biraz daha psikolojik analizi gerektirir benim de böyle bir yetkinliğim yok. Ama illa bir yanıt istiyorsanız; aklıma geldiği şekliyle kibir ile hile ilişkisini kuramadım” (K4, Konum 23).

“...Bu bence çok üst düzey yönetimin yapabileceği bir şey. Bu zaten tespit etmesi en zor olan. Bu da bizim açımızdan çok etkili olmaz” (K5, Konum 22).

“...Denetimler esnasında kibirle ilgili karşılaştığınız bir şey var mı? Derseniz net olarak yok” (K6, Konum 22).

“...Çok etkili olmaz bence” (K7, Konum 21).

“...Çok büyük etkisi olabileceğini düşünmüyorum” (K9, Konum 21).

“...Kibir bence etkili değil” (K10, Konum 20).

“...Bence bu unsur etkili olmaz çok zor. Çünkü diyaloglardan kibrin olduğunu farketsek bile hile yapıyordur sonucuna götürmez açıkçası” (K12, Konum 21).

“...Kibir unsuru bunu ben yapabilirim kibridir. Ama bence hilenin tespitinde bir etkisinin olacağını düşünmüyorum açıkçası” (K13, Konum 21).

“...Üst yönetimin yaptığı hillerin tespiti çok zor. O nedenle bu şekilde kibirlerinin olması malum bir durum. Aynı şeyi bir personel yapsa rahatça anlaşılır. Bunlar genelde bir çalışan şikayetle çıkıyorsa ihbar ediyor. Kibir unsuru ile tespitte etkinliği yakalayamayız, zor olur” (K14, Konum 21).

“...Bu yetkinlik unsuru ile de bağlantılı aslında. Nasıl olsa ortaya çıkmayacak, çıksa da biz bunu hallederiz şeklinde düşünce yapısına sahip olabilirler. Ancak kişinin kibrinden yola çıkarak tespit etmek çok zor. Çok etkili olmaz diye düşünüyorum” (K15, Konum 21).

Kibir unsurunun hilenin tespitinde **etkili olduğunu** aktaran katılımcıların görüşleri ise şöyledir:

“...Kibir unsuruna rastlamadım. Daha çoğuna layık olmak da kibrin bir göstergesidir aslında. Bu açıdan bağlantı kurduğumuzda olabilir” (K1, Konum 21).

“...Kibir unsuru da var bence. En son yaşadığım üst yönetici hilesini yapan kişide vardı” (K2, Konum 27).

“...Bence bu insanlar da hileye karışabilir. Ben yetkili bir insanım hile yapsam da zaten kimse farketmez, farketseler de bana bir şey olmaz düşüncesi hakimdir. O nedenle kibir unsuru da etkili olur” (K8, Konum 25).

“...Şüphe duyarız, baktık her şey çok nizami, rakamlar çok açık gibi bir şüphe duyarız ama kibir unsuru ile onun üzerine gidebilirsiniz” (K11, Konum 21).

Kategoride, katılımcıların **hile teorisi unsurlarına olan algılarının** araştırıldığı kısımda ise kibir unsuru için dört kod ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Mesela bu kişiler çok patavatsız oluyorlar, her istediğimi söyleyebilirim diye düşünüyorlar ve bu kişilerin özgüveni çok fazla oluyor” (K2, Konum 27). (**Aşırı özgüvenli ve Patavatsız/her düşündüğünü söyleyen**).

“...Diğer unsurlara göre kibir unsuru daha soyut kalıyor bence bunu bilemezsiniz” (K3, Konum 24). (**Soyut**).

“...Firmalarda personele, çalışana veya yöneticiye yapılacak en büyük suçlama olduğu için kibirten yola çıkarak hileye götürmek çok havada kalır, daha somut verilerin olması gerekir. Kişiden kişiye değişir, hiç kibirli olmaması da risksizdir diyemeyiz” (K12, Konum 21). (**Soyut**).

Katılımcıların çoğunluğu kibir unsurunun hilelerin tespitinde etkili olmadığını aktarmıştır. Denetimler sırasında kibir unsurunu farketmenin zorluğu aynı zamanda kibir olgusundan hareket ederek hileleri tespit etmenin yanıltıcı ve sübjektif olduğu aktarılmıştır. Soyut olarak nitelendirilen bu olguyu daha önce tecrübe ederek hileyi tespit edenlere de katılımcılar arasında rastlanmamaktadır. Ancak kibir unsurunun net bir şekilde hile riskine neden olmayacağı ancak hile şüphesi oluşturmaları açısından kullanılabileceğini aktaran katılımcılar da vardır.

Kibir unsurunu gözlemleyebilecekleri çalışanlar anlamında; katılımcılar, daha çok üst yöneticilerin, işletme sahiplerinin kibir özelliği taşıdığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu kişilerin aşırı özgüvenli oldukları ve her düşündüklerini rahatça söyleyebildikleri de aktarılmıştır. Bu özelliklerden yola çıkarak kibir unsurunun da etkili olabileceği düşüncesi savunulmuştur.

5.4. Hile Riski Kararları

Araştırmanın son teması, katılımcıların denetim sürecindeki hile riski kararlarını alırken hile teorilerinden yararlanma ve teorileri kullanma durumları hakkında bilgi almaya yönelik olarak kendilerine sorular 6 sorudan oluşmaktadır.

Çalışmanın araştırma sorusu olan;

1. Hile Teorileri ile denetçilerin hile riski kararları arasındaki ilişki nasıldır?
2. Denetçiler hile teorilerinden hangisinin daha etkili ve kullanılabilir olduğunu düşünmektedirler? Ekleme istedikleri yeni unsurlar var mıdır? Varsa nedir ve neden?

Sorularına yanıt arayan Hile Riski Kararları Teması, 6 soruyu içermektedir:

1. Denetimlerde, hilelerin tespitinde hile teorilerinden etkin bir şekilde yararlanıyor musunuz? Nasıl?
2. Hilelerin tespitinde hile teorilerinin etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
3. Hile riski kararlarını alırken hile teorileri size yardımcı oldu mu? Nasıl? Evetse hangi teoriler/hangi unsurlar yardımcı oldu? Hayırsa neden?
4. Hileyi tespit etmek için başka hangi unsurların yararlı olacağına inanıyorsunuz? Açıklar mısınız?

5. Hile üçgeninin genişletilip revize edilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?

Neden? Hangi unsurlar eklenmelidir?

Alternatif-açıklayıcı soru: Hile üçgeninin genişletilip revize edilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz? Neden? Hangi unsurlar eklenmelidir?

Hile teorisi unsurlarını önem derecesine göre sıralayabilir misiniz? Neden böyle sıraladığınızı açıklar mısınız?

Temaya ilişkin kategoriler, alt kategoriler ve kodlar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Hile Riski Kararları Teması, Kategori ve Kodlar

KATEGORİLER	ALT KATEGORİLER	KODLAR
HİLE TEORİLERİNİN KULLANIMI		1. Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor. 2. Tam olarak literatürde yer aldığı şekilde kullanılmıyor. 3. Kullanılıyor.
HİLELERİN TESPİTİNDE TEORİLERİ ETKİSİ		1. Kısmen etkili /Sadece yol gösterici. 2. Etkisi yok. 3. Etkili unsurlar.
HİLE RİSKİ KARARLARINDA TEORİLERİN ETKİSİ	1. Yardımcı olur. 2. Yardımcı Olmaz.	1.1. Yardımcı olur. 1.1.1. Hile Üçgeni 1.1.1.1. Fırsat 1.1.1.2. Baskı 1.1.1.3. Haklı Gösterme 1.1.2. Hile Elması 1.1.3. Hile Beşgeni 1.2. Yüzeysel bir şekilde yardımcı olur. 2.1. Yardımcı olmaz.
ALTERNATİF UNSUR		1. Tutarsızlık 2. Yasal Düzenlemeler 3. İç kontrol etkinliğinin seviyesi 4. Kendini mecbur hissetme/ zor durumda kalma 5. Kontrol ortamının olmaması 6. Normalleştirme (herkes yapıyorsa doğrudur ben de yapıyorum) 7. Kendine aşırı güvenme 8. Kontrol edilemeyen hırs 9. Aç gözlülük 10. Hile üçgeni yeterli 11. Hile Elması yeterli 12. Hile beşgeni yeterli 13. Kibir unsuru çıkarılmalı
		1. Baskı, fırsat, haklı gösterme, yetkinlik ve kibir 2. Baskı, fırsat, yetkinlik, haklı gösterme, kibir 3. Haklı gösterme, fırsat, baskı, kibir ve yetkinlik

TEORİ UNSURLARININ SIRALAMASI		4. Fırsat, baskı, yetkinlik, haklı gösterme, kibir 5. Yetkinlik, fırsat, baskı, haklı gösterme ve kibir 6. Fırsat, yetkinlik, baskı, haklı gösterme 7. Fırsat, yetkinlik, haklı gösterme ve baskı 8. Fırsat, haklı gösterme, baskı, yetkinlik, kibir (çalışan) 9. Haklı gösterme, fırsat, baskı, yetkinlik 10. Fırsat, baskı, haklı gösterme, yetkinlik, kibir (üst yönetim)
---	--	--

5.4.1. Hile Teorilerinin Kullanımı

Temanın ilk kategorisi olan Hile Teorilerinin Kullanımı kategorisi, katılımcıların denetim sürecinde hile teorilerini kullanım durumlarını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Katılımcılara sorulan;

“Denetimlerde, hilelerin tespitinde hile teorilerinden etkin bir şekilde yararlanıyor musunuz? Nasıl?”

Sorusu ile hile teorilerini denetimlerde kullanıp kullanmadıkları öğrenilirken, hangi teorilerden daha çok yararlandıkları ve teorileri hangi şekilde kullandıklarının cevapları da alınmıştır.

Katılımcıların 10’u hile teorilerinin denetimler sırasında kullanıldığını ve şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem verildiğini aktarmıştır. Bir katılımcı ise hile teorilerinin denetim sürecinde tam anlamıyla kullanıldığını söylerken, 4 katılımcı ise hile teorilerinin denetim sürecinde tam olarak literatürde yer aldığı şekilde kullanılmadığını aktarmıştır. Hile teorilerini denetimlerde kullandıklarını aktaran katılımcılardan 7’si teori olarak değil ancak teorilerin unsurlarını kullandıklarını söylemiştir. Katılımcıların 7’si, hile teorilerini denetim sürecinde oluşturdukları formlar ve testlerde kullandıklarını aktarmıştır. 1 katılımcı hile üçgeninden yararlandıklarını söylemiştir. Tüm unsurları içeren “Hile Beşgeni” teorisinden yararlanıldığını söyleyen katılımcı ise bulunmamaktadır. Hile teorileri kullanımı kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 26’da verilmiştir.

Şekil 26. Hile Teorileri Kullanımı Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14	K15	TOPL...
✓ HİLE RİSKİ KARARLARI																0
✓ Hile Teorilerinin Kullanımı																0
✓ Kullanılıyor. Şartlara göre teorik																9
Formlar/testlerde kullanıyor																7
Hile Üçgeninden yararlanıyor																2
Hile Elmasından yararlanıyor																1
Tam olarak literatürde yer aldığı																3
Kullanılıyor.																2
Σ TOPLAM	2	2	3	1	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	1	24

Hile teorilerinin denetimler sırasında **kullandıklarını** söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Açıkçası yararlanıyoruz tabii ki” (K12, Konum 22). **(Kullanılıyor).**

“...Hile üçgeninden yararlanıyoruz. Diğer teorileri bilmiyordum açıkçası. Denetim prosedüründe de şu şekilde yararlanıyoruz; denetimini aldıktan hemen sonra firmanın verilerini talep ediyoruz. Bir uyumluluk testi yapıyoruz. Oradan oransal sonuçlarla analitik olarak inceliyoruz. Daha sonra iç kontrol anket formumuz var ve işletmenin her departmanına ayrı ayrı mülakat yaptığımız soru formlarımız var” (K3, Konum 25). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Biz hile üçgeni teorisini kullanıyoruz. Kibir unsurunu hiç kullanmıyoruz. Ama yetkinlik unsuru için bizim tarafımızda şirketin finansal tablolarına müdahale edebiler, kullanıcılar, kimin kimi kontrol ettiği gibi yetki tarafını inceliyoruz. Buradan hilenin yapılıp yapılmadığını kontrol etmeye çalışıyoruz” (K9, Konum 22). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Biz direkt hile üçgeni varsa unsurları üzerinden gidelim diye düşünmüyoruz ama zaten bildiğimiz için bu arka planda çalışıyor. Teoriler ancak bizim evraklandırma aşamasında işe yarıyor aslında. Denetçi arkadaşlar formları doldurur o formlarda da hile teorisi unsurları ile ilgili sorular var başta da dediğim gibi” (K5, Konum 23). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Kullanılıyor tabii ki yararlanıyoruz. Hatta şunu söyleyebilirim teorileri eğitimlerde görmeden önce de yani usta-çırak ilişkisi şeklinde düşünebileceğimiz

denetim çalışmalarında da bu teoriler zihnimde oturmuştu. İllaki bir teori olarak bilmemize gerek yoktu çünkü bunlar çok etkili unsurlar. Örneğin fırsat çok belli bir şey farkedilebilecek bir unsurdur. Baskı ve meşrulaştırma da aynı şekilde” (K1, Konum 22). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Teori anlamında değil ama unsurları biliyoruz örneğin baskıdır, fırsattır yararlanıyoruz ama teori olarak düşünmüyoruz. Bu beş unsur da var hatta daha da fazladır. Bunları göz nünde bulunduruyoruz tabii ki. Hileye ilişkin işletmenin hileye nasıl açık olabileceğine dair formlarımız var, daha önceki sektör tecrübelerimiz oluyor ya da benzer durumlarla karşılaşmış oluyoruz ona istinaden yapıyoruz” (K7, Konum 22). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Teori olarak bilmiyordum ama aslında unsurları kullanıyorduk ve biliyordum. Yola çıktığımız şeylerde unsurlardan faydalaniyoruz. Hile üçgeni, beşgeni şeklinde olmasa da prosedürlerimiz, sorularımızın içinde var. Kitabı olarak o şekilde düzenlenmiş değil ama unsurları kapsıyor” (K8, Konum 26). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Tabii yararlanıyoruz. Mali tablolara baktığımız zaman zaten hangi kısımda ne şekilde bir sorun var onu farkedebiliyoruz. Sonra bunlardan yola çıkarak şurada bir sorun var bu fırsat unsuru mudur? Baskı unsuru mudur? Bunları ayırt edebiliyoruz. Sektör ve işletme hakkında bilgi sahibi olduğunuz zaman burada fırsat var ona bakalım, baskı olabilir ona bakalım diyebiliyoruz. Kitabı olarak da bakmıyoruz tabii. Burada bunlar yapılmıştır ona bakarız” (K10, Konum 21). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Biz de teorilerden denetimler sırasında yararlanıyoruz. Evet bunlar etkili yöntemler, şüphecilikle bakılarak üzerine gitme hususunda. Teoriler bazında direkt burada şu teoriden yararlanıyoruz demiyoruz da unsurlardan yararlanıyoruz. Özellikle ilk seneler de değildi ama son senelere doğru tecrübenizde arttıkça daha fazla yararlanmaya başlıyorsunuz” (K11, Konum 22). **(Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).**

“...Evet yararlanıyoruz ama tam anlamıyla yararlandığımız söylenemez unsurların bazılarında yararlanıyoruz” (K14, Konum 22). (Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).

“...Yararlanıyoruz. Ancak unsurları biliyoruz teori anlamında bilmiyoruz” (K15, Konum 22). (Kullanılıyor. Şartlara göre teorilerin belirli unsurlarına daha fazla önem veriliyor).

Hile teorilerini denetimler sırasında **tam olarak literatürde yer aldığı şekilde kullanılmadıklarını** söyleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Öncelikle şunu söyleyeyim hile üçgeni ve hile karosunu biliyorum ama bunları denetimde kullanıyor musunuz? Derseniz; kullanmıyoruz” (K2, Konum 22).

“...Biz denetim kriterleri içerisinde finansal tabloların uygunluğuna bakarız. İşlem ve içerik bazlıdır. Teorilerden ziyade bu şekildedir. Önemlilik düzeyi çerçevesinde. O nedenle hile teorileri daha çok iç denetimin alanına girer yani biz kullanmıyoruz” (K4, Konum 24).

“...Hile teorilerinden yararlanmadığımızı söyleyebilirim” (K6, Konum 23).

“...Hile teorilerinden çok yararlanmıyoruz. Sadece fırsat ve baskı açısından yararlanıyoruz. Unsur olarak yani. Teori anlamında tamamen yararlanmıyoruz ama bu iki unsurdan yararlanıyoruz” (K13, Konum 22).

Katılımcılardan alınan cevaplarda hile teorilerini denetim sürecinde kullandıkları görülmektedir. Katılımcılar hile teorilerini, denetimler sırasında teori olarak düşünüp kullanmadıklarını ancak hem süregelen denetim tecrübeleri hem de teori unsurlarının etkili olması nedeniyle unsurları terim anlamında kullandıklarını dile getirmişlerdir.

Özellikle hile üçgeni teorisi unsurlarına daha aşina olan katılımcılar, teori unsurlarını denetimler sırasında göz önünde bulundurduklarını bildirmiştir. Teori unsurlarını en etkili kullandıkları yol ise, denetimler sırasında işletme çalışanlarına uyguladıkları formlar ve testlerdir. Katılımcılar bu form ve testlerin daha önce hazırlandığını ve denetlenen her işletmeye uygulandığını vurgulamaktadırlar. Bu formlar ve testlerin içerisinde yer alan bazı sorularda ise hile teorisi unsurları yer almaktadır. Bu dokümanlarda Hile Üçgeni Teorisi unsurları büyük ölçüde yer alırken yetkinlik unsurunun da son yıllarda formlara eklendiği katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Ancak kibir unsuru ile ilgili böyle bir bilgi verilmemiştir.

Hile teorilerini denetimlerde tam anlamıyla kullanmadıklarını söyleyen katılımcılar da vardır. Bu katılımcıların bazıları denetim teorileri hakkında fazla bilgiye sahip olmayan kişilerden oluşmaktadır. Denetim teorilerini bilen ancak denetimler sırasında kullanmadıklarını söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Hile teorilerini kullanmama sebepleri olarak, bağımsız denetimde denetçinin hileyi bulma sorumluluğunun olmaması, çalışanlar ile iletişimin kısıtlı olması, denetim süresinin sınırlılığı ve finansal tablo denetimi nedeniyle unsurları kullanma durumlarının olmaması gibi sebepler sayılmıştır.

5.4.2. Hilelerin Tespitinde Teorilerin Etkisi

Temanın ikinci kategorisinde, hilelerin tespitinde hile teorilerinin etkisinin olup olmadığına dair katılımcıların görüşleri alınmıştır.

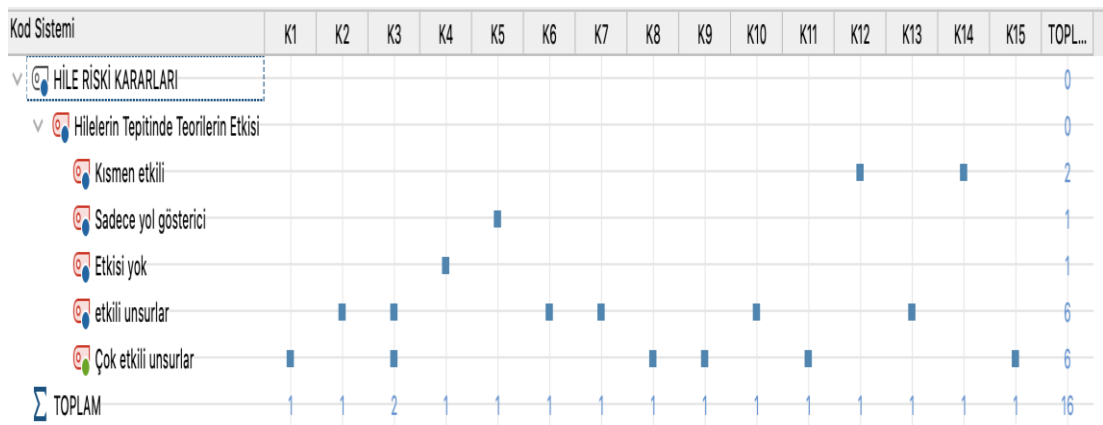
Katılımcılara sorulan;

“Hilelerin tespitinde hile teorilerinin etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?”

Sorusu ile denetim sürecinde hile teorilerinin hilelerin tespiti aşamasında etki düzeyleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların 12’si hile teorilerinin etkili olduğunu söylerken iki katılımcı hile teorilerinin kısmen etkili olduğunu, denetim sürecinde bir yol gösterici niteliğinde olduklarını vurgulamıştır. Bir katılımcı ise hile teorilerinin hilelerin tespitinde etkili olmadığını söylemiştir. Hilelerin tespitinde teorilerin etkisi kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 27’de verilmiştir.

Şekil 27. Hilelerin Tespitinde Teorilerin Etkisi Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Hile teorilerinin denetimler sırasında **etkili** olduğuna dair katılımcı görüşleri şöyledir:

“...İllaki bir teori olarak bilmemize gerek yoktu çünkü bunlar çok etkili unsurlar” (K1, Konum 22).

“...Etkili bir şekilde kullandığımızı düşünüyorum, tespit de teorilerin etkisi var bence” (K3, Konum 26).

“...Hile teorileri etkili tabii. Bu beş unsuru alıp bunlara göre soru yazıp denetim sürecinde daha etkili bir hale getirebilirmişim diye düşünüyorum” (K8, Konum 27).

“...Bence teoriler etkili. Özellikle yetki konusu günümüzde çok fazla etkili olmaya başladı. Şirketler ve datalar büyüdükçe yetkinliği olan kişiler bunu fırsat olarak görüp kullanmaya başladılar” (K9, Konum 23).

“...Tüm unsurlar ve teoriler etkili bence. Kişileri hileye sürükleyen bu nedenlerin hepsi var bence ve etkililer denetimler sırasında da. Başka da ekstra sebep yok aslında” (K11, Konum 23).

“...Hile teorileri etkili bence” (K2, Konum 29).

“...Bence ilk üç unsur etkilidir” (K6, Konum 25).

“...Tabii denetime başladığımızda aslında o unsurları göze alarak değerlendiriyoruz” (K7, Konum 23).

“...Etkili unsurlar. Tabii ki yararlanıyoruz. Şöyle oluyor bu işin açıklaması teoriler. Hileyi senelerce araştırmışlar ve bunlara ulaşmışlar bir sınıflama yapmışlar. Biz de bu sınıflamalara odaklanarak hileye hâkim olmaya çalışıyoruz. Tam olarak kitabi olarak yararlanmıyoruz yani teori burada vardır diye gitmiyoruz da risk kararlarını alırken bakıyoruz” (K10, Konum 22).

“...Evet yararlanıyoruz ama tam anlamıyla yararlandığımız söylenemez unsurların bazılarından yararlanıyoruz” (K13, Konum 23).

“...Evet etkili ama hile için bağımsız denetimde özel bir alan açmak lazım” (K14, Konum 23).

“...Teorileri ayrıntılarına inerek detaylıca biliyorsak bence çok etkili. Denetimlerde fırsatların hangi durumlarda doğacağını, baskının, yetkinliğin aynı şekilde bilerek kullanırsak etkisini görürüm. Bu da uygulanabilirliğini arttırıyor bence” (K15, Konum 23).

Hile teorilerinin denetimler sırasında **etkili olmadığına** dair katılımcı görüşleri şöyledir:

“...Hileyi tespit etmede teori unsurlarının rolü çok önemli değil bence. Önemlidir ama çok önemli değildir. Yani bu sorular sayesinde her şeyi buluyoruz diyemem. Ama bir yol gösterici midir? Evet kesinlikle. Bir şablon çıkarır mı bize evet bunun için önemlidir diyebilirim ama 5 üzerinden 5 etkilidir diyemem” (K5, Konum 24). **(Sadece yol göstericidir).**

“...Bağımsız denetimde bire bir yüzde yüz etkili olacağını düşünmüyorum açıkçası. Kısmen tabii ki etkisi vardır. Hem soyut bir konu hem farklı ve karmaşık işlem ve ilişkilerden dolayı değerlendirilip birtakım olgular üzerinden iddiayı ortaya atmak çok kolay olmadığı için. Bağımsız denetim sürecinde bu detaylara girmiyoruz” (K12, Konum 23). **(Kısmen etkili).**

“...Benim gözlemlediğim teorilerden ziyade uygulamanın önemli olduğudur. Teoriler çok belirleyici değildir uygulamada” (K4, Konum 25). **(Etkisi yok).**

Katılımcıların çoğunluğu hilelerin tespitinde hile teorilerinin etkili olduğunu söylemiştir. Teori olarak bilerek kullanılmasa da teori unsurları alanda bilinen bir konudur. O nedenle unsurlar bazında hile teorilerinin etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bazı kullanıcılar sadece hile üçgeni teorisi unsurlarının etkili olduğunu aktarırken, bazıları ise sayılan üç teorinin unsurlarının da hilelerin tespitinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Hilelerin tespitinde hile teorilerinin tam anlamıyla etkili olmadığını düşünen katılımcılar da vardır. Denetim süreçlerinde unsurların rolü olduğu ancak tamamen etkisinin olmadığını yalnızca yol gösterici olabileceğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

5.4.3. Hile Riski Kararlarında Teorilerin Etkisi

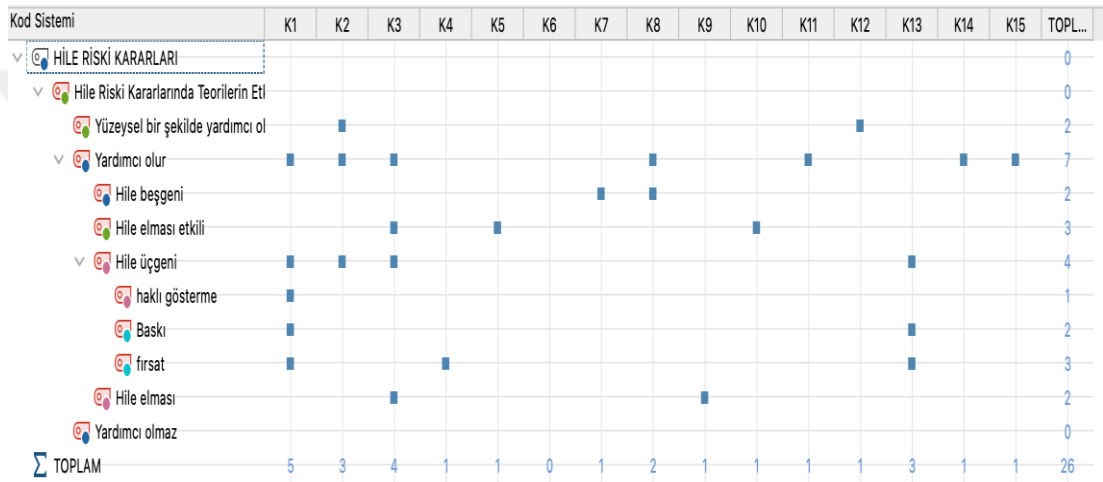
Bu kategoride denetimler sırasında hile riski kararlarını alırken denetçilere hile teorilerinin ne ölçüde fayda sağladığını öğrenmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda hangi teorilerin ve unsurların yardımcı olduğu bilgisi de öğrenilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılara sorulan;

Hile riski kararlarını alırken hile teorileri size yardımcı oldu mu? Nasıl? Evetse hangi teoriler/hangi unsurlar yardımcı oldu? Hayırsa neden?

Sorulan bu soruların sonucunda iki alt kategori oluşmaktadır; hile riski kararlarında teorilerin katılımcılara yardımcı olduğu ve yardımcı olmadığıdır. Hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine yardımcı olduğunu söyleyen katılımcılar için üç teoriyi içeren kodlar açılmıştır. Katılımcılardan 13'ü hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine yardımcı olduğunu söylemiştir. İki katılımcı ise hile teorilerinin hile riski kararlarını alırken kendilerine yardımcı olmadığını aktarmıştır. Hile riski kararlarında teorilerin etkisi kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 28'de verilmiştir.

Şekil 28. Hile Riski Kararlarında Teorilerin Etkisi Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine **yardımcı olduğunu** aktaran katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Hile riski kararlarını alırken tabii ki hile teorileri bize yardımcı oluyor. Daha çok hile üçgeni unsurları diyebiliriz ama bunların yanında unsurlar da var. Benim tecrübelerime dayanarak ilk önce meşrulaştırma ve fırsat önemli. Özellikle iç kontrol sisteminin zayıflığı zaten fırsatı doğuruyor. Ama ben ilk başta meşrulaştırmanın geldiğini düşünüyorum, minareyi çalan kılıfını hazırlar şeklinde. Baskı unsuru da etkilidir bence. İnsanda zafiyet de varsa baskının daha çok tetiklediğini söyleyebiliriz” (K1, Konum 23).

“...Hile üçgeni unsurlarının hepsi yardımcı oluyor bence hile riski kararlarını alırken ama ek olarak yetkinlik de önemli bence. Yetkin kişiyi hile yapmaya daha yatkın görürüm açıkçası ben çünkü işi biliyordur, açıkları biliyordur. Yeni gelen bir kişinin hile yapma olasılığı daha azdır bence” (K3, Konum 28).

“...Hile risklerinde bir risk seviyesi var. Bir şeyi denetlerken bir yıllık geçmişe yönelik bir denetim yaptığınızı düşünün. Biz bu bir yıllık muhasebe sürecini bir aylık denetime sığdırıyoruz. Bu esnada da belli bir risk seviyesi belirliyoruz. Bunun üzerinden gidiyoruz. Odaklandığımız yerler de hile teorisi unsurları ile ilgili olarak burada şu olabilir düşüncesine yönelik olarak ilerliyor. Risk seviyesini belirlerken kesinlikle etkili oluyor” (K11, Konum 24).

“...Kullandığım unsurlardan daha çok baskı unsurundan yararlanıyoruz diyebilirim. Ben bu unsurla daha fazla karşılaştığım için öncelikle onu derim ama tabii fırsat da var. Ama teori anlamında baktığımda hile beşgeni en etkilisi çünkü tüm unsurları içinde barındırıyor. En başta bakıldığında evet hile üçgeni çok belirleyici ama yetkinlik ve kibir unlar da çok önemli gerçekten. O yüzden beşi de çok önemli, hile riskini değerlendirirken beşi de kullanılmalı bence” (K8, Konum 28).

“...Tabii denetime başladığımızda aslında o unsurları göze alarak değerlendiriyoruz” (K7, Konum 23).

“...Bence en etkilisi hile üçgeni. Zaten hile karosu bundan bambaşka bir şey değil sonuçta. Kendi açımdan düşündüğümde ise hile karosu unsurları önemlidir diyebilirim” (K5, Konum 25).

“...Biz de bu sınıflamalara odaklanarak hileye hâkim olmaya çalışıyoruz. Tam olarak kitabı olarak yararlanmıyoruz yani teori burada vardır diye gitmiyoruz da risk kararlarını alırken bakıyoruz” (K10, Konum 22).

“...İç kontrol ve iç denetim unsuru yoksa fırsat oluşmuştur. O fırsat oluşumundan neler yapılabilir? Neler yapılmıştır? Neler yapılmaya elverişlidir? Sorularından hareket ederiz. Dolayısıyla eğer hile teorilerinden hile üçgeni, hile karosu ve hile beşgeni diye düşündüğümüzde ben birinci sıraya fırsatı koyarım. İç denetim ve iç kontrol yoksa fırsat kendiliğinden ortaya çıkmış demektir. Ondan sonra fırsatın uygulama alanlarına bakarım” (K4, Konum 26).

“...Risk kararlarını alırken de hile üçgeni ve yetkinlik unsurlarını kullanıyoruz bize yardımcı oluyor” (K9, Konum 24).

“...Ben buradaki unsurların en başına yetkinliği koyarım. Eğer ki yetkinliğiniz varsa fırsatı da bulabilirsiniz, haklı göstermeyi de bulabilirsiniz diğer hepsini bulabilirsiniz. Ancak yetkinliğiniz yoksa muhakkak sizi buna itecek başka etkenlerin de olması gerekir. Haklı göstermek için çok çalışıp hak ettiğini alamamak olması gerekir veya

fırsat için belli kontrol mekanizmasının olmadığı veya bunun ortaya çıkması durumunda az olduğu durumlarda olabilir. Yetkinliğiniz varsa üzerini çok kolay örtbileceğiniz, alttaki kişileri baskılayabileceğiniz ve işinizi kaybetme durumlarının hepsinin üstünden gelebileceğini düşünüyorum” (K6, Konum 27).

“...Fırsat unsuru %90 oranında etkili, Baskı %20 etkili diyebilirim. Haklı gösterme ve kibir daha az etkili ama özellikle fırsat ve baskı çok etkili. Bunlar daha fazla risk unsuru oluşturacağı için kullanıyoruz. Diğerleri için uyguladığımız bir prosedür de yok açıkcası” (K13, Konum 26).

“...Hile riski kararlarını alırken tabii ki rehberlik ediyor” (K14, Konum 24).

“...Fırsat, yetkinliği ve baskı unsurları hile riski kararını almamızda etkili oluyor ve bu üçüne dikkat ederek kullanıyoruz” (K15, Konum 24).

Hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine yardımcı olmadığını aktaran katılımcıların görüşü ise şöyledir:

“...Yardımcı olduğu kısımlar vardır. Ama bizi o detaya götürecek donelerin olması gerekir. Net olarak sadece teoriler yardımcı olur diyemem” (K12, Konum 24).

“...Hile riski kararlarını alırken hile teorileri dolaylı da olsa yararlı oluyor. Şöyle her şirketin bir metodolojisi var orada da etkileri var. Bizim metodolojimiz global olarak yazılıyor o nedenle testlerimizde vs. hile üçgenine yer verilmiş. Direkt risk kararlarını alırken faydalaniyoruz diyemem ama mesela genelde yaygın olan düşünce şudur her şirkette bir hile çabası olur.” (K2, Konum 30).

Denetim sürecinde hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine yardımcı olduğunu aktaran katılımcılar çoğunluktadır. Katılımcılar aynı zamanda hangi hile teorilerinin veya hangi unsurun kendilerine yardımcı olduğunun da cevabını vermişlerdir. Burada üç katılımcı hile elmasının kendilerine yardımcı olduğunu belirterek hile üçgenine ek olarak yetkinlik unsurunun da önemli olduğunu belirtmişlerdir. Tüm unsurların etkili olduğunu söyleyen iki katılımcı ise, beş unsurun da etkisinin olduğunu savunmaktadır. Hile Üçgeni Teorisi’nin temel teori olduğunu ve etkisinin daha fazla olduğunu düşünen ve hile riski kararları alırken kendilerine yardımcı olduğunu aktaran katılımcılar ise iki kişidir. İki katılımcı ise teorilerin kendileri için en etkili olduğunu düşündükleri unsurları söylemiştir. Bir katılımcı Fırsat unsurunun etkisinin çok daha fazla olduğunu ve bu unsur üzerinde riskin şekillendiğini savunmaktadır. Diğer bir katılımcı ise yetkinlik unsurunun bir temel

oluşturduğunu, yetkinliğiniz varsa fırsat, haklı gösterme gibi diğer unsurların oluşabileceğini aktarmıştır.

Hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin kendilerine yardımcı olmadığını aktaran katılımcılar ise iki kişidir. Bunlardan bir tanesi teorilerden dolayı olarak yararlandıklarını direkt bir etkisinin olmadığını aktarmıştır. Diğer katılımcı ise, teorilerin çok net bir şekilde yardımcı olduğunu söyleyemeyeceğini bildirmiştir.

5.4.4. Alternatif Unsur

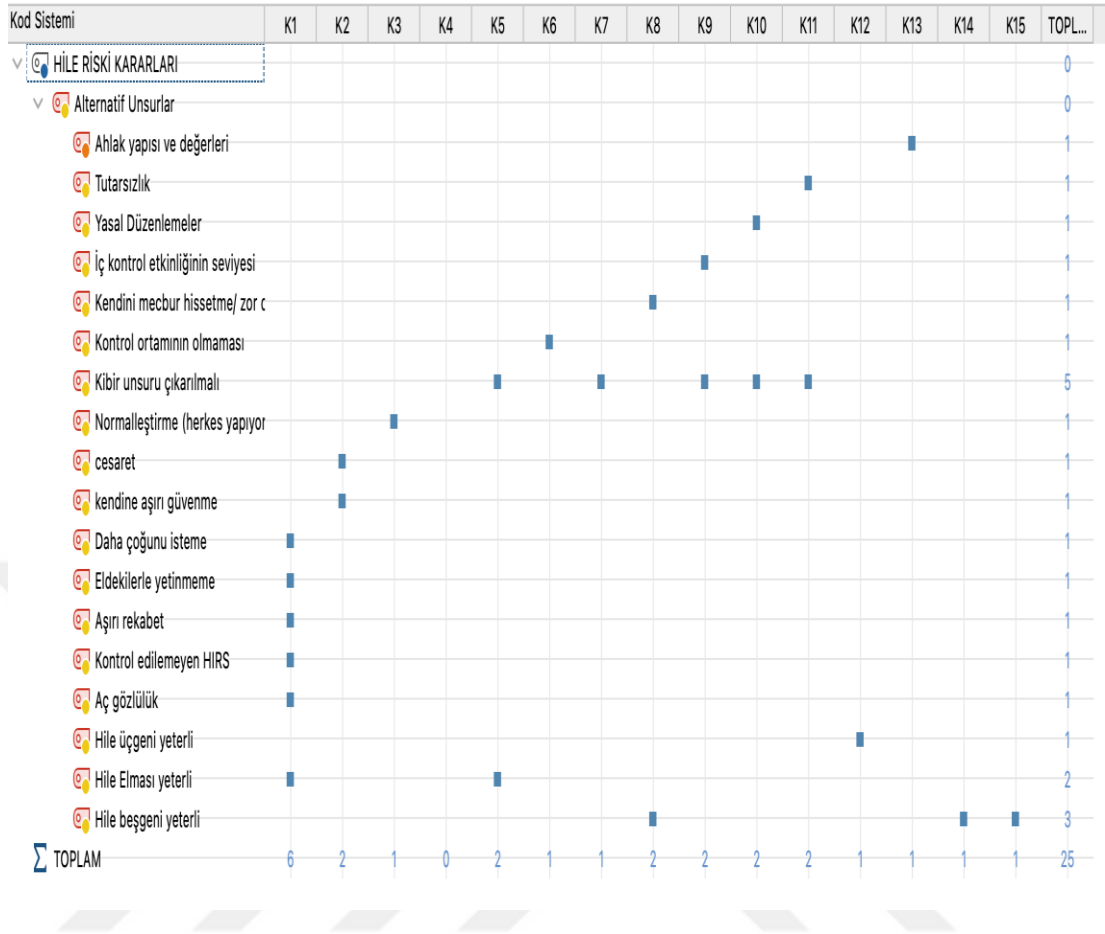
Alternatif Unsur kategorisinde amaç, katılımcıların hile teorileri hakkında görüşlerini almaktır. Katılımcıların tecrübelerine dayanarak hile teorisi unsurlarında faydalı olmayan unsurların çıkarılması veya yeni unsurların eklenmesi amaçlanmıştır. Böylece deneyimlerinden faydalanan katılımcıların, hilelere neden olduğunu düşündükleri yeni unsurları söylemeleri istenmiş ve farklı unsurlar ortaya çıkmıştır.

Katılımcılara aşağıdaki sorular sorulmuştur:

1. Hileyi tespit etmek için başka hangi unsurların yararlı olacağına inanıyorsunuz? Açıklar mısınız?
2. Hile üçgeninin genişletilip revize edilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz? Neden? Hangi unsurlar eklenmelidir?

Katılımcıların bir kısmı hile teorilerinin yeterli olduğunu; yeni bir unsur eklemenin veya çıkarmanın gerekli olmadığını savunmuştur. Hile Üçgeni Teorisinin yeterli olduğunu düşünen bir katılımcı vardır. Hile Elması Teorisi için yeterli diyen iki katılımcı varken Hile Beşgeni Teorisi'nin yeterli olduğunu savunan üç kişi bulunmaktadır. Beş unsur düşünüldüğünde kibir unsurunun çıkarılması gerektiğini düşünen katılımcılar ise beş kişidir. Alternatif unsurlar kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 29'da verilmiştir.

Şekil 29. Alternatif Unsur Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Bu katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...Fırsat, baskı, haklı gösterme unsurları bence daha belirleyici diğer iki unsur daha soyut kalıyor bunların üzerinden bir model oluşturmak daha doğru. Ağırlıklı fırsat üzerinden dönüyor bence aklıma ekstra bir unsur gelmiyor açıkçası” (K12, Konum 25).

“...Unsurları düşündüğümde kibri kesinlikle çıkartırım. Ekleyecek bir şey arıyorum, düşünüyorum şu an. Kavramlar zaten bence yeterince geniş yani adlandırmak zor benim için. Bunlar gerekli yelpazeyi sağlıyor bence bunun üzerindeki şeyler spesifik konulardır” (K5, Konum 26).

“...Müşteri profilini düşündüğüm zaman hile beşgeni teorisindeki beş unsur da çok önemli, çıkarılacak bir şey yok bence. Aslında eklenecek bir unsur da aklıma gelmedi” (K8, Konum 29).

“...Bence kibri çıkarabiliriz. Diğer unsurlar kalmalı bence. Yetkinlik çıkarılamaz ama diğer üç unsur kadar etkili değil bence. Onu dışında eklemek istediğim bir unsur da aklıma gelmiyor açıkçası” (K7, Konum 25).

“...Kibir unsurunu çıkarttım. Hilenin tespitinde etkili olduğunu düşünmediğim için çünkü kibirden yola çıkarak hileyi tespit etmek çok zor olabilir. O nedenle bu unsuru çıkarttım” (K9, Konum 25).

“...Kibir unsurunu çıkarabiliriz. Kimse bulmaz motivasyonu yapılabileceğini zannetmiyorum” (K10, Konum 23).

“...Kibir en az etkili olabilir diye düşünüyorum belki onu çıkarabiliriz” (K11, Konum 25).

“...Bu unsurlar yeterli diye düşünüyorum. Aklıma gelen başka bir unsur yok” (K14, Konum 25).

“...Bence bu unsurlar yeterli, aklıma gelmiyor başkası açıkçası” (K15, Konum 25).

Hile Teorilerine tecrübelerine dayanarak alternatif 9 yeni unsur ekleyen katılımcıların görüşleri şöyledir:

“...**Tutarsızlık (Tutarsız davranışlar)** unsuru olabilir. Tutarsızlık diğerlerinin dışı vurumu olabilir. Kişinin yetkinliği yoksa bu olabilir” (K11, Konum 25).

“...**Yasal düzenlemelerin eksikliğini** eklemek lazım” (K10, Konum 23).

“...Eklemem gerekense **iç kontrol etkinliğinin seviyesi** diyebilirim. Eksikliği ile hile olasılığının yüksek olması diyebilirim” (K9, Konum 25).

“...**Kendini mecbur hissetme, zor durumda kalmak** diyebilirim ama bu baskının içine de girer” (K8, Konum 29).

“...İlave unsur ekleyebilir miyim? kısmında bence tamamen **kontrol ortamının oluşturulmaması** diyebilirim” (K6, Konum 28).

“...**Normalleştirme** olabilir. İnsanlar da biraz bu var bence. Bir şeyi yapıyoruz ama bu yanlış da olsa herkes yaptığı için normalleştiriyoruz bu sefer doğruyu yapan dışlanıyor ve yanlış o yapıyor gibi oluyor. Normalleştirdiğiniz zaman kimsenin umruda olmuyor” (K3, Konum 30).

“...Cesaret de olabilir belki. Ama burada **kendine aşırı güvenme** de var” (K2, Konum 31).

“...Aşırı hırs, aşırı rekabet, eldekilerle yetinememe, daha çoğunu isteme ama neden istediğini bilememe. Kontrol edilemeyen hırs belki de unsurlar içinde bir numara olabilir. Bence hilekârların en büyük özelliği doymayan bir göz ve kontrol edilemeyen bir hırs var bence” (K1, Konum 25). (**Aç gözlülük ve kontrol edilemeyen hırs**).

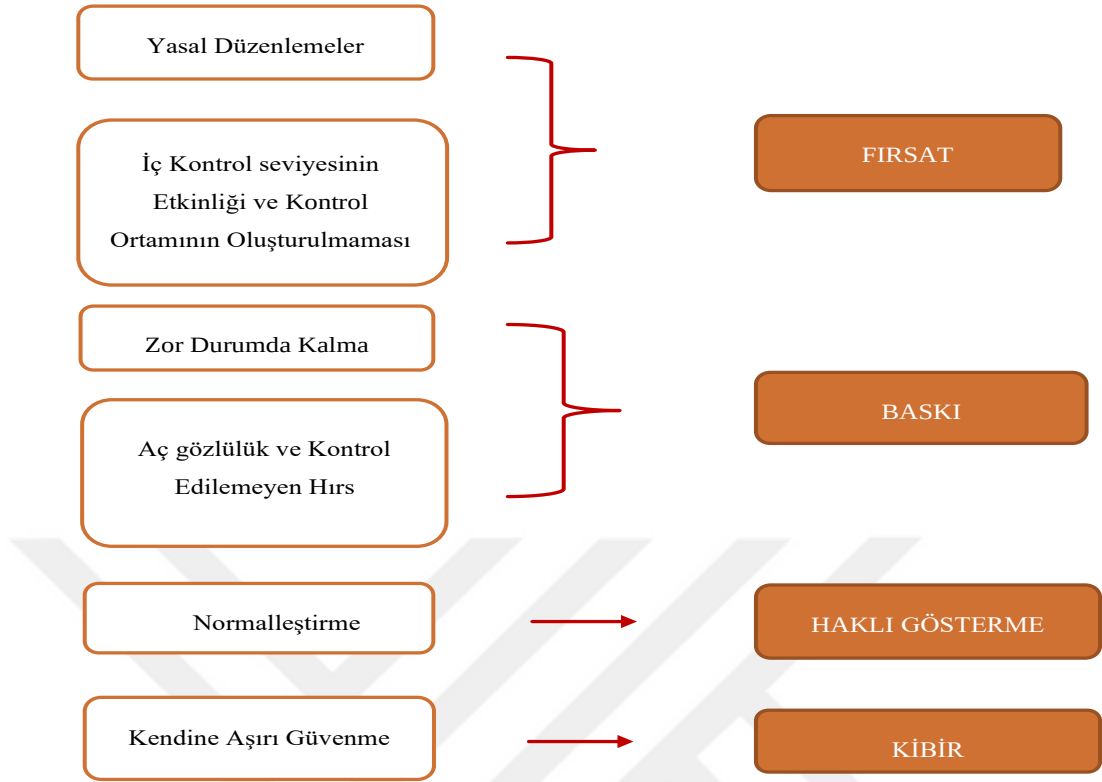
“...Ahlak derim. Kişinin kendi ahlakıyla ilgili olduğunu düşünüyorum. Ahlaklı bir insan bunun doğru olmadığını düşündüğünde bir fırsat olduğunda da bunu değerlendirmez. O yüzden ahlak yapısı ve değerleri diyebilirim” (K13, Konum 25). (Ahlak yapısı ve değerleri).

Katılımcılar kibir unsurunun etkili bir unsur olmadığını ve anlaşılmasının güç olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle unsurlar içerisinde en zayıf olandır ve bir çok katılımcı tarafından çıkarılması gerektiği düşünülmektedir. Kibir unsurunun çıkarılması aslında Hile Elması Teorisi’nin yeterli olduğu anlamına da gelmektedir.

Katılımcıların bir kısmı hile teorilerinin yeterli olduğunu savunmuştur. Bir kısmı ise hile teorileri yeterli ancak birkaç unsur daha eklenebilir düşüncesiyle yeni unsurlar önermektedir. Buna karşılık; önerilen unsurların birçoğunun aslında hile teorilerinde yer alan unsurların içerdiği kavramlar olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Katılımcıların önerdiği unsurları kapsayan hile teorisi unsurları eşleşmesi Şekil 30’da yer almaktadır.

Şekil 30. Esas ve Alternatif Unsurların Eşleşmesi

Önerilen unsurlardan tutarsızlık kavramı ile kişinin ahlak yapısı ve değerleri hile teorilerinin içinde somut bir biçimde yer almamaktadır. Katılımcının tutarsızlık kavramı ile anlatmak istediği, kişinin tutarsız davranışlarının onu hile yapmaya itebileceği yönündedir. Bu çelişkili davranışlarda bulunan kişilerin hile yaptığına dair bir şüphe oluşabilmektedir. Kişinin ahlaki yapısının zayıflığı, etik ve toplumsal değerlere sahip olmaması veya bunları benimsememesi de kişinin hileli eylemleri yapabilme gücünü arttırabilir. Bu anlamda iki unsur hilelerin nedenleri için bir bakış açısı sunabilmektedir.

5.4.5. Teori Unsurlarının Sıralaması

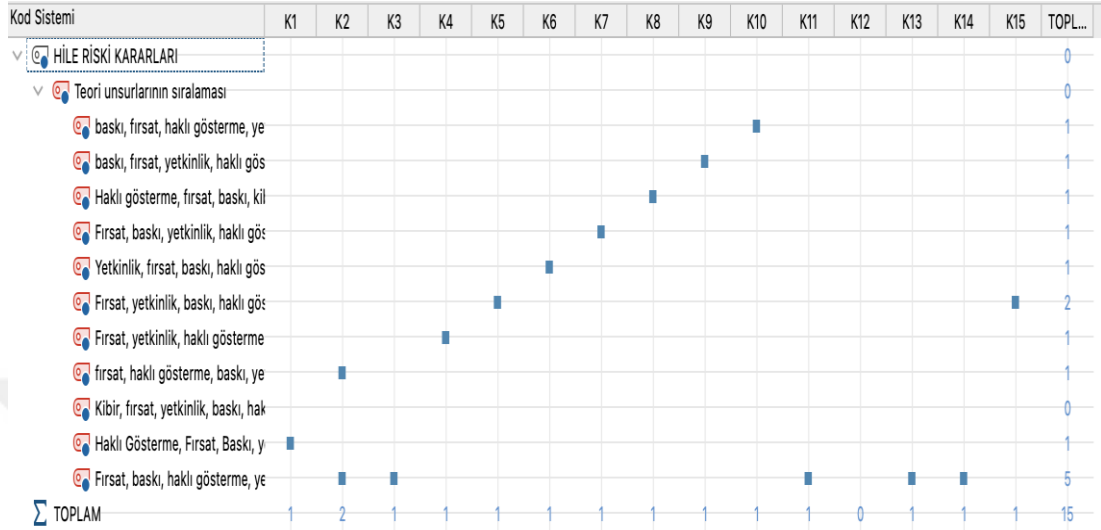
Son kategoride, katılımcılara denetim sürecini düşündüklerinde hile teorisi unsurları için bir önem sıralaması yapmaları istenmiştir.

Katılımcılara sorulan;

“Hile teorisi unsurlarını önem derecesine göre sıralayabilir misiniz? Neden böyle sıraladığınızı açıklayabilir misiniz?”

Sorusu ile en önemli buldukları hile teorisi unsurlarından en önemsiz bulduklarına doğru bir sıralama yapmaları istenmiştir. Hile teorilerinin sıralaması kategorisi katılımcı görüşleri Şekil 31’de verilmiştir.

Şekil 31. Teori Unsurlarının Sıralaması Kategorisi Katılımcı Görüşleri

“...Fırsat, baskı, yetkinlik, haklı gösterme ve kibir. Burada likitten likit olmayana doğru maddiden maneviye doğru bir sıralama. Karşılaştığım hile nedenlerini düşündüğümde böyle bir sıralama yapabilirim” (K7, Konum 26).

“...En üstte yetkinlik var, fırsat, baskı, haklı gösterme, kibri en sona koyarım. Çünkü kibrin oluşabilmesi için yetkinlik de gerekir yani yetkinliğiniz varsa kibriniz de vardır zaten. Her şeyin kararını ben verebiliyorsam bu kibir vardır ve bu yetkinliğin zaten bir unsurudur. Yöneticiler dışında daha alt kısımlardaki kibre gelirsek onun biraz cahil cesaretinden kaynaklandığını düşünüyorum. O yüzden en sona koyarım” (K6, Konum 28).

“...Fırsat, yetkinlik, baskı, rasyonelleştirme. Benim gözümde kibir yok zaten o nedenle sıralama bu şekilde” (K5, Konum 27).

“...Fırsat, Yetkinlik, haklı gösterme ve baskı olarak sıralardım. Baskı çok sübjektiftir bana göre. Yetkinlik ise önemli bir parametredir” (K4, Konum 28).

“...Kibir, Fırsat, Yetkinlik, Baskı, Haklı gösterme olur bu üst yönetim için olur. Alt çalışanlar için ise: Fırsat-haklı gösterme-baskı-yetkinlik-kibir olur bence. Çünkü birbirinden farklı karakterler bence” (K2, Konum 32-33).

“...Birinci unsur meşrulaştırma (kişilik, yetkinlik, tutum, ahlaki anlayış, etik), ikinci fırsat, üçüncü baskı diyelim ama ben baskı unsurunun herkes için geçerli olduğunu düşünmüyorum o nedenle varlıklı kişilerde hırs, ekonomik sorunu olanlarda baskı diyebiliriz. Hile üçgeni unsurları ortada var ama yetkinliği yoksa becerip hile yapamayabilir. Yetkinlik ile kendi fırsat alanını kendi oluşturabilir. O nedenle yetkinlik unsurunun da önemli olduğunu düşünüyorum” (K1, Konum 26).

“...Fırsat, baskı, haklı gösterme, yetkinlik ve kibir olarak sıralayabilirim. Bu düşüncem yani hile üçgeni unsurlarını başa koymam hep o teoriyi gördüğümüz, bildiğimiz için de olabilir. Diğerlerini kullanmadığım için de bana sıralama bu şekilde geliyor olabilir açıkçası” (K3, Konum 31).

“...Fırsat birincisi çünkü bir kere şirket yönetimi basit bir şekilde sistemi kurmalı ki bu tip suiistimallere açık kapı bırakmasın. Çünkü bu açık kapı aslında hile yapmayı düşünmeyen birini bile cezbedebilir. O kişinin çünkü manevi durumu nedir bilinmiyor. İşe geldiğimizde farklı bir maskemiz var, özel hayatımızda farklıyız. Kimseyi işe alırken bir saatlik mülakatla tanıyamazsın. İş yerinde de tanımadığın çok kapalı kişiler olabilir. Dolayısıyla bir şirket yönetimi olarak suiistimalleri kapatacak önlemler alınması gerekiyor. İkincisi de baskı bence. Üçüncüsü haklı gösterme, yetkinlik ve kibir bence bu şekilde” (K11, Konum 26).

Katılımcıların görüşlerine göre hile teorisi unsurlarının önem sıralaması frekansları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Hile Teorisi Unsurlarının Önem Sıralaması

UNSURLAR	1.SIRA (Frekans)	2.SIRA (Frekans)	3.SIRA (Frekans)	4.SIRA (Frekans)	5.SIRA (Frekans)
FIRSAT	10	5	0	0	0
BASKI	2	6	6	1	0
HAKLI GÖSTERME	2	1	7	5	0
YETKİNLİK	1	3	2	7	1
KİBİR	0	0	0	2	14

Katılımcıların çoğunluğu birinci sıraya fırsat unsurunu koymaktadır. Önem sıralamasının ikinci sırasına baskı unsurunu seçenler ağırlıktadır. Üçüncü sırada ise haklı gösterme unsuru en yüksek frekanstadır. Dördüncü sırada ise yetkinlik unsuru sıklıkla söylenirken son sıra için kibir unsuru en sık tekrarlanan unsur olmuştur.

Bu bölümde katılımcılarla gerçekleştirilmiş olan mülakatlardan elde edilen bulgular ve bu bulguların analizine yer verilmiştir. Bir sonraki bölüm ise çalışmanın sonuç bölümünü oluşturmakta ve literatür karşılaştırması ile birlikte araştırmanın sonucu içeren tartışma ve öneriler sunmaktadır.

6. SONUÇ

İşletme hilelerinin, işletmelerde yol açtıkları yıkıcı ve sarsıcı zararlar hem uygulamada hem de literatürdeki çalışmalarda görülmektedir. Hileli eylemlerin nedenleri ise literatürde yer alan hile teorileri ile açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu teorilerin bir kısmı uygulayıcıların da kullanımını sağlayabilmek amacıyla yasa ve standartlarda yerini almıştır. Bu çalışma ise denetim alanında kabul görmüş olan hile teorilerinin onların uygulayıcısı olan bağımsız denetçiler tarafından bilinirliği, denetim sürecinde kullanılabilirliği ve denetçilerin gözünden etkilerinin anlaşılmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışma ile hem nitel araştırma yöntemi kullanılarak hem de bu konu ile ilgili sınırlı sayıda olan araştırmalara bir yenisi eklenerek; literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanıldığından araştırma sonuçları nitel çalışmanın doğası gereği bir genelleme ifade etmemektedir. Araştırma sonuçları, araştırma evreninin tümüne mal edilemez. Araştırma sonuçları, araştırmanın örneklemini olan bağımsız denetçilerin bir kısmı ile yapılan mülakatlar sonucunda örneklemden alınan bir kesitin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu görüşler ile konu hakkında mevcut durum bilgisi alınarak teori ve uygulamada kullanılmak için faydalı olabilecek öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ilk teması olan hile teorileri farkındalığı ve hileli olay tecrübesi, denetçilerin tecrübelerine dayanılarak edinilen bilgiler ile güncel olarak ülkemizdeki hile vakalarına bir bakış açısı sağlamayı amaçlamıştır. Denetçilerin hileli eylemlerle karşılaşma sıklığı, en fazla karşılaştıkları hile türü, hilelerin maddi boyutları, hileli eylemler sonucunda hilekarların cezalandırılma durumları ve karşılaştıkları hilelerin nedenlerini aktarmaları literatürde yer alan verilerle ülkemizdeki durumu da karşılaştırmamızı sağlamıştır. ACFE raporlarında yer alan bilgilerle araştırmamızda elde ettiğimiz veriler paralellik göstermektedir. Bu açıdan da çalışma bağımsız denetim alanında önemli karşılaştırılabilir bilgiler sunmaktadır.

Bağımsız denetçilerin hile teorileri farkındalığı incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğu hile teorilerini bildiklerini aktarmıştır. Az da olsa bir kısım bağımsız

denetçi ise hile teorilerini bilmediğini söylemiştir. Hile Üçgeni Teorisi dışındaki hile teorileri, bazı eğitimleri, alanda okuma ve araştırmayı gerektirdiği için bilinmeyebilir. Bağımsız denetim süreçlerinde hilelerin nedenlerini açıklayan ve böylece hilelerin tespitinde yol gösterici olan hile teorilerinin denetçiler tarafından bilinmesi beklenmektedir. Araştırma bulguları hile teorilerinin bilinirliğinin yüksek olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda demografik bilgiler ile hile teorisi farkındalığı karşılaştırıldığında yaş, iş tecrübesi, eğitim düzeyi anlamında incelenen bilgilerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Her yaştan veya eğitim düzeyinden katılımcı için hile teorileri farkındalığının çeşitlilik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmanın katılımcıları olan bağımsız denetçiler en az 5 yıl alanda çalışmıştır ve uzun süreli iş tecrübeleri, onların birden çok hile vakası ile karşılaşmalarını sağlamıştır. En fazla karşılaşılan hile türü hileli finansal raporlamadır. Katılımcılar bu hile türü ile hemen hemen her işletmede karşılaştıklarını aktarırken genellikle vergi yükümlülüğünden kaçma veya kredi verecek kuruluşlarda iyi izlenim bırakma sebepleriyle yapıldığını vurgulamaktadırlar. Katılımcıların varlıkların kötüye kullanılması ve yolsuzluk hile türlerini ise net bir şekilde hile eylemi olarak tanımladıkları görülmüştür. Bu görüşlerden yola çıkarak bağımsız denetçilerin hile türleri üzerindeki algılarının ve farkındalıklarının yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

Katılımcıların hilelerin nedenlerini aktardıkları görüşlerinde hilelerin nedenlerine yönelik tutarlı ifadeler kullandıkları görülmektedir. Bu durum, katılımcıların hileleri algılamak ve tespit etmek açısından farkındalığa sahip olduklarına işaret etmektedir. Bu husus teorik bilgi ile desteklendiğinde denetim süreci için daha etkili ve hızlı sonuçların ortaya çıkabileceği fikrini akıllara getirmiştir.

Araştırmada, katılımcılar hilelerin tespiti aşamasında hile teorisi unsurları olan baskı, fırsat, haklı gösterme ve yetkinlik unsurlarının etkili olduğunu aktarmışlardır. Ancak kibir unsuru için katılımcıların büyük çoğunluğu hilelerin tespitinde etkisinin olmayacağı düşüncesini savunmaktadırlar. Katılımcılarda hâkim olan bir diğer görüş ise; denetim süreçlerinde çalışanlar ile mülakatlar yapmak ve onları tanımak hem zaman hem maliyet açısından zor olacağından dolayı fırsat unsuru dışındaki unsurların tespit edilmesinin güç olduğudur. Bu düşünce nispeten doğru olabilir. Ancak hile teorisi unsurları hile riski faktörleri niteliğinde olduğundan denetime başlangıç sürecinde çalışanları tanımaya yönelik formlarla veya mülakatlar yoluyla gerekli bilgilere ulaşılabilir. Bu adımlar zaman alabilir ve buna bağlı olarak maliyetler artabilir

ancak hilelerin tespit edilmesi mikro ve makro anlamda daha büyük getirileri ortaya çıkabilecektir.

Araştırma sonucunda denetçilerin çoğunluğu hile teorilerinden denetim sürecinde yararlandıklarını aktarmışlardır. Çeşitli şekillerde teorilerden yararlandıklarını aktaran katılımcıların teorileri aslında teori anlamında değil de unsurlar bazında bildikleri ve daha çok denetim süreçlerinden yola çıkarak edindikleri tecrübelerle tespit ettikleri anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın amaçlarından olan denetçilerin hile riski kararlarında hile teorilerinin etkisini içeren kategoride, katılımcıların büyük çoğunluğu hile riski kararlarını alırken hile teorilerinden yararlandıklarını dile getirmişlerdir. Burada genellikle fırsat unsuru öne çıkmaktadır ve hile riski kararlarını alırken bu unsurun daha etkili olduğu aktarılmıştır. Aynı zamanda temel teori olduğu sebebiyle Hile Üçgeni Teorisi katılımcılar tarafından desteklenirken birden fazla katılımcı ise yetkinlik unsurunun önemine değinmiştir. Buradan anlaşılabileceği üzere hile riski faktörleri olarak hile teorilerinin unsurlarının süreç içinde kullanıldığı düşünülebilir.

Katılımcıların denetim sürecini düşünerek yeni hile teorisi unsurları önermeleri istenmiştir. Alternatif hile unsurlarını düşünen katılımcılar genellikle hile teorisi unsurlarını içeren kavramları aktarmışlardır. Ancak alınan cevaplardan tutarsızlık ile kişinin ahlak yapısı ve değerleri kavramları hiçbir hile teorisi unsurunun içine girmemektedir. Bu bağlamda bu kavramlar hakkında düşünülerek hilelerin nedenlerini açıklayan unsurlar olup olamayacakları değerlendirilebilir. Bu kavramlar ile mevcut teoriler için yeni bir bakış açısı getirilebilir.

Son olarak; hilelerin tespitinde katılımcıların en önemli gördükleri unsurun fırsat unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır. En az önemli gördükleri unsur ise kibir unsurudur. Bu bağlamda fırsat unsurunun denetçiler tarafından tespitinin daha olası olması, bu unsurun daha somut göstergeler ile tanımlanabilir olması etkili olabilir. Kibir unsuru ise, araştırmanın genelinde katılımcılar tarafından etkisiz bir unsur olarak aktarılmaktadır. Bu unsurun hilenin nedenlerini açıklayamayacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle Hile Beşgeni Teorisi'nin de katılımcılar tarafından kabul görmediği söylenebilir.

Tüm veriler ışığında araştırmanın sonucunda, bağımsız denetim sürecinde hile teorilerinin bilinirliğinin, kullanılabilirliğinin ve süreçlerdeki etkisinin yeri hakkında bilgi elde edilmiştir. Sonuç olarak örnekleme dahil edilen bağımsız denetçiler açısından

teorilerin kullanımının yararının ve hile riski kararlarında etkilerinin yüksek olacağının düşünöldüğü söylenebilir.

6.1. Tartışma

Çalışma; yazarın sahip olduğı bilgi çerçevesinde, ölkemizde hile teorilerinin ile bağımsız denetçilerin hile riski kararları üzerindeki etkilerini inceleyen ilk çalışmadır. Literatür incelendiğinde ise bu iki kavramı ilişkilendiren sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmanın literatür taraması başlığında da incelendiğı üzere konu ile ilişkili yapılan çalışmaların sonuçları ile araştırma sonuçları paralellik göstermektedir. Literatür de yer alan çalışmalar da hile teorilerinin etkilerini kabul etmektedir.

Çalışmamız bağımsız denetçilerin hile riski kararlarını alırken hile teorilerinin onlara yol gösterdiği ve kararlarını etkilediğı sonucuna varmıştır. Literatürdeki diğer çalışmalarda da çalışmamızın sonucuya benzer sonuçlar elde edilmiştir. Boyle ve diğerlerinin (2015) bağımsız denetçiler ile yaptıkları nitel araştırmalarında da hile teorilerinin denetim süreçlerinde kullanımının risk değerlendirme aşamasındaki kararları önemli derecede etkilediğı ve başarılı olduğı sonucuna ulaşmıştır. Huang ve arkadaşlarının çalışmasında (2017) hile tespiti sürecinin etkinliğinin artırılmasında hile üçgeni unsurlarının denetçilere ve yöneticilere avantaj sağladığı sonucuna varılmıştır. Schuchter ve Levi (2016) ise hile üçgeni ve hile elması teorilerini inceledikleri çalışmaları teorilerin unsurlarının etkilerinin yoğun olduğı yargısıyla sonuçlanmıştır.

Çalışmamızın diğer bir sonucunda hilelerin tespitinde en etkili hile teorisi unsurunun fırsat unsuru olduğı sonucuna ulaşılmıştır. Yendrawati ve diğerlerinin (2019) çalışması, hileli finansal raporlamanın hile üçgeni ve hile elması ile olan ilişkisini incelemektedir. Çalışma sonucu hileli finansal raporlamanın tespitinde fırsat unsurunun en etkili unsur olduğunu göstermektedir. Sanusi ve diğerlerinin (2015) hile riski değerlendirme süreçleriyle hile üçgeni unsurlarının ilişkisini inceledikleri çalışmalarda sırasıyla fırsat, baskı ve haklı gösterme unsurlarının ilişkilerinin yüksek olduğı sonucuna ulaşmıştır. Wilks ve Zilbelman'in (2004) ise hile üçgeni teorisinin denetim süreçlerindeki risk değerlendirmelerini inceledikleri çalışmaları fırsat unsurunun hilelerin tespitinde en etkili unsur olduğı yargısıyla sonuçlanmıştır. Çalışma aynı zamanda denetçilerin hile riski unsurlarına olan algılarını da incelemiş denetçilerin hile ipuçlarına karşı olan algılarını da yüksek bulmuştur. Çalışmamızda

da denetçilerin hile riski faktörlerini oluşturan unsurlara karşı algılarının yüksek olduğu sonucuna varıldığı düşünüldüğünde iki çalışma sonuçları birbiriyle örtüşmektedir.

Literatürde hile teorilerini ve hile risklerini ayrı ayrı inceleyen çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda hileye karşı yöneticilerin tutumları, risk göstergeleri veya kazanç faktörleri gibi işletmenin performansı ile ilgili konular ele alınmıştır. Bu çalışmaların birçoğunun nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Ancak fenomenolojik araştırma deseni ile bağımsız denetçiler ile derinlemesine inceleme yapan çalışmalar sınırlıdır. Çalışmamız önceki çalışmalardan farklı olarak denetçilerin bakış açısını incelenmeyi amaçlamıştır. Yapılan bu çalışmaların katılımcıları genellikle yöneticiler veya işletme çalışanlarıdır. Ancak çalışmamızda olduğu gibi hile riskleri konusunda denetçilerin tecrübelerini ve görüşlerini almak konuyu bilenlerin görüşlerine dayanması nedeniyle önem taşımaktadır.

6.2. Öneriler

Bağımsız denetim sürecinde hileli eylemlerin tespitine yönelik olarak hile teorilerinden daha etkili bir şekilde yararlanılmaya çalışılması gerektiğini vurgulamakta fayda vardır. Özellikle uluslararası literatürde farklı disiplinlerce çokça araştırılan ve tartışılan hile nedenlerine ilişkin olarak geliştirilen teorilerin bağımsız denetim sürecinde aktif olarak kullanılmasının, denetimin etkinliğinin yanı sıra verimliliğini de artırabileceğini belirtmek gerekir. Zira hile teorileri farkındalığının bağımsız denetçilerce oluşturulması ve bu teorilerin denetim süreçlerine entegre edilmesi, denetim alanının en büyük problemlerinden olan zaman yetersizliği, büyük veri sorunları ve bunları içeren maliyet sorunlarının hafifletilmesine de yardımcı olabilecektir. Bu bağlamda konu ile ilişkili vaka çalışmalarının yapılması, eğitimlerin verilmesi ve işletmelerin de konu ile ilgili bilgilendirmeye yönlendirilmesi faydalı olacaktır.

Çalışmamız nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Sonraki çalışmalarda hile teorilerinin hile riski kararlarına olan etkilerinin daha geniş bir örneklem ile yapılabilecek nicel araştırmalar ile incelenmesi sağlanabilir. Ek olarak bağımsız denetim alanının hile teorilerinin kullanımı ve bilinirliği gibi konulardaki durumu güncel nicel araştırmalar ile gözlemlenebilir.

KAYNAKÇA

- ACFE Report (2022). <https://acfepublic.s3.us-west-2.amazonaws.com/2022+Report+to+the+Nations.pdf>.
- AICPA (2002). Statement on Auditing Standards (SAS) No. 99: Consideration of fraud in a financial statement audit. New York: AICPA. https://egrove.olemiss.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1118&context=aicpa_prof.
- AICPA (2016) AICPA professional standards as of Statements of Position. https://egrove.olemiss.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1549&context=aicpa_prof.
- Akyel, R. ve Köse, H. Ö.(Mart 2010). Kamu yönetiminde etkinlik arayışı: etkin kamu yönetimi için etkin denetimin gerekliliği, Türk İdare Dergisi, Sayı. 466.
- Albrecht, W. S., Albrecht, C. O., Albrecht, C. C., Zimbelman, M. F. (2012), Fraud Examination (4th Ed.), South-Western Cengage Learning, Ohio.
- Albrecht, W. S., Albrecht, C., & Albrecht, C. C. (2008). Current trends in fraud and its detection. Information Security Journal: a global perspective, 17(1), 2-12.
- Albrecht, W. S., Howe, K. R., & Romney, M. B. (1984). Deterring fraud: the internal auditor's perspective. Inst of Internal Auditors.
- Albrecht, W. S., Wernz, G. W., & Williams, T. L. (1995). Fraud: Bringing light to the dark side of business. Irwin Professional Pub.
- Altuğ, F. (2000). Mali Denetim, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö., & Fidan, T. (2018). Nitel araştırmada geçerlik ve güvenirlik: Kuramsal bir inceleme. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 37-75.
- Archambeault, D. S., DeZoort, F. T., & Hermanson, D. R. (2008). Audit committee incentive compensation and accounting restatements. Contemporary Accounting Research, 25(4), 965-992.
- Bağımsız Denetim Standartları 240 (2013). Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları Standardı. KGK.https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyeni25.12.2017/BDS%20240_RG.PDF.
- Bağımsız Denetim Standartları 315 (2017) İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle ‘Önemli Yanlışlık’ Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi Standardı. KGK.<https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyen i25.12.2017/BDS%20315-Site.pdf>
- Bağımsız Denetim Standartları 330 (2013) Bağımsız Denetçinin Değerlendirilmiş Risklere Karşı Yapacağı İşler Standardı. KGK. <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS_330.pdf

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.
- Beasley, M.S., Carcello, J.V., Hermanson, D.R., Neal, T., 2010. Fraudulent Financial Reporting: 1998–2007, An Analysis of U.S. Public Companies. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, Durham, NC. <http://www.coso.org>.
- Benson, M. L., & Simpson, S. S. (2014). Understanding white-collar crime: An opportunity perspective. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203762363>.
- Bhattacharjee, A. (2012). Social science research: Principles, methods, and practices.
- Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. Sociological methods & research, 10(2), 141-163.
- Boyle, D. M., DeZoort, F. T., & Hermanson, D. R. (2015). The effect of alternative fraud model use on auditors' fraud risk judgments. Journal of Accounting and Public Policy, 34(6), 578-59 <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2015.05.006>.
- Bozkurt, N. (1999). Muhasebe Denetimi. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bozkurt, N. (2009). İşletmelerin kara deliği hile. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bressler, M. S., & Bressler, L. A. (2007). A model for prevention and detection of criminal activity impacting small business. The Entrepreneurial Executive, Vol. 12, pp. 23–36.
- Brink, P. J. (1991). Issues of reliability and validity. Qualitative nursing research: A contemporary dialogue, 2(12), 164-186.
- Celayir, D. (2018) Denetim Komitelerinin Kurumsal Yönetimin Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi, İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi, Cilt:1, Sayı:1.
- Cendrowski, H., James P. M., Louis W. P. (2007). The Handbook Of Fraud Deterrence. New Jersey, USA: John Wiley & Sons Inc.
- Chen, K. Y., Elder, R. J., & Hsieh, Y. M. (2007). Corporate governance and earnings management: The implications of corporate governance best-practice principles for Taiwanese listed companies. Journal of Contemporary Accounting & Economics, 3(2), 73-105.
- Cieslewicz, Joshua K. (2010), "The Fraud Square: Societal Influences on the Risk of Fraud", American Accounting Association Annual Meeting, San Francisco, USA.
- Cieslewicz, Joshua K. (2012), "The Fraud Model in International Contexts: A Call to Include Societal-Level Influences in the Model", Journal of Forensic & Investigative Accounting, 4(1), pp. 214-254.
- Coenen, T. (2008). Essentials of Corporate Fraud. NJ: John Wiley and Sons.
- Cohen, J. R., Ding, Y., Lesage, C., & Stolowy, H. (2010). Corporate fraud and managers' behavior. Journal of Business Ethics, 95(2), 271–315.
- Cohen, L., & Manion, L. (1994). The interview. Cohen L. & Manion L. Research Methods in Education: Fourth Edition, London: Routledge.
- Cömert, N. ve İbiş, C. (2007). Genel Muhasebe ve Defter Tutma Uygulamaları, Nihat Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, s.14.

- Cressey, D.R. (1954). The differential association theory and compulsive crimes. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 45(1), 29-40.
- Cressey, D.R. (1950). The criminal violation of financial trust. *American sociological review*, 15(6), 738-743.
- Cressey, D.R. (1953). *Other people's money; a study of the social psychology of embezzlement*. Free Press.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Creswell, J.W. ve Plano Clark, V.L. (2007). *Desingning and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cullen, F. T., & Agnew, R. (2003). *Criminological theory: Past to present*. Los Angeles, CA: Roxberry Publishing Company. <http://dx.doi.org/10.4236/aasoci.2012.21009>.
- Çatıkkaş, Ö. (2011). İşletmelerde mali tablo hileleri. *Denetışim*, (8), 18-30.
- Davis, M. ve Stark, A. (2001). *Conflict of Interest in the Profession*, Oxford University Press.
- Dellaportas, S. (2013). Conversations with inmate accountants: Motivation, opportunity and the fraud triangle. *Accounting f6rum*, 37(1), 29-39.
- Deloitte (2008). Uluslararası İç Denetim Standartları Mesleki Uygulama erevesi (2007'deki Değişikliklerle), Türkiye İ Denetim Enstitüsü (The IIA Research Foundation), İstanbul.
- Demir, ř. (2014) Muhasebe Hataları ve Hileleri İle Bunlara Dair Yaptırımların Yasal Mevzuat Kapsamında Değerlendirilmesi, M6DAV, Sayı: 91.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). *Introduction: The discipline and practice of qualitative research*.
- Dolu, O. (2012). *Su Teorileri*. Sekin Yayıncılık.
- Donegan, J.J. and Ganon, M.W. (2008). "Strain, differential association, and coercion: Insights from the criminology literature on causes of accountant's misconduct", *Accounting and the Public Interest*, Vol. 8 No, 1, pp. 1–20.
- Doost, R. K. (1990). Accounting irregularities and computer fraud. *National Public Accountant*, 35(5), 36-39.
- Dorminey, J. W., Fleming, A. S., Kranacher, M.J., Riley, R.A. (2012a). Financial Freud: A New Perspective on an Old Problem, *The CPA Journal*. 82(6), ss. 61-65.
- Dorminey, J., Fleming, A. S., Kranacher, M.-J., Riley, R. A. (2012b). The Evolution of Fraud Theory. *Issues in Accounting Education*, no. 27 (2), pp. 555–579. <http://doi.org/10.2308/iace-50131>.
- Durmuş, A. F., Fikret, O. T., & 6zkan, 6. (2018). Denetim kanıtı kalitesinin denetçi g6rşne etkisi: Literatür incelemesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), 66-88.
- Erlandson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L., & Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. Sage.

- Flowers, R.B. (1990). *Minorities and Criminality*, Praeger Publishers, New York.
- Free, C. (2015). Looking through the fraud triangle: A review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, ss.175-196.
- Free, C., & Murphy, P. R. (2015). The ties that bind: The decision to co-offend in fraud. *Contemporary Accounting Research*, 32(1), 18-54.
- Free, C., Macintosh, N., & Stein, M. (2007). Management Controls: The Organizational Fraud Triangle of Leadership, Culture and Control in Enron. *IveyBusinessJournal*.
- Free, C., ve Murphy, P. R. (2015). The ties that bind: The decision to co-offend in fraud. *Contemporary Accounting Research*, 32(1), 18-54.
- Fukukawa, H., & Mock, T. J. (2011). Audit risk assessments using belief versus probability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(1), 75-99.
- Gee, S. (2014). *Fraud and Fraud Detection: A Data Analytics Approach*, USA:Wiley.
- Gill, R. (2011). *Theory and practice of leadership*. Sage.
- Global Corruption Report 2009, Corruption and the Private Sector, www.seffaflik.org.
- Goldmann, P. ve Kaufman, H. (2009). *Anti-Fraud Risk and Control Workbook*. New York: Wiley & Sons.
- Göne, S. (2016). Bağımsız Denetimde Çalışma Kağıtlarının 230 No'lu Türkiye Denetim Standardı Açısından İncelenmesi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7).
- Güredin, E. (2014). *Denetim ve Güvence Hizmetleri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Haftacı, V. (2016). *Muhasebe Denetimi*, Umuttepe Yayınları, 4. Baskı, Kocaeli.
- Hogan, C. E., Rezaee, Z., Riley Jr, R. A., & Velury, U. K. (2008). Financial statement fraud: Insights from the academic literature. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 27(2), 231-252.
- Hooper J. M., & Forneli C. M. (2010). Detering and detecting financial reporting fraud – a platform for action. Center for Audit Quality, Washington D.C. Retrieved from. <http://www.thecaq.org/detering-and-detecting-financial-reporting-fraud>.
- Howe, M. A., & Malgwi, C. A. (2006). Playing the ponies: A \$5 million embezzlement case. *Journal of Education for Business*, 82(1), 27-33.
- Huang, S. Y., Lin, C. C., Chiu, A. A., & Yen, D. C. (2017). Fraud detection using fraud triangle risk factors. *Information Systems Frontiers*, 19, 1343-1356.
- Huber, W. (2017). Forensic accounting, fraud theory, and the end of the fraud triangle. *Journal of Theoretical Accounting Research*, 12(2), 28-49.
- Husserl, E. (1931). *The idea of phenomenology*. New York, NY: Routledge.
- International Federation of Accountants (2010). *Handbook Of The Code Of Ethics For Professional Accountants*. 545 Fifth Avenue, 14th Floor New York, 10017 USA. https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/2010-handbook-of-the-code-o.pdf.
- International Standard On Auditing 240 The Auditor's Responsibilities Relating To Fraud In An Audit Of Financial Statements (2009).

<https://www.ifac.org/flysystem/azureprivate/publications/files/A012%202013%20IAASB%20Handbook%20ISA%20240.pdf>.

- Iyer, N. K., & Samociuk, M. (2006). *Fraud and corruption: Prevention and detection*. Gower Publishing, Ltd..
- İslamoğlu, A. H., & Alınçık, Ü. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Jafarlı, R. (2019). *İşletmelerde Hile Riski Farkındalığı: Ampirik Analiz* (Doctoral dissertation, Bursa Uludag University (Turkey)).
- Jamieson, R., Stephens, G., Winchester, D. (2007). "85. An Identity Fraud Model Categorising Perpetrators, Channels, Methods of Attack, Victims and Organisational Impacts", <http://www.pacis-net.org/file/2007/1271.pdf>.
- Johnson, E., Kuhn Jr., J., Apostolou, B., Hassell, J., (2013). Auditor perceptions of client narcissism as a fraud attitude risk factor. *Audit: J. Practice Theory* 32 (1), 203–219.
- Kalovya, O.Z. (2020), "Determinants of occupational fraud losses: offenders, victims and insights from fraud theory", *Journal of Financial Crime*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFC-10-2019-0136>.
- Kassem, R., & Higson, A. (2012). The new fraud triangle model. *Journal of emerging trends in economics and management sciences*, 3(3), 191-195.
- Kavut, L., Taş, O. ve Şavlı, T. (2009). *Uluslararası Denetim Standartları Kapsamında Bağımsız Denetim, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMMO) Yayın No: 130, İstanbul*.
- Kazan, G. (2021). Hile Üçgeni, Hile Elması ve Hile Beşgeni: Hile Eylemlerinin Nedenlerine İlişkin Teorilere Kavramsal Bakış. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 20(62), 245-258.
- Keay, S. J. (1992). The 'romanisation' of Turdetania. *Oxford Journal of Archaeology*, 11(3), 275-315.
- Kelly, P. F. (2012). *Landscapes of globalization: Human geographies of economic change in the Philippines*. Routledge.
- Kelly, P., & Hartley, C. A. (2010). Casino gambling and workplace fraud: A cautionary tale for managers. *Management Research Review*, 33(3), 224–239.
- Kenyon, W., & Tilton, P. D. (2006). Potential red flags and fraud detection and performance in emerging markets. *Journal of corporate finance*, 19(5), 1-26.
- KGK. (2013). BDS 500 Bağımsız Denetim Kanıtları, Resmi Gazete (28867 sayılı).
- Kır, H. (2010). Stratejik Denetim ve Denetimde Risk Odaklılık. *Denetişim*, (4), 47-61.
- Kidder, D. L. (2005). Is it 'Who I am', 'What I can get away with', or 'What you've done to me?': A multi-theory examination of employee misconduct. *Journal of Business Ethics*, 57, 389-398. doi:10.1007/s10551-004-6713-x
- Kirk, J., Miller, M. L., & Miller, M. L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Sage.
- Kleiman, S. (2004). Phenomenology: To wonder and search for meanings. *Nurse researcher*, 11(4).

- Knapp, C. A., & Knapp, M. C. (2001). The effects of experience and explicit fraud risk assessment in detecting fraud with analytical procedures. *Accounting, Organizations and Society*, 26.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Kranacher, M. J., B. W. Morris, T. A. Pearson, and R. A. Riley Jr. 2008. A model curriculum for education in fraud and forensic accounting. *Issues in Accounting Education* 23 (4): 505–519.
- Kranacher, M. J., Riley, R. A., & Wells, J. T. (2011). *Forensic Accounting and Fraud Examination*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- LaSalle, R. E. (2007). Effects of the fraud triangle on the students' risk assessment. *Journal of Accounting Education*, 25(1–2), 74–87.
- Levi, M. (2006). The media construction of financial white-collar crimes. *British Journal of Criminology*, 46, 1037-1057. doi:10.1093/bjc/azl079.
- Loebbecke, J. K., M. M. Eining, and J. J. Willingham. 1989. Auditors' experience with material irregularities: Frequency, nature, and detectability. *Auditing: A Journal of Practice and Theory* 8 (Fall): 1-28.
- Lokanan, M. E. (2015, September). Challenges to the fraud triangle: Questions on its usefulness. In *Accounting Forum* (Vol. 39, No. 3, pp. 201-224). No longer published by Elsevier.
- Lou, Y.I. and Wang, M.L. (2009) Fraud risk factor of the fraud triangle assessing the likelihood of fraudulent financial reporting. *Journal of Business & Economics Research* 7(2): 61–78.
- Mackevičius, J., & Giriūnas, L. (2013). Transformational research of the fraud triangle. *Ekonomika*, 92(4), 150-163.
- Mahmood, M. (2005), Corruption in civil administration: causes and cures, *Humanomics*, Vol. 21 No. 3, pp. 62-84.
- Mansor, N. ve Abdullahi, R. (2015). Fraud triangle theory and fraud diamond theory. Understanding the convergent and divergent for future research. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Science*, 1(4), 38-45.
- Marden, R., & Edwards, R. (2005). The Sarbanes-Oxley'Ax'. *The CPA Journal*, 75(4), 6.
- Marks, J. (2009). *Playing Offense in a High-Risk Environment*. Crowe Horwath. New York.
- Marks, J. (2014). *Playing Offense in a High-Risk Environment. A Sophisticates Approach to Fighting Fraud*. Crowe Horwath. New York.
- Maulidi, A. (2020). Critiques and further directions for fraud studies: Reconstructing misconceptions about developing fraud theories. *Journal of Financial Crime*, 27(2), 323-335.
- Memiş, M. Ü., & Okşas, M. (2019). Denetimde Önemlilik Kavramı Üzerine Bir Literatür Taraması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 12, 1030-1051.

- Mengi, B. T. (2012). Hile Denetiminde Yetkinliklerin Değerlendirilmesi-Hile Karosu. Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis, (114).
- Messier, W. F. (1997). Auditing: A systematic approach, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York.
- Morales, J., Gendron, Y., & Guénin-Paracini, H. (2014). The construction of the risky individual and vigilant organization: A genealogy of the fraud triangle. Accounting, Organizations and Society, 39(3), 170-194.
- Moustakas, C. (1994) Phenomenological research methods. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Murphy, P. R. (2012). Attitude, machiavellianism and the rationalization of misreporting. Accounting, Organizations and Society, 37, 242. doi:10.1016/j.aos.2012.04.002.
- Nanda, S., Zenita, R. and Salmiah, N. (2019). Fraudulent Financial Reporting: A Fraud Pentagon Analysis. Ac- counting and Finance Review, s.106-113.
- Nettler, G. (1974) Embezzlement without problems. British Journal of Criminology 14(1): 70–77. Ones, D. and Viswesvaran, C. (2001) Integrity tests and other criterion-focused occupational personality scales (COPS) used in personnel selection. International Journal of Selection and Assessment 9(1/2): 31–39.
- Nindito, M. (2018). Financial Statement Fraud: Perspective of the Pentagon Fraud Model in Indonesia. Academy of Accounting and Financial Studies Journal.
- Norman, C. S., Rose, A. M., & Rose, J. M. (2010). Internal audit reporting lines, fraud risk decomposition, and assessments of fraud risk. Accounting, Organizations and Society, 35(5), 546-557.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. International Journal of social research methodology, 11(4), 327-344.
- Okan Okten, P. (2018). Paradigm shifts in causes of fraudulent actions: Triangle, diamond and the others. Journal of Business Research-Turk, 10(3), 655-669.
- Özkul, F. U. ve Özdemir, Z. A. (2011). İşletmelerde Hile Riski Yönetimi, Beta Basım Yayın.
- Özkul, F. U., ve Özdemir, Z. (2013). Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Öneri Dergisi, 10(40), 75-89.
- Patton, M. Q. (1987). How to use qualitative methods in evaluation (No. 4). Sage.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. Qualitative social work, 1(3), 261-283.
- Pavlo, W., Jr., and N. Weinberg. 2007. Stolen Without a Gun: Confessions from Inside History's Biggest Accounting Fraud—The Collapse of MCI WorldCom. Tampa, FL: Etika Books.
- Payne, E.A. Ramsay, R.J.(2005). Fraud Risk Assessments and Auditors Professional. Skepticism, Managerial Auditing Journal, Vol. 20, No. 3.
- Pedneault, S., Rudewicz, F., Silverstone, H. ve Sheetz, M. (2012) Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts. New Jersey: John Wiley & Sons.

- Pincus, K. V. (1989). The efficacy of a red flags questionnaire for assessing the possibility of fraud. *Accounting, Organizations and Society*, 14(1-2), 153-163.
- Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research methods. *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience*, 41-60.
- Popoola, O.M.J., Sidikatu S. ve Ahmad, A.C. (2017). Forensic Accounting and Cyber-Attack: Considering the Relevance of Behavioural Theories in Fraud Prevention, Detection and Response, *International Conference on Accounting Studies (ICAS) 2017* 18-20.
- Purnamasari, P., & Oktaroza, M. L. (2015). Influence of employee fraud on asset misappropriation analysed by fraud diamond dimension. *Ss*.257-264.
- Qu, S. Q., & Dumay, J. (2011). The qualitative research interview. *Qualitative research in accounting & management*, 8(3), 238-264.
- Rae, K., & Subramaniam, N. (2008). Quality of internal control procedures: Antecedents and moderating effect on organizational justice and employee fraud. *Managerial Auditing Journal*, 23(2), 104–124.
- Ramamoorti, S. (2008). The psychology and sociology of fraud: Integrating the behavioral sciences component into fraud and forensic accounting curricula. *Issues in Accounting Education*, 23, 521-533. doi:10.2308/iace.2008.23.4.521
- Ramamoorti, S., Morrison, D. and Koletar, J.W. (2009). Bringing Freud to fraud: Understanding the state of-mind of the C-level suite/white collar offender through A-B-C analysis. Working paper, Institute for Fraud Prevention.
- Ramamoorti, S., Morrison, D. E., III, Koletar, J. W., & Pope, K. R. (2013). A.B.C.'s of behavioral forensics: Apply psychology to financial fraud prevention and detection. doi:10.1002/9781118740422
- Ramos, M. J., & West, L. (2003). Fraud detection in a GAAS audit: SAS no. 99 implementation guide. <https://core.ac.uk/download/pdf/288061006.pdf>.
- Ravisankar, P., Ravi, V., Rao, G. R., & Bose, I. (2011). Detection of financial statement fraud and feature selection using data mining techniques. *Decision support systems*, 50(2), 491-500.
- Rezaee, Z., & Riley, R. (2010). *Financial Statement Fraud-Prevention and Detection*, Hoboken, John&Wiley Sons. Inc., New Jersey.
- Rezaee, Zabihollah (2002), *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*. John Wiley & Sons, New York. 3-C.
- Rossouw, G. J., Mulder, L., ve Barkhuysen, B. (2000). Defining and Understanding Fraud: A South African Case Study. *Business Ethics Quarterly*, 10(4), 885–895. <https://doi.org/10.2307/3857837>.
- Ruankaew, T. (2016). Beyond the fraud diamond. *International Journal of Business Management and Economic Research*, 7(1), 474-476. <http://www.ijbmer.com/docs/volumes/vol7issue1/ijbmer2016070102.pdf>.
- Rustiarini, N. W., Nurkholis, N., & Andayani, W. (2019). Why people commit public procurement fraud? The fraud diamond view. *Journal of public procurement*, 19(4), 345-362.

- Sanal, R. (2002): Türkiye’de yönetsel denetim ve devlet denetleme kurulu, TODAİE Yayınları, No:314.
- Sandhu, N. (2016). Behavioural red flags of fraud—A qualitative assessment. *Journal of Human Values*, 22(3), 221-237.
- Sanusi, Z.M., Mohamed, N., Omar, N., & Nasir, M. (2015). Effect of Internal Controls, Fraud Motives and Experience in Assessing Likelihood of Fraud Risk. *Journal of Economic and Management*, 23(2), 194-200.
- Sarbanes-Oxley Act (2002). <https://sarbanes-oxley-act.com/>.
- Schuchter, A., & Levi, M. (2016). The fraud triangle revisited. *Security Journal*, 29, 107-121.
- Schuchter, A., & Levi, M. (2016). The fraud triangle revisited. *Security Journal*, 29, 107-121.
- Shover, N., Hochstetler, A., & Alalehto, T. (2013). Choosing white-collar crime. *The Oxford handbook of criminological theory*, 475-493. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803482>.
- Sihombing, K. S., & Rahardjo, S. N. (2014). Analisis fraud diamond dalam mendeteksi financial statement fraud: studi empiris pada perusahaan manufaktur yang terdaftar di Bursa Efek Indonesia (BEI) Tahun 2010-2012. *Diponegoro Journal of Accounting*, 3(2), 657-668
- Silverman, S. B., Johnson, R. E., McConnell, N. and Carr, A. (2012). Arrogance: A formula for leadership failure. *The Industrial-Organizational Psychologist*, s.21-28.
- Silverstone, H., Sheetz, M., Pedneault, S., & Rudewicz, F. (2012). *Forensic accounting and fraud investigation for non-experts*. John Wiley & Sons.
- Singlenton, T. ve Singlenton, A. J. (2010). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. USA: John Wiley & Sons , 4. Edition.
- Skousen, C. J., Smith, K. R., & Wright, C. J. (2009). Detecting and predicting financial statement fraud: The effectiveness of the fraud triangle and SAS No. 99. In *Corporate governance and firm performance* (Vol. 13, pp. 53-81). Emerald Group Publishing Limited.
- Soltani, Bahram, (2014).“The Anatomy of Corporate Fraud: A Comparative Analysis of High Profile American and European Corporate Scandals”, *Journal of Business Ethics*, Vol. 120, No. 2.
- Srivastava, R. P., Mock, T. J., & Turner, J. L. (2009). Bayesian fraud risk formula for financial statement audits. *Abacus*, 45(1), 66–87.
- Sutherland E. H. (1947). *Principles of criminology* (4th ed.). J.B. Lippincott.
- Sutherland, A. M. (1944). *Unsuspected tuberculosis of the endometrium*. University of Glasgow (United Kingdom).
- Sutherland, E. H. (1940). White-collar criminality. *American Sociological Review*, 5, 1-12. doi:10.2307/2083937.
- Sutherland, E. H. (1940). *White-Collar Criminality*. *American Sociological Review*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.2307/2083937>.

- Sutherland, E. H. (1983). *White collar crime: The uncut version*. Yale University Press.
- Thakadipuram, T. (2010). Leadership wholeness: A human resource development model. *Human resource development international*, 13(4), 463-475.
- Trompeter, G. M., Carpenter, T. D., Desai, N., Jones, K. L., & Riley, R. A. (2013). A synthesis of fraud-related research. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(Supplement 1), 287-321.
- Tugas, F. C. (2012). Exploring a new element of fraud: A study on selected financial accounting fraud cases in the world. *American International Journal of Contemporary Research*, 2(6), 112-121.
- Ünkaya, G., & Aslan, S. (2009). *Finansal Muhasebe*. Beta Basım Yayım.
- Vassiljev, M., & Alver, L. (2016, December). Conception and periodisation of fraud models: Theoretical review. In *5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation (ICAAT 2016)*. Atlantis Press.
- Vona, L. W. (2008). *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*, John Wiley & Sons.
- Vousinas, Georgios L. (2019), Advancing Theory of Fraud: The S.C.O.R.E. Model, *Journal of Financial Crime*, 26(1), pp. 372-381.
- Wells, J. T. (2001). Why employees commit fraud. *Journal of Accountancy*, 191(2), 89. <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2001/feb/whyemployeescommitfraud.html>.
- Wells, J. T. (2003). The fraud examiners. *Journal of Accountancy*, 196(4), 76.
- Wells, J. T. (Ed.). (2011). *Financial statement fraud casebook: baking the ledgers and cooking the books*. John Wiley & Sons.
- Wells, J. T. (2017). *Corporate fraud handbook: Prevention and detection*. John Wiley & Sons.
- Wilks, T. J., & Zimbelman, M. F. (2004). Decomposition of fraud-risk assessments and auditors' sensitivity to fraud cues. *Contemporary Accounting Research*, 21(3), 719-745.
- Wilson, A. (2012). *Catastrophe Theory and Bifurcation (Routledge Revivals): Applications to Urban and Regional Systems*. Routledge.
- Wilson, I. (2007), Regulatory and institutional challenges of corporate governance in Nigeria post consolidation. *Nigerian Economic Summit Group (NESG) Economic Indicators*, April-June, Vol. 12, No 2.
- Wilson, R.A. (2004). Employee honesty: National survey of risk manager on crime. *Journal of Economic Crime Management*, 2(1), 1-25.
- Wolfe, D. T., & Hermanson, D. R. (2004). The fraud diamond: Considering the four elements of fraud.
- Yaman, A. (2008). Kamu iç kontrol sisteminin başarı faktörleri. *Mali Hukuk Dergisi*, 138(4), 128-34.

- Yardımcıoğlu, M., Nurettin, K. O. C. A., Günay, Y. ve Kocamaz, H. (2014). Yolsuzluk, muhasebe hileleri ve örnekleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 171-188.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yusof, M., Ahmad, K., & Simon, J. (2015). Fraudulent financial reporting: An application of fraud models to malaysian public listed companies. The Macrotheme Review.

EKLER

Ek 1. Etik Kurul Kararı

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Toplantı Tarihi: **22.12.2021**

Toplantı No: **2021.12**

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU TOPLANTI KARARI

Yürütücülüğünü Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Halil Emre Akbaş danışmanlığında lisansüstü öğrencisi RUHAN AYDIN tarafından yapılacak olan “Hile Teorilerinin Bağımsız Denetçilerin Hile Riski Kararları Üzerine Etkileri” adlı çalışma ve bu çalışmada kullanılacak veri toplama araçları ve yöntemlerine ilişkin bilgilerde etİğe aykırı herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Etik Kurul Üyeleri

Ek 2. Deneklerin Gönüllülüğü ve Aydınlatılmış Onam Formu

/ /

DENEKLERİN GÖNÜLLÜLÜĞÜ VE AYDINLATILMIŞ ONAM FORMU

Ben Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Programı Doktora öğrencisi Ruhan Aydın. Tez Danışmanım Prof. Dr. Halil Emre Akbaş Hocam ile “Hile Teorilerinin Bağımsız Denetçilerin Hile Riski Kararları Üzerine Etkisi” adlı doktora tezini hazırlamaktayım.

İşletmelerdeki hileli eylemlere neden olan etkenlerin tanımlanması ve tanımlanan bu etkenlerin hile riskinin değerlendirilmesi süreçlerine katkı sağlaması için hile teorileri geliştirilmiştir. Söz konusu teorilerin; denetçilerin hileli eylemler ile ilgili çalışmalarına katkı sağlama boyutlarının, kullanılabilirliklerinin ve denetçilerin teoriler bazında farkındalıklarının ölçülmesi çalışmanın genel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bu tez çalışmasının sonuçlarının denetim alanında en önemli faktörlerden biri olan zamanın verimli kullanılması, hileli eylemlere karşı çözümlerin sunulması ve hilenin tespiti adımlarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışma, siz değerli Denetçilerin, tecrübe ve fikirlerinden yararlanılarak sonuca ulaşacaktır. Bu çalışmaya katılım gönüllük esasına dayalıdır. Görüşmeler 30-40 dakikayı geçmemek ile birlikte online zoom uygulaması üzerinden görüntülü ve sesli görüşme ile sağlanacaktır. Görüşme sorularında, denetim sürecinde hile tespiti ve hile teorileri ile ilgili tecrübe ve bilgilerinize yer verilmiştir. Yapılacak görüşmede kişisel bilgi ve görüşlerinizin gizliliği yalnızca araştırmacı ve tez danışmanı ile sınırlı kalacaktır. Çalışmada kişisel bilgileriniz ve çalıştığınız kurum kimseye paylaşılmayacak olup, adınız yerine birtakım kodlar kullanılacaktır. Araştırma sonunda elde edilecek bilgiler bilimsel amaçlı değerlendirilecek ve bu araştırma haricinde erişime açık hiçbir yerde kullanılmayacaktır.

Çalışmanın görüntülü ve sesli görüşme şeklinde yapılmasının amacı, mülakat yöntemiyle yapılan araştırmanın karşılıklı iletişimi net bir şekilde sağlaması içindir. İzin vererseniz görüşme kayıt altına alınacak ve daha sonra araştırmanın analizi için (tekrar dinleme yoluyla) yazıya dökülecektir. Görüşme sonlandıktan sonra dilerseniz kaydı izleyebilir ve istemediğiniz kısımları çıkarabilirsiniz.

Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak ve cevaplanmasını istediğiniz sorularınız için araştırmayı yürüten Ruhan Aydın ile (E-posta: / Telefon numarası: ..) iletişim kurabilirsiniz.

Görüşmeye katılarak çalışmaya ve bilime yapacağınız katkı için şimdiden teşekkür ederim.

Yukarıdaki metni okudum. Araştırmaya katılmayı gönüllülük esasına göre kabul ediyorum.

Ek 3. Bilgilendirilmiş Olur Formu

/ /

BİLGİLENDİRİLMİŞ OLUR FORMU

1. Aşağıda imzası olan ben "Hile Teorilerinin Bağımsız Denetçilerin Hile Riski Kararları Üzerine Etkileri" başlıklı çalışmaya katılmayı kabul ediyorum.
2. Bu çalışmayı yürüten Ruhan Aydın çalışmanın yapısı, amacı ve muhtemel süresi, hakkında ayrıntılı sözlü ve yazılı bilgi verdi.
3. Araştırmacı Ruhan Aydın'a çalışmasıyla ilgili her soruyu sorma fırsatını buldum. Cevapları ve bana verilen bilgiyi anladım.
4. Araştırmacı Ruhan Aydın'a bilgilerin ayrıntılarını açıklamama ve benimle ilgili sırları koruması şartıyla benimle bu çalışmayı yapmasına izin veriyorum.
5. Çalışma boyunca tüm kurallara uyacağımı, araştırmacı Ruhan Aydın ile tam bir uyum içinde çalışacağımı ve konuyla ilgili herhangi bir sorun çıktığında hemen onu arayacağımı kabul ediyorum.
6. Bu çalışma sonuçlarının kullanılmasını kısıtlamayacağımı ve yayın, rapor ve benzeri bilimsel dokümanlarda kullanabileceğimi kabul ediyorum.
7. Bu çalışmadan istediğim zaman çıkabileceğimi anladım.

OKUDUM VE ONAYLADIM.

Katılımcının Adı ve Soyadı, Adresi: Tarih, İmza:

Araştırmacının Adı ve Soyadı, Adresi: Tarih, İmza: